

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტი

კავკასიოლოგიის ინსტიტუტი

ლეილა ავიძბა

ადამიანის ანატომია-ფიზიოლოგიასთან დაკავშირებული ლექსიკა
აზნაზურ ენაში

ფილოლოგიის დოქტორის (Ph.D.) აკადემიური ხარისხის მოსაპოვებლად წარმოდგენილი

დ ი ს ე რ ტ ა ც ი ა

სამეცნიერო ხელმძღვანელი: ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი,
პროფესორი თეიმურაზ გვანცელაძე

თბილისის
უნივერსიტეტის
გამომცემლობა

2011

სარჩევი

შესავალი.....	3
ადამიანის ანატომია-ფიზიოლოგიასთან დაკავშირებული აფხაზური ლექსიკის კვლევის მოკლე ისტორია	8
თავი I. ადამიანის სხეულის ნაწილების ამსახველი ტერმინები.....	24
თავი II. დაავადებებთან და მკურნალობასთან დაკავშირებული ლექსიკა.....	80
1. დაავადებათა სახელწოდებანი.....	80
2. სამკურნალო საშუალებათა სახელწოდებანი.....	107
3. დაავადებათა და სამკურნალო საშუალებათა სახელების მორფოლოგიური მოდელები.....	120
თავი III. ფიზიოლოგიასთან დაკავშირებული ლექსიკა.....	126
დასკვნა.....	145
გამოყენებული ლიტერატურა.....	152
დანართები.....	161

შესავალი

სადისერტაციო ნაშრომის მეცნიერული სიახლე. აფხაზური ენის მეცნიერული კვლევის ისტორია იწყება 1862 წელს თბილისში რუსულ ენაზე გამოცემული პეტრე უსლარის გრამატიკული მიმოხილვით, რომელშიც აღწერილია ენის ფონოლოგიური სისტემის, მორფოლოგიის, სინტაქსისა და ლექსიკური შემადგენლობის ძირითადი საკითხები.

ამ ნაშრომს დიდი მნიშვნელობა აქვს იმ თვალსაზრისით, რომ ის იყო ენის სტრუქტურის აღწერის პირველი ცდა, მაგრამ პ. უსლარის წიგნს ბევრი უზუსტობაც ჰქონდა (მაგალითად, უსლარი გამოყოფს ბრუნებათა სისტემას), რაც განპირობებულია იმით, რომ ავტორი კლასიკური ლინგვისტიკის მიმდევარი იყო და, მეორე, პირველ ცდაზევე ენის ამომწურავი აღწერა შეუძლებელია.

პ. უსლარის შემდგომ აფხაზური ენის ლექსიკის კვლევის საქმეში სერიოზული წვლილი შეიტანა პეტრე ჭარაიამ, რომლის ნაშრომშიც საკმაოდ მაღალ აკადემიურ დონეზეა გამოკვლეული აფხაზური ენის ძირითადი ლექსიკური ფონდის საკმაოდ დიდი ნაწილის გენეტიკური კავშირი ქართველურ ლექსიკასთან, აგრეთვე გამოვლენილია სხვა ენებიდან მომდინარე ნასესხობანიც.

აფხაზური და აფხაზურ-აბაზური ლექსიკის კვლევის საქმეში განსაკუთრებული წვლილი აქვს ორ დიდ აფხაზოლოგს: აკად. ქეთევან ლომთათიძესა და აკად. ჟორჟ დიუმეზილს, რომლებმაც ათწლეულების განმავლობაში შექმნილ ნაშრომებში დეტალურად გაარკვიეს აფხაზურ ენაში წარმოდგენილი მრავალი სიტყვის სტრუქტურა, წარმომავლობა და ისტორია.

აფხაზური და აფხაზურ-აბაზური დარგობრივი ლექსიკის აქტუალურ საკითხებს ეძღვნება ლ. ჭკადუას, ხ. ბლაუბას, კ. შაყრილის, შ. არისტავას, ს. ამიჭბას, ვ. ამიჭბას, ვ. კონჯარიას, ა. ხეციას, ზ. ხიბას, ნ. არშბას, ე. კილბას, რ. კლიჩევის, ს. პაზოვის, ა. შაგიროვის, გ. როგავას, რ. ჯანაშიას, თ. გვანცელაძის, ნ. მაჭავარიანისა და სხვათა ნაშრომები.

მიუხედავად აფხაზური ენის ლექსიკაზე მომუშავე მკვლევართა სიმრავლისა, დღემდე მონოგრაფიულად არ გამოკვლეულა ადამიანის ანატომია-ფიზიოლოგიასთან და მკურნალობასთან დაკავშირებული ლექსიკა. აქედან გამომდინარე ჩვენი ნაშრომი აღნიშნული ლექსიკის მონოგრაფიული კვლევის პირველი მცდელობაა.

სადისერტაციო ნაშრომის აქტუალობა. აფხაზურ ენაში ადამიანის სხეულის ნაწილების, ფიზიოლოგიის, დაავადებებისა და სამკურნალო საშუალებების ამსახველი ლექსიკა საუკუნეთა მანძილზე იქმნებოდა. მაგრამ აღნიშნული ლექსიკის ეტიმოლოგია, სიტყვაწარმოება, გამოყენების არეალი თითქმის არ არის შესწავლილი და აღწერილი.

ჩვენ მიერ შესწავლილი ლექსიკის დიდი ნაწილი დღეს მეტყველებაში რუსული ტერმინებით არის ჩანაცვლებული. ჩვენი კვლევის აქტუალობას განაპირობებს ის, რომ აქამდე სრულად არ ყოფილა მოძიებული და შესწავლილი აფხაზური ენის ლექსიკის ეს მნიშვნელოვანი ფენა, რომელიც ადამიანის ანატომია-ფიზიოლოგიასთან არის დაკავშირებული, არ არის განსაზღვრული ამ დარგის სიტყვების ფუნქციონირების მექანიზმები და გამოყენების აქტიურობის ხარისხი; არ არის შესწავლილი მათი უმრავლესობის წარმომავლობა და წარმოქმნის გზები.

გარდა ამისა, თანამედროვე ლინგვისტურ აფხაზოლოგიაში ლექსიკის ამ ფენის მონოგრაფიულად დაუმუშავებლობა ართულებს ლექსიკოლოგიისა და ლექსიკოგრაფიის თეორიული და პრაქტიკული საკითხების დამუშავებას.

საანალიზო ლექსიკის კომპლექსურ შესწავლას არა მარტო პრაქტიკული, არამედ თეორიული მნიშვნელობა აქვს, რადგან თვით პრობლემა მჭიდრო კავშირშია აფხაზური ენის წარსულის, აწმყოსა და მომავლის საკითხებთან.

ზემოთ აღნიშნული საკითხები განსაზღვრავენ სადისერტაციო კვლევის აქტუალობას.

ნაშრომის მიზნები. წინამდებარე ნაშრომის მიზნებია:

- ადამიანის სხეულის ნაწილების სახელწოდებათა, დაავადებებთან, მკურნალობასთან და ფიზიოლოგიასთან დაკავშირებული აფხაზური ლექსიკის სისტემატიზება, აღწერა და კვალიფიკაცია;
- ძირეული (საკუთრივ აფხაზური) და ნასესხები ლექსიკის გამიჯვნა;
- ძირეულ სიტყვათა სახელდების (ნომინაციის) მოტივების დადგენა;
- ტერმინთა ამოსავალი ფონეტიკური და მორფოლოგიური სტრუქტურის გარკვევა;
- სიტყვაწარმოების ხერხების გამოვლენა;
- აფხაზურ ენაში ნასესხებ ტერმინთა ფონეტიკური ადაპტაციის თავისებურებათა გამოვლენა;

– საკვლევი დარგობრივი ლექსიკის გავრცელების არეალისა და მათი ფუნქციონირების სფეროების დადგენა.

კვლევის მეთოდოლოგია. საკითხის შესასწავლად გამოყენებულია აღწერიითი (სინქრონიული) და ისტორიულ-შედარებითი (დიაქრონიული) კვლევის მეთოდები. პრობლემის დამუშავების ხარისხი.

აღამიანის ანატომია-ფიზიოლოგიასთან დაკავშირებული აფხაზური ლექსიკის სინქრონიული და დიაქრონიული შესწავლის, აგრეთვე ამ ლექსიკის მონათესავე ენათა ლექსიკასთან მიმართების საკითხებს სპეციალურად სულ ორიოდ ნაშრომი ეხება. ესენია: ქ. ლომთათიძის სტატია “ხელისა და ფეხის აღმნიშვნელ ფუძეთა ისტორიისათვის აფხაზურ-ადიღურ ენებში და ზოგი სათანადო ქართველური ფუძის საკითხი” (იკე, ტ. XV, თბილისი, 1966), მისივე “აფხაზური ალტაჟა (“ლავიწი”) სიტყვის ეტიმოლოგიისათვის (აფხაზური ტ-ს წარმომავლობის საკითხთან დაკავშირებით)” (სმამ, ტ. 76, №1, 1974), ს. ამიჭბას “აფხაზურ-აბაზურ ენათა ლექსიკა” (Амҭ-ҭҭа С. А. Аҭсуа-аҭаза бызшәақәа рлексика. 1984, Ақәа). არსებობს აგრეთვე აფხაზი და ქართველი მეცნიერების რამდენიმე ნაშრომი, რომლებიც პირდაპირ თუ ირიბ შეხებაში არიან ჩვენს საკვლევ თემასთან.

ვრცელი ტერმინოლოგიური მასალა მოცემულია პ. კვიციანიას ავტორობით 1997 წელს სოხუმში გამოცემულ აფხაზურენოვან “აღამიანის ანატომიაში”, რომელიც განკუთვნილია სამედიცინო ფაკულტეტების სტუდენტთათვის. აღნიშნული წიგნი საინტერესო საკვლევ წყაროს წარმოადგენს ლინგვისტებისთვისაც.

ჩვენ მიერ განხილული მასალა სხვადასხვა წყაროებიდან არის მოპოვებული. ცალკეული ტერმინები გვხვდება კავკასიის საიმპერატორო სამედიცინო საზოგადოების მიერ გამოცემულ წიგნში, რომლის ავტორი გახლავთ კ. შაბლოვსკი (შაბლოვსკი, 1886). ავტორი რამდენიმე წელი აფხაზეთში ცხოვრობდა. მის მიერ აღწერილი ხალხურ მედიცინაში გამოყენებული სამკურნალი მცენარეები და მათი დასამზადებელი რეცეპტები ჩვენთვის ლექსიკოლოგიური კუთხით იყო საინტერესო.

დისერტაციაზე მუშაობის დროს შესწავლილ იქნა აფხაზური სამწიგნობრო ენის, აბუურის და ბზიფურის დიალექტების მასალა, ტერმინთა

ამუამინდელი სემანტიკა და მორფოლოგიური სტრუქტურა, გაიმიჯნა ძირეული და ნასესხები ლექსიკა, გამოვლინდა საკუთრივ აფხაზური, აფხაზურ-აბაზური, აფხაზურ-ადიღური, აფხაზურ-ქართველური და საერთო იბერიულ-კავკასიური ლექსიკა. დადგინდა ტერმინთა დიდი ნაწილის ამოსავალი სტრუქტურა და თავდაპირველი სემანტიკა, მომხდარი ფონეტიკური და სემანტიკური ცვლილებები; ამ დარგობრივი ჯგუფის ლექსიკის გამოყენება ფრაზეოლოგიაში.

კვლევის ემპირიული ბაზა. ნაშრომში გამოყენებული და გაანალიზებული აფხაზური ლექსიკური მასალა, რომელიც 351 ერთეულს შეადგენს, ამოკრებილია სხვადასხვა ლექსიკონიდან, ერთი ნაწილი მოპოვებულია აფხაზეთში საველე ექსპედიციების დროს, ხოლო სიტყვათა სემანტიკის დამადასტურებელი საილუსტრაციო ტიპური წინადადებები და ფრაზეოლოგია ამოწერილია გამოცემული ფოლკლორული და მხატვრული ტექსტებიდან.

რაც შეეხება სხვა ენათა (ქართველურ, ადიღურ, უბიხურ, თუქულ, რუსულ) ლექსიკას, ისინი ამოკრებილია ლექსიკონებიდან, ან სხვა ავტორთა გამოკვლევებიდან.

კვლევის შედეგების აპრობაცია. ნაშრომი შესრულებულია ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ჰუმანიტარული ფაკულტეტის კავკასიოლოგიის ინსტიტუტში.

ნაშრომში წარმოდგენილი ძირითადი დებულებები და დასკვნები წაკითხული იყო სხვადასხვა სამეცნიერო სესიებზე, გამოქვეყნებულია სტატიებისა და თეზისების სახით:

1	2001	აფხაზური ენის დარგობრივი ლექსიკა (სამკურნალო მცენარეთა სახელწოდებები)	“აფხაზეთის მოამბე”	სტატია
2	2004	ხალხური მედიცინის ზოგიერთი ტერმინის შესწავლისათვის	თბილისის კულტურისა და ხელოვნების სახელმწიფო უნივერსიტეტის სამეცნიერო შრომების კრებული	სტატია
3	2004	ხალხურ მედიცინაში გამოყენებული ლექსიკა	კავკასიოლოგიური კრებული, თბილისი	სტატია

		(აფხაზი ქალების ცხოვრების რამდენიმე ასპექტი)		
4	2010	К названиям некоторых частей тела человека в абхазском языке	Синергетическая лингвистика Лингвистическая синергетика. Материалы международной научно-практической конференции (Пермь, апрель)	თეზისი
5	2010	გულის აღმნიშვნელი ძირის შემცველი რთულფუძიანი სიტყვები აფხაზურ ენაში	ლინგვისტური ქართველოლოგიისა და აფხაზოლოგიის პრობლემები, ტ. II	სტატია
6	2010	დაავადებების აღმნიშვნელი ზოგიერთი ტერმინისათვის აფხაზურ ენაში	ფილოლოგიური პარალელები. სამეცნიერო შრომების კრებული №2 პარალელები.	სტატია
7	2011	Морфологические модели названий лекарственных средств и болезней в абхазском	Eurasia Academic Publishers Journal "Acta Linguistica" T. 5, № 1 (2011) (Bulgaria, Sophia)	სტატია

ადამიანის ანატომია-ფიზიოლოგიასთან დაკავშირებული აფხაზური ლექსიკის კვლევის მოკლე ისტორია

აფხაზური ენა აბაზურთან ერთად განეკუთვნება იბერიულ-კავკასიურ ენათა აფხაზურ-ადიღურ ჯგუფს, რომელშიც შედის აგრეთვე ადიღურ-ყაბარდოული (ჩერქეზული) და უბიხური ენები.

აფხაზური და აბაზური ენები ლინგვისტური თვალსაზრისით ერთ ენობრივ ერთეულს წარმოადგენენ; მათ აერთიანებს ფონეტიკური სისტემის, გრამატიკული წყობის და სალექსიკონო ფონდის ერთობლიობა. მაგრამ ტერიტორიული დაცილებისა და სალიტერატურო ენებისთვის სხვადასხვა დამწერლობის გამოყენების გამო განასხვავებენ აფხაზურს და აბაზურ ენებს.

აფხაზურ-აბაზური ენობრივი ერთობლიობა ოთხი ძირითადი დიალექტითაა წარმოდგენილი: ორი სამხრეთის დიალექტი (აფხაზური) – აბჟუური და ბზიფური, ორი ჩრდილოეთის (აბაზური) – ტაპანთური და აშხარული. დიალექტებს შორის განსხვავება ძირითადად ფონეტიკაშია. მათ შორის განცალკევებით დგას ტაპანთური დიალექტი; აშხარული აფხაზურ დიალექტებთან უფრო ახლოს არის (ლომთათიძე, 101:1967).

ყველაზე მეტი სხვაობა აფხაზურსა და აბაზურს შორის თავს იჩენს ფონეტიკაში. მაგრამ მიუხედავად საერთო ფონოლოგიურ-გრამატიკულ-ლექსიკური საფუძვლისა, აბაზური საკმაოდ განსხვავდება აფხაზურისაგან. ამას განაპირობებს აბაზურის ადიღურ ენათა გავლენის ქვეშ მოქცევა და აფხაზურ და აბაზურ სამწერლობო ენათა სხვადასხვა დიალექტურ ერთეულებზე დაფუძნება-განვითარება.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, აფხაზური ენის დიალექტებია აბჟუური და ბზიფური. აბჟუური დიალექტის შიგნით სხვაობა ნაკლებად შესამჩნევია. აბჟუურ თქმათა შორის ყველაზე არსებითი სხვაობა წარმოდგენილია კბილბაგისმიერი მკვეთრი Φ სპირანტით. ეს სპირანტი ერთადერთ ა Φ ა “წვრილი” სიტყვაში დაცულია ზოგი სოფლის (ჭლოუ, ტამიში) მეტყველებაში, სხვაგან კი – გადასულია Φ სშულში.

აფხაზური სამწერლობო ენა დაფუძნებულია შედარებით მარტივი ფონოლოგიური სისტემის მქონე აბჟუურ დიალექტზე.

ბზიფური დიალექტი აბჟუურ დიალექტს ძირითადად უპირისპირდება მთელი რიგი ფონემებით. აბჟუურისაგან განსხვავებით ბზიფურის კილოკავებში გვაქვს წინაენიესმიერ სპირანტთა და აფრიკატთა სისინ-შიშინა რიგები (წ ს ძ ც წ წ ს) და თავისებური ფარინგალური ფშვინვიერი სპირანტის მარტივი და ლაბიალიზებული სახეობები (ხხ). მარტივ სისინ-შიშინა სიბილანტთა (წ ს ძ ც წ) მიხედვით იგი უპირისპირდება აბჟუურის მსგავსად აბაზურ დიალექტებსაც.

ბზიფური დიალექტი აბჟუურთან სხვაობას ავლენს ფონეტიკურ პროცესებშიც (უმთავრესად დროების წარმოებისას) და ცალკეულ ლექსიკურ მასალაში.

თვით ბზიფური დიალექტი იძლევა კილოკავური დაყოფის მეტად ჭრელ სურათს. სხვაობა კილოკავებს შორის ძირითადად მოდის ფონოლოგიურ სისტემაზე. მიუხედავად იმისა, რომ ზოგი სოფლის მეტყველებას ემჩნევა ნარევობა თქმათა მიხედვით და, რომ ახალგაზრდობა გადასულია სამწერლობო ენის მარტივ სისტემაზე, მაინც ხერხდება ამ დიალექტის საკმაოდ გამოკვეთილ ტერიტორიულ კილოკავებად დაყოფა. ამ დაყოფის საფუძველია იმავე სისინ-შიშინა სიბილანტთა ქონა-არქონის ფაქტი.

ბზიფური დიალექტის ერთ-ერთი დამახასიათებელი ნიშანია ამოსავალი ჰ ფარინგალური ხშულების ცვლა და მათ ნაცვლად ხხ სპირანტების არსებობა, ისინი აბჟუური დიალექტისაგან განსხვავებით ბზიფურის ყველა კილოკავში დატურდება.

გარდა ამისა, ბზიფური დიალექტის ნიშანდობლივი თავისებურებაა სისინ-შიშინა სიბილანტების ქონა. სწორედ მათი ამჟამად გამოყენების მხრივ ხდება კილოკავური დაყოფა. ეს სიბილანტებია სისინ-შიშინა მარტივი წ ს ძ ც წ და ლაბიალიზებული წ ს.

მთის სოფლების (ოთჰარა, ბლაბურხვა. . .) ყველაზე უკეთ დაცულ მეტყველებას კარგად აქვს შემონახული ყველა ეს სპეციფიკური თანხმოვანი. ზოგმა კილოკავმა დაკარგა სისინ-შიშინა ლაბიალიზებული სპირანტები, ზოგში კი ეს უკანასკნელები დაცულია, მაგრამ დაკარგულია მარტივ სისინ-შიშინა სიბილანტთა რიგი.

სისინ-შიშინა სიბილანტთა რიგის მიხედვით ბზიფურ დიალექტში გამოიყოფა სამი ძირითადი კილოკავი:

1. ოთჰარის კილოკავი, რომელშიც დაცულია ბზიფური დიალექტის ყველა ფონემა - ზ ს ძ ც წ ზ ს ხ ზ.

2. ლიხნის კილოკავი, რომელშიც დაცულია ზ ს ძ ც წ ხ ზ (აკლია ზ ს).

3. ააცის კილოკავი, რომელშიც დაცულია ზ ს ხ ზ (აკლია ზ ს ძ ც წ).

მარტივ სისინ-შიშინა სიბილანტთა რიგი გარდა ბზიფური დიალექტისა დღეს არ მოიპოვება არც ერთ სხვა აფხაზურ-აბაზურ დიალექტსა თუ კილოთქმაში.

რაც შეეხება ლაბიალიზებულ ზ ს სისინ-შიშინა სპირანტებს, ისინი ზოგ დიალექტში აღარც გვხვდება, მაგრამ უდავოდ ყველა აფხაზურ-აბაზურ დიალექტს ჰქონდა. აბუურმა დაკარგა ისინი, აბუურის კვალს მიჰყვება ბზიფური დიალექტის ლიხნის კილოკავი.

მეტად თავისებურია ააცის კილოკავის ვითარება. მარტივი სახის სისინ-შიშინა სიბილანტთა უქონლობით ამ კილოკავის მეტყველება გვერდით უდგას აბუური და აბაზური დიალექტების მეტყველებას, მაგრამ, როგორც ჩანს, განსხვავებულ ამოსავალთან გვაქვს საქმე. ამას აჩვენებენ ის რეფლექსები, რომლებიც სათანადო სისინ-შიშინა ბგერათა შესატყვისად ჩამოყალიბდნენ, ერთი მხრივ, აშხარულ-ტაპანთურ-აბუურში და, მეორე მხრივ, ააცის კილოკავში. ააცის კილოკავის ვითარება უფრო გვიანდელი ჩანს.

აბაზურში გამოიყოფა ორი დიალექტი: ტაპანთური და აშხარული. (ლომთათიძე, 1976: 7)

ტაპანთური მნიშვნელოვნად განსხვავდება სხვა აფხაზურ-აბაზური დიალექტებისგან. ჩვენ წინ არის სხვაობა იმთავითვე არსებულიც და შემდეგ, საკუთარი განვითარებით, თუ უმთავრესად სხვა ენის გავლენით შექმნილიც. სხვაობა წარმოდგენილია ფონეტიკაში, მორფოლოგიაში, სინტაქსსა და ლექსიკაში. ტაპანთურს მთელ რიგ მოვლენებში განვითარების თავისებური გზა აქვს არჩეული. ეს საკმაოდ აშორებს მას პირაქეთა დიალექტებისაგან. პირაქეთელი აფხაზისათვის ტაპანთური მეტყველება გაუგებარია.

მთლად იგივე არ ითქმის აშხარული დიალექტის შესახებ. ძირითადად იგი პირაქეთა დიალექტებს მისდევს.

ერთი მხრივ, გვაქვს ძალზე განსხვავებული ტაპანთური, ხოლო მეორე მხრივ, შედარებით ერთმანეთთან უფრო ახლო მდგომი სხვა დანარჩენი აფხაზურ-აბაზური დიალექტები.

დიდი სხვაობა, რომელსაც ადგილი აქვს აშხარულ დიალექტში, ხშირად ახალი მოვლენა ჩანს.

აშხარულს ბევრი საერთო უჩანს ტაპანთურთანაც. ეს უკვე გამოწვეულია აშხარელების ტაპანთელებთან მჭიდრო ურთიერთობით.

ტაპანთური აშხარულს თავისი ძლიერი ზეგავლენის ქვეშ აქცევს, ამას ხელს უწყობს აგრეთვე ის, რომ აბაზურ სალიტერატურო ენას საფუძვლად ტაპანთური დიალექტი აქვს დადებული...

ფონეტიკური სისტემის მიხედვით, ტაპანთური გარკვეულ პუნქტში ისევე განსხვავდება აბუურისაგან, როგორც ბზიფურისაგან, სამაგიეროდ სხვა შემთხვევებში ტაპანთური მიჰყვება აბუურსა და აშხარულს.

ტაპანთელებით კომპაქტურად დასახლებული სოფლებია ინჯიკ-ჭკუნი, ყუბინა, ელბურგანი, ფსაუჭა-დახა, ყარაფაგვა, ფსიჟი, ტაპანთა, აბაზაჰბლი, მალოაბაზინსკი, კრასნი ვოსტოკი, ყვაიღანი.

აგრეთვე ტაპანთელები გვხვდებიან, ყაბარდოულ სოფელ ჰუმარა-ში (ლომთათიძე, 1944:8)

ტაპანთურ დიალექტში ორი კილოკავი გამოიყოფა: ყუბინა-ელბურგანისა (სადაც შედის ინჯიკ-ჭკუნი, ფსაუჭა-დახა და ყველა მათი გამონაყოფი სოფლები) და ფსიჟ-კრასნოვოსტოჩნისა.

ასეთ დაყოფას მხარს უჭერს ჰ თანხმონის რეფლექსები. ჰ-ს ლ-დ ქცევის ტენდენცია მკვეთრად ჩანს ფსიჟისა და კრასნოვოსტოჩნის მეტყველებაში. გარკვეულ შემთხვევებში წინაენისმიერ ლაბიალიზებულ სპირანტთა და აფრიკატთა სრული დელაბიალიზაცია დამახასიათებელია როგორც კრასნოვოსტოჩნის, ისე ფსიჟის მეტყველებისათვის.

ფსიჟ-კრასნოვოსტოჩნის კილოკავს გამოეყოფა ორი ერთეული: ფსიჟისა და კრასნოვოსტოჩნისა. მათში კი გამოიყოფა ცალკე თქმები.

ფსიჟში გამოიყოფა ე.წ. ლაბიალიზებული თქმები, რომელთა მიხედვითაც იგი მხარს უჭერს ყუბინა-ელბურგანის კილოკავს და დელაბიალიზებული თქმა.

კრასნოვოსტოჩნიში კი ამათ გარდა შეინიშნება თავისებური სუსტად-ლაბიალიზებული თქმა. ეს უკანასკნელი უმთავრესად უფროსი თაობის მეტყველებას ახასიათებს.

ლაბიალიზაცია-დელაბიალიზაციის მიხედვით ტაპანთურის კილოკავებად წარმოგვიდგება:

I. ყუბინა-ელბურგანის კილოკავი (ლაბიალიზებული) – სოფლები: ყუბინა, ელბურგანი, ინჯიკ-კუნნი, ფსაუჭა-დახა, ყარაფაგვა, ტაპანთა, მალობაზინსკი, აბაზაჰაბლი, ჰუმარა; II. ფსიჟ-კრასნოვოსტოჩნის კილოკავი (დელაბიალიზებული) – სოფლები: ფსიჟი, კრასნი ვოსტოკი, ყვაიდანი (ლომთათიძე, 1944:12).

რაც შეეხება აშხარულ დიალექტს, იგი წარმოადგენს მეტად რთული შედგენილობის დიალექტურ ერთეულს. მასში გამოიყოფა ორი ძირითადი კილოკავი: კუვინსკისა და აფსუისა, რომლებიც მნიშვნელოვნად განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან.

ძირითადი თავისებურებანი, რომელთა მიხედვითაც აღნიშნული კილოკავები განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან:

აფსუის კილოკავში არსებობს წინაენისმიერ შიშინა ლაბიალიზებულ სპირანტთა მაგარი სახეობები – შში, ყში. კუვინსკის კილოკავში (ბზიფური დიალექტის მსგავსად) არსებობს მხოლოდ ჩვეულებრივი წინაენისმიერი შიშინა ლაბიალიზებული სპირანტები ში, ყი.

აფსუის კილოკავში სახელის ვითარებით-გარდაქცევითი ფორმის მაწარმოებლად გამოიყენება სუფიქსი -შთა, კუვინსკის კილოკავში კი -ნჷ.

აფსუის კილოკავში რიგი სტატიკური ზმნის აწმყოს ფორმაში გვხვდება სუფიქსი –უტ, კუვინსკის კილოკავში კი – უჰ.

აფსუის კილოკავში ა ხმოვანზე დაბოლოებულ ზმნებში დროის დაბოლოების -ჟა სუფიქთან შეხვედრისას მიიღება -უ (...ა+ჟა=უ), კუვინსკისაში კი მიიღება რ (...ა+ჟა=რ).

აფსუის კილოკავში დროთა დაბოლოებებში მრავალი ფონეტიკური ვარიანტი არსებობს, მაგალითად: მყოფადის წარმოებაში თანხმოვანზე და -ჲ, -ჟ ნახევარხმოვნებზე დაბოლოებულ ზმნებში -აშშტ სუფიქსის გვაქვს; ფონეტიკურ ნიადაგზე დაკარგულია ფინიტობის -ტ სუფიქსი და ამასთანავე დაკავშირებული რიგი ცვლილებები სუფიქსაციაში და სხვ. ამ მხრივ კუვინსკის კილოკავში დაცულია უფრო ერთფეროვანი და უძველესი ფორმები.

აფსუის კილოკავში ვითარების გარემოების აფიქსად ზმნის ინფინიტურ წარმოებებში -აშშ ელემენტი გვხვდება, კუვინსკის კილოკავში კი - -შშ ელემენტი არსებობს.

აფსუის კილოკავში არსებობს მეშველი ზმნა აკიუბ||აკიტი და მათგან ნაწარმოები კითხვითი სიტყვები ზაკიჲდა, ზაკიი, კუვინსკის კილოკავში კი

აგრეთვე არსებობს მეშველი ზმნა აუპ. ეს ფუძე გარდა აწმყოსი, გამოიყენება სხვა დროებშიც (მაგ. ონ← “იყო”) და მისგან იწარმოება კითხვითი სიტყვები ზაუდა, ზაუი. ამ ნიადაგზე მხოლოდ კუვინსკის მეტყველებისთვის დამახასიათებელია ზმნის რთული კითხვითი ფორმების წარმოება: იყაუწოზოჲ და სხვა.

აფსუის კილოკავში აბსოლუტივის საწარმოებლად გამოიყენება სუფიქსი -შთა, კუვინსკის კილოკავში კი -შთა სუფიქსი აბსოლუტივის მხოლოდ განსაზღვრულ შემთხვევებში (ფინიტურ ფუძეზე) გამოიყენება. დანარჩენ შემთხვევაში აბსოლუტივის აფიქსად სუფიქსი -ნჲ შემონახული. აგრეთვე შემონახა აბსოლუტივის რთული სუფიქსი -შთა-ნჲ.

სხვაობა შეინიშნება ერთი და იმავე პროცესების, გრამატიკული მოვლენების გაგრძელების მასშტაბისა და მოცულობის მიხედვითაც, მაგალითად: ჰა→აა, ჰი→ჰ, დო თო ტო → დ თ ტ; ადგილის გარემოების -აყ-, -ან- ელემენტების გამოყენების არე; ჰჰჲ თანდებულის გამოყენების არე და სხვ.

სხვაობას ნაწილობრივ ადგილი აქვს ლექსიკური შედგენილობის მხრივაც. მიუხედავად ზემოთ აღნიშნული განსხვავებების არსებობისა, აფსუისა და კუვინსკის კილოკავები მაინც ერთ დიალექტად ერთიანდებიან. საერთო მოვლენები, რომელთა მიხედვით აღნიშნული კილოკავები ერთიანდებიან და უპირისპირდებიან სხვა აფხაზურ დიალექტებს, შემდეგია:

1. დო თო ტო ენა-კბილისმიერი ხშული სამეულის დელაბიალიზაციის ტენდენცია და დ თ ტ-დ ქცევა;
2. სრულხმოვნობის დაცვა საერთოდ, კერძოდ – გაორკეცებულ ფუძეებში.
3. ხმოვანთა დავიწროება ან სრული რედუქცია დიფთონგებში,
4. სახელის განსაზღვრული ფორმის წარმოება –ზ სუფიქსით.
5. ჩვენებითი ნაცვალსახელების და ადგილის და ვითარების ზმნისართთა რთული ფორმების არსებობა.
6. რაოდენობითი და დანაწევრებითი რიცხვითი სახელების თავისებური ფორმები.
7. ჰჰჲ თანდებულის გამოყენების არის გაფართოება.
8. -უ სუფიქსის უქონლობა სტატიკური ზმნის აწმყოს როგორც ადამიანთა კლასის, ისე ნივთთა კლასის კითხვით ფორმებში.

9. სტატიკურ ზმნათა ორ ჯგუფად დაყოფა და პირველ ჯგუფში აწმყოს სტატიკურ ფორმაში –იტ ფინიტობის სუფიქსის გამოყენება.

10. დროის -ჟა სუფიქსის ჟ ელემენტის დაკარგვა თანხმოვანზე და ძ-ზე დაბოლოებულ ზმნებში.

11. მყოფადის ინფინიტურ ფორმაში –რააკ, -ააკ... სუფიქსების გამოყენება სხვა დიალექტების -ლაკ სუფიქსის ნაცვლად.

12. პირობითი კილოს მაწარმოებლად –რი სუფიქსის გამოყენება.

უნდა აღინიშნოს ის გარემოებაც, რომ მთელი რიგი ამ მოვლენათაგან: დო თო ტო-ს დელაბიალიზაცია, ხმოვანთა რედუქცია დიფთონგებში, სახელის განსაზღვრული ფორმის წარმოება –ზ სუფიქსით, ჭმუ თანდებულის ფართოდ გამოყენება, სტატიკური ზმნების ორ ჯგუფად დაყოფა, -ჟა სუფიქსის ჟ ელემენტის დაკარგვა გარკვეულ პოზიციაში და სხვ., როგორც ამას ისტორიულ-შედარებითი ძიება არკვევს, შედარებით ახალი მოვლენებია, აშხარული დიალექტის (მისი ორივე კილოკავის) შინაგანი განვითარების ნიადაგზე წარმოქმნილი...

აშხარული დიალექტის მონაცემები მეტად საყურადღებოა აფხაზური ენის ისტორიული შესწავლისა და მის დიალექტთა ურთიერთობის თვალსაზრისით (ლომთათიძე, 1954: 227).

მთლიანობაში აშხარული დიალექტი წარმოადგენს დამოუკიდებელ დიალექტურ ერთეულს, რომელსაც ახასიათებს რიგი თავისებურება. ამ თავისებურებათაგან ზოგი ძველია და შემოგვინახავს აფხაზურის ძველ საერთო მოვლენებს (შო უო-ს გვერდით სისინა სო ზო ბგერათა დაცვა, შ ზ, ჯ ჯო, ყ ბგერათა დაცვა, სრულხმოვნობის დაცვა, კაუზატივის წარმოებაში ძველი, მოსალოდნელი სახეობის შემონახვა რიგ ზმნაში; დროთა წარმოებაში უფრო ძველი, სრულხმოვნიანი სახეობების არსებობა; ვითარების გარემოების აფიქსის უფრო ძველი -აშმ სახეობა, -ნუ (-ნა...) სუფიქსის გამოყენება სახელისა და ზმნის რიგ წარმოებაში და სხვ).

აღნიშნულ მოვლენათა მიხედვით ცვლილებები განიცადეს სხვა დიალექტებმაც (ლომთათიძე, 1954: 229).

სხვა თავისებურებათაგან, რომლებიც აშხარულ დიალექტს ახასიათებს, დიდი წილი წარმოადგენს აშხარული დიალექტის შინაგანი განვითარებით მიღებულ ახალ წარმოებებს.

იგი საერთოდ ემსრობა პირაქეთა დიალექტებს, მიუხედავად ტაპანთურის მასზე ძლიერი გავლენისა.

აშხარული დიალექტის კილოკაეები (აფსუისა და კუვინსკისა) მნიშვნელოვნად განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან, თუმცა ამავე დროს თვით ამ კილოკაეებშიც შეინიშნება სხვადასხვა დიალექტური ფენები, რაც იწვევს ფორმათა განსაკუთრებულ მრავალფეროვნებას. კერძოდ, აფსუის კილოკაეში შეინიშნება ერთი ფენა, ტაპანთურ დიალექტთან საერთო.

აშხარული დიალექტის ეს რთული ბუნება აისახება მასზე მოლაპარაკე ხალხის ისტორიული წარსულით.

აშხარელები ახლანდელ საცხოვრებელ ადგილზე – იენჯუგის სანაპიროებზე – გადმოვიდნენ მე-19 საუკუნეში კავკასიის ქედის ფერდობებიდან. ეს ტომები მანამდე სახლობდნენ აჭიფსოუს, ფსხუს და სხვ. რაიონებში. უდავოა ამ გადასახლებულეებში გვხვდებოდნენ სხვადასხვა აფხაზ ტომთა წარმომადგენლები.

ამ მხრივ საყურადღებოა მოხუცთა გადმოცემები. აშხარული მოხუცები ჰყვებიან, რომ კუვინსკელები გადმოსულები არიან აჭიფსოუდან, ფსხუდან, ხოლო აფსუელები - ნახუ-დანო.

ამ გადმოცემათა მიხედვით, აფსუელები და კუვინსკელები გადმოსული არიან სხვადასხვა რაიონებიდან. ამასთანავე მოხუცები ხაზს უსვამენ იმ გარემოებას, რომ კუვინსკელთა ნაწილი შერეულია აფსუელებთან. ამ თვალსაზრისით ძალზე საყურადღებოა ენობრივი მონაცემები: საერთო აშხარული მოვლენების გვერდით აფსუის კილოკაეში ადგილი აქვს ტაპანთურთან საერთო რიგ მოვლენას.

აფსუურში წარმოდგენილი იყო თავისებური ტომობრივი მეტყველება, რომელიც უახლოვდებოდა ტაპანთური დიალექტის ფსიჟ-კრასნოვოსტოჩნის კილოკაეს. მიუხედავად ამისა, აფსუურ მეტყველებაში ძლევს საერთო აშხარული ენობრივი მოვლენები და ისიც კუვინსკურთან ერთად გვიჩვენებს განვითარების ერთგვარ ტენდენციებს (ლომთათიძე, 1954: 232).

აფხაზური ენა ერთ-ერთი ახალდამწერლობიანი ენაა.

აფხაზურ ენაზე დამწერლობის შექმნა და აფხაზური ანბანის შემუშავება დაკავშირებულია აფხაზური ენის მეცნიერულ შესწავლასთან.

აფხაზური ლექსიკის პირველი ჩანაწერები ეკუთვნის XVII საუკუნის თურქ მოგზაურს ევლია ჩელების, რომელმაც 1641 წელს გაიარა აფხაზეთის სანაპირო.

ჩელებიმ თავისი მოგზაურობის შთაბეჭდილებები სამოგზაურო წიგნებად “سياحت نامنا” (“სეიაჰათ-ნამე”) შეკრიბა. “სეიაჰათ-ნამეს” ერთ-ერთი წიგნის “ამიერკავკასიის, მცირე აზიისა და ირანის მოსაზღვრე ოლქების მიწები” III თავში აფხაზური ტომებია აღწერილი. აფხაზურ ენას მოგზაური უცნაურ და საოცარ ენას უწოდებს (<http://www.vashaktiv.ru/texts/ch/chelebi23.php>).

ჩელების ჩაწერილი აქვს რამდენიმე ათეული აფხაზური სიტყვა და გამონათქვამი, რომლებშიც ძალიან ბევრი უზუსტობა და შეცდომაა: აქ – ერთი, ვბა – ორი, იხვა – სამი, ბშნა – ოთხი, ხუბა - ხუთი, კბა – ექვსი, ბზბა – შვიდი, ‘აბა – რვა, ჟბა – ცხრა, ზუბა – ათი, აკ ზუბა – თერთმეტი, ვბა ზუბა – თორმეტი, ვაი – მოდი აქ, უჩი – წადი, უთუი – დაჯექი, უკულ – ადექი, უმჩინ – არ წახვიდე, ადფშ – ბიჭი, სჩაბ – წავალ, აბჯრუმ – ქალი, სქჩამ – არ წავალ, უზუმჩოზუი არფშ – რატომ არ მიდიხარ, ბიჭო? სირა იზდრვეი – მე ვიცი, ურა იუდღვა – შენ რა იცი? უნაჯ კსი – ჩემო სულო, ჩემო თვალო; სირა იზდრვაჰ – რაც მე ვიცი; სირა სზკოტ – მე მყოფნის; არს იზუჰვაზუი – ასე რატომ ამბობ? ვა უბუზუა – რას ბოდავ? ისჰვაზუი – რას ვლაპარაკობ? შირა იშრრმ – მე არ ვიცი, ურა იუსრუა – შენი ნათქვამი, ურა იურრუა – შენ იცი, აკა ურა უკაგუბ – მაგრამ შენ გიუი ხარ; ანჩგი ავ’გი ადლშ – ჩვენი ღვთისა და მის ქმნილებათათვის; აკი სუდრმ ანჩრთშ – ღმერთმანი, არაფერი ვიცი; უსკჰ სრსჰ – ცოდო ვარ, ნუ მაწვალე; სირა აკრ უსოჰვან – უცნაურ რამეს ვლაპარაკობ; ანჩრნშაი ამლა სფშრაი – ღმერთმანი, აბაზავ, მშია, სჩაბ ფსთა იუკრმ – წავალ, ღომს ვჭამ (ჩელები, 1971, გვ. 107; <http://www.vashaktiv.ru/texts/ch/chelebi23.php>). ამ ჩანაწერებს ამჟამად მხოლოდ ისტორიული მნიშვნელობა აქვთ.

ზოგიერთი იბერიულ-კავკასიური ენის შესახებ ვრცელი ლექსიკური ჩანაწერები აქვს პეტერბურგის მეცნიერებათა აკადემიის წევრს იოჰან ანტონ გიულდენშტედტსაც, რომელიც 7 წლის განმავლობაში მოგზაურობდა კავკასიაში. მეცნიერის “მოგზაურობანი”-ს (Beschreibung Der Kaukasischen Länder) მეორე ტომს დართული აქვს “სიტყვათა კრებული კავკასიაში ხმარებულ ენათა შესადარებლად” (J.A. Güldenstädt. „Wortersammlung zur Vergleichung der im Kaukasus gangbaren Sprachen. T. II, Berlin, 1834, 496-535 გვ), სადაც ლათინურ გრაფიკაზე და აქედან გამომდინარე უზუსტობებით ყაბარდოული და აბაზური ენების 280 სიტყვა არის წარმოდგენილი. ჩამონათვალშია ადამიანის სხეულის ნაწილების ამსახველი ლექსიკის რამდენიმე მაგალითი: თმა, წვერი, შუბლი, თვალი, ცხვირი, ფრჩხილი, ტყავი, ხორცი, ძვალი, სისხლი, ქონი, ტვინი, გული, ოფლი... (ჩიქობავა,

2008: 113). მიუხედავად ხარვეზებისა, მთის იბერიულ-კავკასიურ ენათა ასეთი დიდი მოცულობის ლექსიკური მარაგი პირველად იყო ფიქსირებული. ჩვენს საკვლევ თემასთან დაკავშირებით ი. გიულდენშტედტის ლექსიკური ჩანაწერები მნიშვნელოვანს არაფერს შეიცავს.

აფხაზური ენის მეცნიერული შესწავლის ისტორიის დასაწყისი დაკავშირებულია პეტრე უსლარის სახელთან. რუსეთის გეოგრაფიული საზოგადოების კავკასიის განყოფილების წევრმა, განათლებით სამხედრო ინჟინერმა და გენერალმა პეტრე უსლარმა აფხაზური ენის ფონოლოგიური სისტემის, მორფოლოგიის, სინტაქსისა და ლექსიკური შემადგენლობის ძირითადი საკითხები აღწერა თავის ერთ-ერთ მონოგრაფიაში “კავკასიის ეთნოგრაფია. ენათმეცნიერება. 1. აფხაზური ენა”. ამ წიგნს ერთვის აფხაზურ სიტყვათა კრებული, რომელშიც ადამიანის ანატომია-ფიზიოლოგიასთან დაკავშირებულ ტერმინთაგან ანალიზის გარეშე წარმოდგენილია შემდეგი სიტყვები: ძვალი, ზურგი, ენა, თვალი, გვერდი, გული, წარბი, მხარი, დერილი, ტუჩი, პირი, ყური, თითი, მუცელი, შიმშილი, ხელი, დაჭრილი, ტვინი, ნიკაპი, ძილი, პირი და სისხლი (უსლარი, 1887: 118-182).

რიხარდ ერკერტს თავის შრომაში “კავკასიური ძირის ენები” მოყვანილი აქვს აფხაზური მეტყველების ნიმუშები (271-277 გვ.), აგრეთვე გრამატიკული შენიშვნები (277-280 გვ.), რომლებიც დამყარებულია პ. უსლარის “აფხაზური ენის” მონაცემებზე... (ჩიქობავა, 2008: 248), ლექსიკის ანალიზი კი წარმოდგენილი არ არის.

ენათმეცნიერთათვის საინტერესო, მაგრამ მწირი ლექსიკური მასალის მოპოვება შესაძლებელია კავკასიის საიმპერიო სამედიცინო საზოგადოების მიერ 1886 წელს გამოცემულ ი. შაბლოვსკის ნაშრომში “აფხაზეთისა და სამურზაყანოს ექიმბაშების მიერ გამოყენებული სამკურნალო ხერხები და საშუალებები”.

აგრეთვე რამდენიმე სამკურნალო მცენარის აფხაზური სახელწოდება გვხვდება ფარმაკოლოგიის მაგისტრის ი. მუშინსკის სტატიაში “აფხაზური ხალხური მედიცინიდან”, რომელიც პეტროგრადში “ფარმაცევტულ ჟურნალში” 1915 წელს იყო გამოქვეყნებული. ამ ორ ნაშრომში ლექსიკის ენათმეცნიერული ანალიზი წარმოდგენილი არ არის.

აფხაზური ენის შესწავლის საქმეში უდიდესი წვლილი შეიტანა ცნობილმა ქართველმა პედაგოგმა, ლიტერატორმა, ეთნოგრაფმა და

ენათმეცნიერმა პეტრე ჭარაიამ (რომელიც ნაშრომებს ხშირად ბეჭდავდა ფსევდონიმით “პეტრე გიორგიძე”). იგი შესანიშნავად ფლობდა აფხაზურს და ასწავლიდა ამ ენას აფხაზური სოფლების სკოლებში. პ. ჭარაიას შრომები, მათ შორის 1912 წელს პეტერბურგში გამოცემული მისი მონოგრაფია აფხაზური და ქართველური ენების ურთიერთობის შესახებ, დღესაც კავკასიოლოგების სამაგიდო წიგნად ითვლება. მონოგრაფიის “Об отношении абхазского языка к яфетическим” პირველ თავში გამოვლენილია აფხაზურში ქართველურ ენათაგან ნასესხები სიტყვები, მათ შორის ადამიანის ანატომია-ფიზიოლოგიას უკავშირდება: ჭიპი, გიჟი (შეშლილი) (ჭარაია, 1912: 13; 16).

მეორე თავში ავტორი აფხაზურ და იაფეტურ სიტყვებს ადარებს ერთმანეთთან. ამ თავშიც გვხვდება ადამიანის ანატომია-ფიზიოლოგიასთან დაკავშირებული ლექსიკა: გული, ყრუ, წვერი, მკლავი, შიმშილი, ყელი, თავი, ძილი, კანი, სისხლი, მუხლი (ჭარაია, 1912: 18-52), რომლებსაც ავტორი აფხაზური და ქართველური ენების საზიარო სიტყვებად მიიჩნევს.

აკადემიკოსმა ნიკო მარმა მთის იბერიულ-კავკასიური ენების კვლევის შედეგად სხვა ენებთან ერთად აფხაზურ-ადილური ენებიც იაფეტური ენების ოჯახს მიაკუთვნა. მის შრომაში “Яфетическое происхождение абхазских терминов родства” გვხვდება ტერმინი “სისხლი”, რომლის ანალიზიც დამაჯერებელი არ არის.

სხვა ნაშრომებში, რომლებიც თავმოყრილია კრებულში “О языке и истории абхазов”, აქა-იქ გვხვდება ფიზიოლოგიასთან დაკავშირებული და სხეულის ნაწილთა აღმნიშვნელი შემდეგი ტერმინების ანალიზი: თავი (მარი, 1912: 9), თითი (მარი, 1912: 24), ყური (მარი, 1912: 25), ხელი (მარი, 1912: 95), თითები (მარი, 1912: 96), ფეხი (მარი, 1912: 96), ძარღვი (მარი, 1912: 282), ელენტა (მარი, 1912: 283), თვალი (მარი, 1912: 283), დვრილი (მარი, 1912: 284), კბილი (მარი, 1912: 285), ცხვირი (მარი, 1912: 343).

მეცნიერი ზოგიერთ აფხაზურ ტერმინს, მაგ., ა-მაცაა “თითი” სიტყვას, სომხურთან აკავშირებდა. იგი წერდა, რომ აფხაზური არის სომხურ-ჰაიური ტიპის ნარევი ენა, ანუ აფხაზურში იაფეტურ ენასთან ერთად შერწყმულია რომელიმე გაურკვეველი არაიაფეტური ენა. აფხაზური ენის იაფეტურ ფენაში წარმოდგენილია სამი შრე, ერთ-ერთი მათგანი ქართველური ჯგუფისკენ იხრება, მეორე – თუბალ-კაინურისკენ, ხოლო მესამე, რომელმაც ავტორის აზრით ყველაზე ღრმად შეაღწია აფხაზურში, ავლენს მჭიდრო კავშირს სვანურთან და

სომხურ-ჰაიურ ენებთან. ამ შემთხვევაში ნ. მარი აშკარად აჭარბებდა და ცდილობდა, წინასწარ აკვიტებული თვალსაზრისის “დამტკიცებას” კონკრეტულ ფაქტებზე ძალადობის გზით. ამიტომ მიუღებელია ერთადერთი სიტყვის მაგალითზე გამოტანილი მისი შორს მიმავალი დასკვნა აფხაზური ენის შემადგენლობაში მძლავრი არაიბერიულ-კავკასიური ფენის არსებობის შესახებ.

ნ. ჯანაშიას შრომებში (Религиозные верования абхазов. «Христианский Восток», 1915; Статьи по этнографии Абхазии, 1960) სამკურნალო მცენარეებისა და დაავადებების ცალკეული აფხაზური სახელწოდებები ლინგვისტური ანალიზის გარეშე გვხვდება.

ვფიქრობთ, ენათმეცნიერთათვის საინტერესო უნდა იყოს 1910 წელს თბილისში გამოცემული მეფრინველე-პრაქტიკოსის ვ. საბინეცკის სამკურნალო წიგნი, რომელიც დიმიტრი გულიამ აფხაზურ ენაზე თარგმნა “Абхатә нсаатәкәа рчымазарақәеи рыхәшәтәрақәеи” (შინაური ფრინველების დაავადებები და მათი მკურნალობა). წიგნში მოცემულია ფრინველის 50-ზე მეტი დაავადების სახელწოდება და აღწერილია მათი მკურნალობის მეთოდები.

აფხაზური ენის დიდ მკვლევარს, აფხაზურ-ადიღური ენების ისტორიულ-შედარებითი შესწავლის ფუძემდებელს, აკადემიკოს ქეთევან ლომთათიძეს 200-ზე მეტი ნაშრომი ეკუთვნის, რომლებიც მეცნიერმა იბერიულ-კავკასიური ენების შესწავლას მიუძღვნა. განსაკუთრებით აღსანიშნავია ქ. ლომთათიძის მონოგრაფიები: “აფხაზური ენის ტაპანთური დიალექტი” (1944), “აშხარული დიალექტი და მისი ადგილი სხვა აფხაზურ-აბაზურ დიალექტებს შორის” (1954), “აფხაზური და აბაზური ენების ისტორიულ-შედარებითი ანალიზი. I. ფონოლოგიური სისტემა და ფონეტიკური პროცესები” (1976), “ლოკალურ პრევერბთა ძირითადი სახეობანი აფხაზურსა და აბაზურში” (1982), “აბაზური ენა” (2006) და მრავალი სხვა.

ქ. ლომთათიძის შრომებში მრავლად გვხვდება ადამიანის ანატომია-ფიზიოლოგიასთან დაკავშირებული ცალკეული ტერმინების ღრმა ანალიზი. ამ მხრივ განსაკუთრებით გამოირჩევა მონოგრაფია “აფხაზური და აბაზური ენების ისტორიულ-შედარებითი ანალიზი. I. ფონოლოგიური სისტემა და ფონეტიკური პროცესები”. ამ ნაშრომში დამაჯერებლადაა გაანალიზებული შემდეგ ცნებათა აღმნიშვნელი აფხაზური სიტყვების ფონემატური სტრუქტურა და ისტორია: ხელი (ლომთათიძე, 1976: 25), დვრილი (ლომთათიძე, 1976: 39-40), ყური (ლომთათიძე, 1976: 39), პირი (ლომთათიძე, 1976: 43), საკაცე (ლომთათიძე, 1976:

47), ძვალი (ლომთათიძე, 1976: 47), თავი (ლომთათიძე, 1976: 74), ძარღვი (ლომთათიძე, 1976: 99), ძილი (ლომთათიძე, 1976: 117), კანი (ლომთათიძე, 1976: 117), თვალი (ლომთათიძე, 1976: 118), თითი (ლომთათიძე, 1976: 128), იღლია (ლომთათიძე, 1976: 128), ენა (ლომთათიძე, 1976: 134), ცხვირი (ლომთათიძე, 1976: 140), ფილტვი (ლომთათიძე, 1976: 142), ცოფი (ლომთათიძე, 1976: 149), ჭიპი (ლომთათიძე, 1976: 149), კისერი (ლომთათიძე, 1976: 151), ლავიწი (ლომთათიძე, 1976: 159), წარბი (ლომთათიძე, 1976: 161), ღებინება (ლომთათიძე, 1976: 165), გული (ლომთათიძე, 1976: 169), ელენთა (ლომთათიძე, 1976: 177), ნეკნი (ლომთათიძე, 1976: 177), სისხლი (ლომთათიძე, 1976: 181), ზურგი (ლომთათიძე, 1976: 190), ხორცი (ლომთათიძე, 1976: 220). ქვემოთ სათანადო ტერმინთა შესახებ მსჯელობისას ჩვენ დავიმოწმებთ აკად. ქ. ლომთათიძის ამ ნაშრომის დასკვნებს.

ქ. ლომთათიძის სხვა ნაშრომებშიც განიხილება ადამიანის სხეულის სხვადასხვა ნაწილის აფხაზური სახელწოდებების სტრუქტურა და ისტორია. ამ მხრივ აღსანიშნავია მეცნიერის სტატია “აფხაზური ალტოჟოზა (“ლავიწი”) სიტყვის ეტიმოლოგიისათვის”, რომელიც გამოქვეყნებულია “საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მოამბეში” (№ 1, 1974). ავტორი მსჯელობს აფხაზური სიტყვის ალტოჟოზა “ლავიწი” სიტყვის მაგალითზე აფხაზური ლაბიალიზებული ტო თანხმოვნის წარმომავლობის საკითხის შესახებ. ქ. ლომთათიძე თვლის, რომ დო თო ტო ხშულთა სამეული აფხაზურში მეორეული წარმომავლობისაა, დო გვხვდება მხოლოდ ნასესხებ სიტყვებში და გადმოსცემს სხვა ენათა დგ-ს. რაც შეეხება თო და ტო ფონემებს, ქ. ლომთათიძე მიიჩნევს, რომ ისინი მეორეული ბგერებია და წარმოქმნილი უნდა იყოს თ და ტ თანხმოვნების შერწყმით ლაბიალურ უ-სთან.

მკვლევარი ყურადღებას აქცევს რამდენიმე ფუძეს, რომლებიც შეიცავს ტო-ს და ქართულიდან უნდა იყოს აფხაზურში ნასესხები, ოღონდ ქართულში მას წვ შეესაბამება. აღნიშნული ფაქტის საფუძველზე, ქ. ლომთათიძე ხსნის აფხაზური ალტოჟოზა-ს წარმომავლობას, რომლის პირველი კომპონენტი ალტო მომდინარეობს ქართული ლავიწი-ს სახელის ფუძისაგან, რომელმაც მახვილის ზეგავლენის შედეგად ა და ი ხმოვანთა რედუქცია განიცადა. ამის შედეგად წარმოიქმნა აფხაზური ენისათვის უჩვეულო ლვ (ლუ) და ვწ (უწ) თანმიმდევრობანი, რამაც გამოიწვია ლვწ კომპლექსის ლწვ კომპლექსად გარდაქმნა და წვ-ს ტო-დ გადაქცევა: ლვწ →ლტო.

აგრეთვე საყურადღებოა ქ. ლომთათიძის სტატია “ხელისა და ფეხის აღმნიშვნელი ფუძეების უძველესი სახეობისათვის აფხაზურ-ადიღურ ენებში და ზოგი ქართველური ფუძის ანალიზის საკითხი”, რომელიც გამოქვეყნებულია “იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერების” მე-15 ტომში (1966). ნაშრომში ავტორმა გაანალიზა ხელისა და ფეხის აღმნიშვნელ ფუძეებს აფხაზურ-ადიღურ ენებში და აღადგინა მათი საწყისი ფორმები.

ქ. ლომთათიძე აღნიშნავს, რომ ა-შა-ბჟ “ფეხი” სიტყვის პირველი ელემენტი ბჟ-ს გარეშე გვხვდება მისი ძირითადი მნიშვნელობით, რაც მიგვითითებს იმაზე, რომ ეს ელემენტი ძირეულია. იგი შა//შგ//შ ფონეტიკურ ვარიანტთა სახით (ბჟ-ს გარეშე) გვხვდება შემდეგ სიტყვებში: ა-შა-ცა “ფეხის თითები”, ა-შა-ჭა “ნაბიჯი” (“ფეხის პირი”), ა-შა-თა // ა-შ-თა “კვალი” (თა ადგილმდებარეობის, საცავის გამომხატველი ელემენტია), ა-შა-ხა “წვივი”, ა-შ-ხა “ქუსლი”. იგივე შა გამოიყენება “ფეხთ ჩაცმა-გახდის” აღმნიშვნელ ზმნებში ფუძე-წინდებულის სახით: ი-ლ-შრ-უბ “მას (ქალს) ის ფეხთ აცვია”... ასევე გვხვდება იგი ცალკე არსებულ ზმნებში, როგორცაა: ა-შა-ქო-რ-გლა-რა “დადგენა, დაფუძნება” (“ფეხზე დაყენება”) და სხვა (ლომთათიძე 1966: 150-151).

ავტორი აღნიშნავს, რომ ა-ნაბჟ “ხელი” ფუძეში ბჟ ხელის აღმნიშვნელი ძირი არ ჩანს, სიტყვის ძირია ნა და ივარაუდება შემდეგი სიტყვების ძირებში: ა-ნა-ცა “ხელის თითი”, ა-ნა-ბ-ხჟ-ც “ხელის ფრჩხილი”. ამავე დროს ხელის აღმნიშვნელ რთულ ფუძეთა შემადგენლობაში “ხელ” სიტყვის ძირეული ნაწილი ჩვეულებრივ მა- ელემენტის სახით წარმოგვიდგება, მაგალითად: ა-მა-ცა “ხელის თითი”, ა-მა (*←ა-მა-ჭა) “სახელური”, ა-მა-ცა-ზ “ბეჭედი”.

როგორც ჩანს, “ხელ” სიტყვის ძირეულ ნაწილად გვევლინება ნა||მა. ნ-სა და მ-ს მონაცვლეობა აფხაზურში ხშირი მოვლენაა. ნ-სა და მ-ს მონაცვლეობას “ხელ” სიტყვის ფუძეში თავდაპირველად გარკვეული კანონზომიერება ახასიათებდა. კერძოდ, ნა მხოლოდ ისეთ ფუძეებში უნდა გვქონოდა, რომლებშიც ბაგისმიერი ხშული პ იყო ხოლმე, დანარჩენ შემთხვევაში კი იყო მა-. აქედან გამომდინარე, ხელის აღმნიშვნელი ძირი იყო მა-, ნა- კი არის პოზიციურად მიღებული მა-სგან პ-სთან შორეული მეზობლობით (დისიმილაციის საფუძველზე). ეს ვითარება დღესაც შეურყევლად დაცულია ტაპანთურ დიალექტში, პარალელური ფორმები ა-მა-ცა||ა-ნა-ცა ტიპისა ტაპანთურშიც არ დასტურდება. ტაპანთურში მუდამ არის, ერთი მხრივ, მხოლოდ მა-ცა, მეორე მხრივ, მხოლოდ ნა-ბჟ.

ხელის აღმნიშვნელი ძირი იყო **მა**. ნა-ს სახით ის უნდა გვექნოდნა **ჰ**-ს შემცვლელ ფუძეში, მაგალითად, **ნაპტ**. ასეთი დაპირისპირების კარგ ნიმუშს იძლევა ზმნები: ა-ნაპტ-რ-შცგლარა და ა-მა-შცარა||ა-რ-მა-შცაკრა, რაც “მოშინაურებას”, “ხელზე მიხვევას” ნიშნავს.

ერთი და იგივე ძირეული მასალა (**მა**) ერთი და იმავე სახით წარმოგვიდგა ***ა-მაპტ**-სა და **ა-მპტ** -ში (**მ**), თუმცა თავიანთი გენეზისის მიხედვით თითოეული მათგანი სხვადასხვა ამოსავალს გულისხმობს:

1. ***ამაპტ** → 2. **ანაპტ** (დისტანციური დისიმილაცია) → 3. ***ამპტ** (კონტაქტური ასიმილაცია ა ხმოვნის რედუქციის საფუძველზე).

ხელის აღმნიშვნელი **მ(ა)** ძირი ფართოდ ჩანს გამოყენებული აფხაზურში ისეთ სახელებსა და ზმნებში, რომლებშიც დღეს უშუალოდ ხელზე მითითება არა გვაქვს, მაგრამ ეტიმოლოგიურად “ხელის” გაგებას უნდა უკავშირდებოდეს (ლომთათიძე, 1966: 150-161).

აფხაზი მეცნიერის ს. ამიჭბას აფხაზურ ენაზე შესრულებული ერთ-ერთი ადრეული ნაშრომი (Ауадытәыџса ицәеижь хәтәкәа рыхъкәак аҧсуа-аҧаза диалекткәа рыхны, Аҧәа, 1966) ეძღვნება ადამიანის სხეულის ნაწილების ამსახველ ლექსიკას (დაახლოებით 37 სიტყვას). იგი ორი ნაწილისგან შედგება: სხეულის გარეგანი ნაწილების სახელები და შინაგანი ნაწილების (ორგანოების) სახელები. მოცემულია ზოგ ტერმინთა მაგალითები აბჟურ, ბზიფურ და ტაპანთურ დიალექტებში. ავტორის ნაშრომში ძირითადად განხილულია საკუთრივ აფხაზური ტერმინები, არ არის მოყვანილი ნასესხობები სხვა ენებიდან. თითოეულ ტერმინს თან ახლავს დამოწმებები ტექსტებიდან.

აგრეთვე ს. ამიჭბას წიგნში აფხაზურ-აბაზურ ენათა ლექსიკა (Аҧсуа-аҧаза бызшәақәа рлексика, Аҧәа, 1984) ერთი პატარა თავი (თავი XXIV) ეძღვნება დაავადებების და სამკურნალო საშუალებების სახელწოდებებს (98-100 გვ.), რომელშიც აღწერილია რამდენიმე ტერმინის სტრუქტურა (აშმჰძ, აცტრკ და აშაახსთა). ამ ტერმინებთან დაკავშირებით ავტორი წერს, რომ ისინი საკუთრივ აფხაზური სიტყვებია, ხოლო აბაზურში ანალოგიური შინაარსის მქონე სიტყვები ადიღური ენიდან არის ნასესხები. აღნიშნულ თავში ჩამოთვლილია ზოგიერთი დაავადებისა და სამკურნალო საშუალების მსგავსი სახელწოდებები აბაზურში, აბჟურში და ბზიფურში.

ცალკეული ტერმინების ბზიფური ვარიანტებია აღნუსხული ხ. ბლაჟბას მონოგრაფიაში “აფხაზური ენის ბზიფური დიალექტი” (1964 და 2006).

ადამიანის ანატომია-ფიზიოლოგიასთან და მკურნალობასთან დაკავშირებული ტერმინები გვხვდება სხვადასხვა ლექსიკონსა და მონოგრაფიაში. მაგალითად, ბ. ჯანაშიას “აფხაზურ-ქართულ ლექსიკონში” (1954), ხ. ბლაჟბას რედაქციით გამოცემულ “რუსულ-აფხაზურ ლექსიკონში” (1964), კ. შაყრილის, ვ. კონჯარიასა და ლ. ჭკადუას “აფხაზური ენის ლექსიკონში” (1986-1987), ა. გენკოს “აფხაზურ-რუსულ ლექსიკონში” (1998), ნ. არშბას მიერ შედგენილ “მეცხოველეობის ტერმინოლოგიურ ლექსიკონში” (1980), ვ. კვარჭიას მონოგრაფიაში “მეცხოველეობის ლექსიკა აფხაზურ ენაში” (1981), ო. ძიძარიას წიგნში “ზღვაოსნობის ლექსიკა აფხაზურში” (1989 წ.) და ა.შ.

კ. შაყრილის წიგნის “Некоторые лексические и звуковые соответствия в абхазско-адыгских языках” (1968) ბოლოს (63-100 გვ.) მოცემულია აფხაზურ-ადიდურ სიტყვათა ჩამონათვალი, ზოგიერთი მათგანი ადამიანის ანატომიასთან და ფიზიოლოგიასთან არის დაკავშირებული. სამწუხაროდ, ავტორისეული მსჯელობანი ამ სიტყვათა სტრუქტურისა და ისტორიის შესახებ საკმაოდ სუსტი და ნაკლებად დამაჯერებელია.

ნ. მაჭავარიანის მონოგრაფიაში “მცენარეთა ლექსიკა აფხაზურში. სემანტიკურ-სტრუქტურული ანალიზი” (2006) თავმოყრილია მცენარეთა აფხაზური სახელწოდებები, მათ შორის დიდი ადგილი უჭირავს სამკურნალო მცენარეთა სახელწოდებების ანალიზსაც.

აფხაზი მეცნიერის ს. ნაჭყებიას ავტორეფერატში (ხელმძღვანელი ლ. ჭკადუა, 2009 წ.) “Лексика народной медицины в абхазском языке” ასახულია ის მთავარი თემები, რომლებიც განხილულია სადისერტაციო ნაშრომში. იგი შედგება სამი თავისგან: 1. საბავშვო დაავადებებთან, მათ მკურნალობასთან და ეთნოფსიქოლოგიურ საკულტო რიტუალებთან დაკავშირებული ხალხური მედიცინის ტერმინები; 2. მოზრდილების დაავადებებთან დაკავშირებული ხალხური მედიცინის ტერმინები და 3. ხალხური მედიცინის ლექსიკის ანალიზი.

ს. ნაჭყებიას მიერ აღწერილია აფხაზური ხალხური მედიცინისთვის დამახასიათებელი მაგიური ხასიათის მქონე რიტუალები, დაავადებათა განკურნებისთვის გამოყენებული ეთნოფსიქოლოგიური საკულტო წესები, ტრადიციები. წმინდა ლინგვისტური ანალიზი ამ ნაშრომის ავტორეფერატში ნაკლებად ჩანს.

თავი I

ადამიანის სხეულის ნაწილების ამსახველი ტერმინები

აფხაზურ-ადიღური ენების ლექსიკაში, ისევე როგორც ნებისმიერი სხვა ენების ლექსიკაში, სიძველისა და სტრუქტურის თვალსაზრისით განსაკუთრებულ ადგილს იკავებენ სხეულის ნაწილების სახელწოდებები და მათგან ნაწარმოები სიტყვები. ეს ლექსიკა ორ ჯგუფად იყოფა: ყველაზე მრავალრიცხოვანია ძირეული ტერმინები, რომლებიც სიძველითაც გამოირჩევიან, ხოლო უფრო მცირერიცხოვანია სხვა ენათგან მომდინარე ნასესხობანი.

ა. შაგიროვის დაკვირვებით, ადიღურ ენებში (ადიღურსა და ყაბარდოულში) ნასესხობები ძირითადად რუსული, არაბული, თურქული და სპარსული სიტყვებია, აგრეთვე ინტერნაციონალური ლექსიკა, რომელიც ამ ენებში რუსულის მეშვეობით შევიდა. აფხაზურისთვის ამ ენებს უნდა დაემატოს ქართველური (ქართული სამწიგნობრო ენისა და მეგრული) და ადიღური ელემენტები, ხოლო აბაზურისთვის – ყაბარდოულ-ჩერქეზულიდან მრავალრიცხოვანი ნასესხობები (შაგიროვი 1989: 3).

აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ ა. შაგიროვის ამ დასკვნას დაზუსტება ესაჭიროება: კერძოდ, როგორც ადიღურ ენებში, ისე აფხაზურ-აბაზურშიც სპარსული და არაბული ლექსიკა არ არის ნასესხები უშუალოდ ამ ორი ენიდან, მათი სესხებისას შუამავალი ენების როლს ასრულებდნენ, ერთი მხრივ, თურქული და, მეორე მხრივ – ქართული ენები.

სხეულის ნაწილთა აღმნიშვნელი სახელწოდებანი, ანუ სომატური ტერმინები, დამოუკიდებელ სემანტიკურ ველს ქმნიან. ამ ველის შემადგენლობაში შედის როგორც ადამიანის, ისე სხვა ცოცხალ არსებათა სხეულის ნაწილების აღმნიშვნელი ტერმინები. ლექსიკის ამ ჯგუფის სპეციფიკა ის არის, რომ ადამიანის სხეულის ნაწილთა სახელების დიდი ნაწილი (“თავი”, “ტანი”, “სხეული”, “თვალი”, “ყური”, “გული”, “კუჭი” და სხვანი), არა მარტო აფხაზურ ენაში, არამედ მსოფლიოს ენათა უმრავლესობაშიც, გამოიყენება ცხოველთა სხეულის ნაწილების აღმნიშველადაც, რასაც თავისი ობიექტური საფუძველი აქვს: ცოცხალ არსებათა დიდ ნაწილს მსგავსი ანატომიური

აგებულება აქვს და მსგავს ორგანოთათვის ენები ერთსა და იმავე სიტყვებს იყენებენ.

ამ თავში წარმოვადგენთ ადამიანის სხეულის ნაწილთა აფხაზური სახელწოდებების სტრუქტურული, სემანტიკური და ეტიმოლოგიური ანალიზის შედეგებს. ანალიზისას გათვალისწინებულია როგორც აფხაზურ-აბაზურ დიალექტთა, ისე სხვა აფხაზურ-ადიღურ ენათა მონაცემები, აგრეთვე საჭიროების მიხედვით ვითვალისწინებთ ქართველურ და ნახურ-დაღესტნურ ენათა ფაქტებსაც.

ააჭგც “სიბრძნის კბილი”

ამ ტერმინში გამოსაყოფი ჩანს აა- კომპონენტი, ჭგ სეგმენტის რაობა უცნობია, ც ძირი კი აფხაზურში აღნიშნავს “კბილს; ნისკარტს”.

აა-ხაფგცქია რწგხაჭმ იგლოუ ახაფგც იახშუბ ააჭგც “საღეჭი კბილების ბოლოში მდგარ კბილს სიბრძნის კბილი ჰქვია” (კვიწინია, 1997: 105).

აა-ხაფგც “საღეჭი კბილი”

ამ რთული ტერმინის პირველი კომპონენტია აა-, რომლის რაობა ჩვენთვის ცხადი არ არის. მეორე კომპონენტის შესახებ იხ. ქვემოთ.

აა-ხაფგც ხოგჭქია “პატარა საღეჭი კბილები” (კვიწინია, 1997: 106).

აღაჟილა ჟატალაქია // აკაღაქია // ა-კააჭქია “სათესლე ჯირკვლები, Testis”

პირველი ტერმინი ნეოლოგიზმია და შექმნილია სამედიცინო ლიტერატურისათვის. იგი შესიტყვება: პირველი კომპონენტი აღაჟილა “სპერმატოზოიდი” კომპოზიტია, სადაც აღა “მამრი”, აჟილა “თესლი”; მეორე კომპონენტის, სიტყვა ა-ჟატალა “ჯირკვალ“-ის შესახებ იხ. ქვემოთ. რაც შეეხება მეორე ტერმინს, სიტყვა ა-აკაღაქია-ს, მისი ფუძეა კაღა, -ქია კი ნივთის გრამატიკული კლასის მრავლობითი რიცხვის სუფიქსია. მესამე ტერმინი ნასესხებია მეგრულიდან (მდრ. მეგრ. ზვაჯ-ი : ქართ. ყვერ-ი), როგორც ჩანს, ეგვიპტის მიზნით და წარმოდგენილია ასევე მრავლობითი რიცხვის

ფორმით. შესაძლოა, სწორედ ამ ქართველურ ძირთან იყოს მატერიალურ კავშირში მეორე, საკუთრივ აფხაზური კაალ ფუძე.

ა-ბაჰ, ბზიფ. ა-ბჰა, აბაზ. ბჰა “ძვალი”

დასახელებული სამი ვარიანტიდან ფონემატური სტრუქტურის თვალსაზრისით არცერთის ფუძე არ არის ამოსავალი, ვინაიდან ისინი აგებულია CVC და CCV მოდელების მიხედვით, წინარე აფხაზურ-აბაზური ძირებისა და აფიქსთა თავდაპირველი მოდელი კი, როგორც ეს დაადგინა აკად. ქ. ლომთათიძემ, უნდა ყოფილიყო CV ან CVCV ტიპისა (ლომთათიძე 1976: 249).

რეალურად არსებული ვარიანტებიდან წინარე აფხაზურ-აბაზურ არქეტიპს ყველაზე მეტად აბუუური ბაჰ სახეობა უახლოვდება, თუმცა მას მაინც აკლია ბოლოკიდურა ხმოვანი. გარდა ამისა, აფხაზურ ვარიანტებში წარმოდგენილია მეორეული ლაბიალიზებული ჰ სპირანტი, რომელიც მომდინარეობს აბაზურ ენაში დღემდე შემორჩენილი ამოსავალი ჰ⁰ თანხმონისაგან (ლომთათიძე 1976: 95).

ამ გარემოებათა გათვალისწინებით ვვარაუდობთ, რომ ძვლის აღმნიშვნელად წინარე აფხაზურ-აბაზურ ენაში არსებობდა *ბაჰ⁰ არქეტიპი, რომელმაც დიალექტებში შემდეგი ცვლილებანი განიცადა: აბუუურ დიალექტში დაიკარგა ბოლოკიდურა ა ხმოვანი, ხოლო ბზიფურ კილოსა და აბაზურ ენაში ბ თანხმონის მომდევნო ა ხმოვანმა განიცადა რედუქცია; აბუუურსა და ბზიფურ კილოებში მოხდა ჰ⁰ თანხმონის სპონტანური გადასვლა ჰ თანხმონში.

რაც შეეხება საკვლევი ტერმინის მორფოლოგიურ სტრუქტურას, ამის შესახებ უნდა ითქვას შემდეგი:

მთავარ სხვაობას აფხაზურ და აბაზურ ვარიანტებს შორის ქმნის სახელის ფუძის “გაუფორმებლობა” აბაზურში და სახელთა ზოგადი ფორმის მაწარმოებელი ა- პრეფიქსის არსებობა აფხაზურ სახეობებში, რაც ზოგადი ტენდენციის ამსახველია. სწორედ ამ პრეფიქსის დართვისა და მასზე სიტყვათმახვილის გადანაცვლება შეიძლებოდა მიგვეჩნია აფხაზურ ვარიანტებში ბოლოკიდურა და ინტერკონსონანტური ა ხმოვნების გაქრობის მიზეზად, მაგრამ ამ მოსაზრებას ხელს უშლის ის ფაქტი, რომ ინტერკონსონანტური ხმოვანი რედუცირებულია აბაზურ ვარიანტშიც, სადაც სახელთა ზოგადი ფორმის მაწარმოებელი პრეფიქსი არც ამჟამად არსებობს და არც წარსულისათვის ივარაუდება. ამიტომ უფრო რეალური ჩანს, თუ ვივარაუდებთ, რომ ძვლის

აღმნიშვნელ ფუძეში ხმოვანთა ცვლილებები აფხაზურ-აბაზურ დიალექტთა ჩამოყალიბების შემდგომ მომხდარა ერთიმეორისაგან დამოუკიდებლად.

პროფ. გ. როგავას აზრით, აფხაზურ სახეობაში ბა- ნივთის გრამატიკული კლასის გაქვავებული პრეფიქსია, ხოლო ჯ დაკავშირებულია ადიღურ ბაჯ^ო|| ბაჯ^ა, ლ^აუბჯ^ო სიტყვათა ჯ^ა ძირთან. შესაბამისად, აფხაზურ-აბაზურ და ადიღურ ენათა ძირეული ელემენტებია ჯღ||ჯ^ა სეგმენტები (როგავა 1975: 52) აფხაზურ სიტყვაში ნივთის გრამატიკული კლასის გაქვავებულ ბა-პრეფიქსს გამოყოფს აკად. ქ. ლომთათიძეც, რომელიც ამასთანავე ერთმანეთთან აკავშირებს აფხაზურ ჯ ძირეულ თანხმოვანსა და ქართული ბა-ყვ-ი, ყვ-ლივ-ი, ჭანური ყვ-ილ-ი “ძვალე” ფუძეების ყვ ელემენტს (ლომთათიძე 1961: 116).

ჩვენი მხრივ დავაზუსტებთ, რომ დამატებით არგუმენტაციას მოითხოვს ყვლივი და ყვილი ფუძეების სეგმენტაცია, მაგრამ ის კი უეჭველი ჩანს, რომ, ერთი მხრივ, ძვლის აღმნიშვნელ ამოსავალ აფხაზურ-აბაზურ *ბა-ჟ^ა ფუძეშიც, რეალურად არსებულ ადიღურ ბა-ჯ^ა და ქართულ ბა-ყვ-ი სახელშიც გამოსაყოფია ნივთის გრამატიკული კლასის ბა- ნიშანი, ხოლო, მეორე მხრივ, დგინდება ორმხრივი კანონზომიერი ბგერათშესატყვისობანი აფხაზურ-ადიღურ და ქართველურ ენებს შორის: აფხაზ.-აბაზ. ჟ^ა: ადიღ. ჯ^ა: ქართველ. ყვ//ყუ. ქართულ ენაში ეს ძირი გვაქვს ბა- კლასნიშნის გარეშე ყვ-ლივ სიტყვაში, ხოლო ხსვა გრამატიკული კლასნიშნით – ნი-და-ყვ სიტყვაში (ლომთათიძე, 1961: 116).

ქართულში სიტყვის (იდაყვი) ძირია – დაყ, რომლის შესატყვისად ზანურში მოსალოდნელია დოყ → - დუყ ფუძე. ჭანურში ყ-ს წინ ფონეტიკურად განვითარდა რ, მეგრულში კი ყ → ჟ: დუყ-ი → დუჟ-ი. ჭანურში დოყ- და –დუღი-სთვისაც ამოსავალია –დუყი. პირველი ყ-ს რეფლექსის დაკარგვითაა მიღებული, მეორე კი ყ-ს გამჟღერებით. არც დაყ ფუძეა მარტივი. იდა-ყვ ყვ-ლივ ფუძებთან შეპირისპირებით – ყვ- ძირი გამოიყოფა (გელენიძე, 1970: 135).

ჰადტ, აკამერშეშმა ეიფშე უაჰა ბაჰ ულაძამი “ჰაიტ, ლოკოკინასავით მეტი ძვალე არ გაქვს” (ნართები , 2000: 27).

აბაჰ ან^ა ფწ^ოოუ ეიფჰშუა “ძალიან ჭკვიანი ადამიანი; ყველასთვის ცნობილი, პატივსაცემი ადამიანი; ხელმარჯვე ადამიანი“ (ზედმიწევნით: “ვინც ერთმანეთს არგებს გადატეხილ ძვლებს” (კასლანძია, 1995: 18)

უი აბაჲ ალამ “ამის გაკეთება მარტივია, იოლია” (კასლანდია, 1995: 18), ზედმიწევნით: “ამას ძვალი არა აქვს, ძვალი არ ურევია”.

იბაჲ იცოღლასუბ “ის (კაცი) ძალიან სწრაფია, ხელმარჯვეა” (კასლანდია, 1995: 18), ზედმიწევნით: “მისთვის თავისი ძვალი მსუბუქია, მას ძვალი ემსუბუქება”

ლბაჲ ლტომ “ის (ქალი) ფეხმძიმედ არის” (კასლანდია, 1995: 18), ზედმიწევნით: “მას (ქალს) თავისი ძვალი არ ეკუთვნის”.

იბაჲ იცოა თავსოღტ “თავს ძალიან უხერხულად გრძნობს” (კასლანდია, 1995: 18), ზედმიწევნით: “მისი ძვლები მის კანში იყრება, მის კანში ცვივა”

ა-ბაჲლაშმა, ბზიფ. აბჲლაშმა, აბჲლაშმა “ძვლის ტვინი”

ერთი შეხედვით, აბჲურ და ბზიფურ ფორმებს შორის სხვაობას მეტათეზისის მოქმედება იწვევს. აფხაზურში კი ძირითადად გადაიტანება ისეთი მარცვლები, რომლებიც შეიცავენ სონორულ თანხმოვნებს (ბლაჲა, 2006: 120). მაგრამ რეალურად თანხმოვანთა მეტათეზისი გვხვდება მხოლოდ ერთ-ერთ ბზიფურ ვარიანტში (ვლ > ლ), სხვა შემთხვევებში კი ვარიანტებს შორის სხვაობას განსხვავებული მიზეზი უნდა ჰქონდეს.

სიტყვის პირველი ნაწილი ბაჲ/ბჲა, რა თქმა უნდა, იგივეა, რაც ზემოთ უკვე განხილული ძვლის აღმნიშვნელი ფუძეა, მეორე ნაწილის ყველაზე არქაული სახეობა კი შემოუნახავს აბჲურ დიალექტს ლაშმა სეგმენტის სახით (იგი იცავს ამოსავალ CVCV ტიპს), მაგრამ მისი სემანტიკა და წარმომავლობა მაინც გაურკვეველი რჩება, ვინაიდან აფხაზურ-აბაზურ ენობრივ სივრცეში ლაშმა ფუძე ტვინის აღმნიშვნელ დამოუკიდებელ სიტყვად არ დასტურდება.

ა-ბლა, ბზიფ. ა-ბლ, აბაზ. ბლა // ბლჲ “ზურგი”

ფონემატური სტრუქტურის თვალსაზრისით ცალკე დგას აბაზური ბლჲ ვარიანტი, რომელიც ბლა სახეობისაგანაა მიღებული ა ხმოვნის ნეიტრალურ ხმოვნად გარდაქმნის გზით. თავის მხრივ, არც ბლა ვარიანტია პირველადი, ვინაიდან აგებულია CCV მოდელის მიხედვით, რაც, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, წინარე აფხაზურ-აბაზური ენისათვის დამახასიათებელი არ იყო. ამიტომ გასარკვევია, რა ფონემატური სტრუქტურა უნდა ჰქონოდა ამ სიტყვის არქეფორმას. არსებობს ამ საკითხის გადაწყვეტის ორი შესაძლებლობა:

ა) თავდაპირველად უნდა ყოფილიყო CV მოდელის მარტივი და ძირი, რომელსაც მოგვიანებით შეიძლება დართვოდა ბ თანხმომავანი. ამ ვარაუდს მხარს უჭერს ის გარემოება, რომ აფხაზურ-ადიღურ ენებში ბაგისმიერთა გაჩენა სიტყვის დასაწყისში ჩვეულებრივი მოვლენაა “Древними, восходящими к эпохе абхазо-адыгского языкового единства, признаются широко распространенные во всех пяти языках консонантные комплексы с губно-губными b, p в анлауте” (კუმასოვი, 1967: 81).

ბ) თავდაპირველად უნდა ყოფილიყო CVCV მოდელის ბადა არქექტიპი, რომელშიც ძირი იყო და, ხოლო ბა- ნივთის გრამატიკული კლასის ნიშანს წარმოადგენდა. დროთა მანძილზე რედუქციის შედეგად ამოვარდა პირველი ა ხმოვანი და ანლაუტში წარმოიქმნა მეორეული ბდ თანხმომავანთკომპლექსი. ამჯერად ჩვენ გვიჭირს ამ ორი მოსაზრებიდან რომელიმეს მტკიცება. საკითხი შემდგომ კვლევას მოითხოვს.

საყურადღებოა, რომ ადიღურ ენებში არსებობს სიტყვა ბლა “გულმკერდი” (ამ ენებში ზურგი არის ჩბ. აბლოკოვი 1983: 73), რომელიც ფონემატური სტრუქტურის მხრივ მაქსიმალურად ახლოს დგას საანალიზო აფხაზურ-აბაზურ ფუძესთან და აშკარად მიანიშნებს იმაზე, რომ ფუძე ბლა საერთო აფხაზურ-ადიღური ერთეულია. არსებითია ისიც, რომ ფუძეში პირველი ა ხმოვნის რედუქცია მომხდარი ჩანს არა წინარე აფხაზურ-აბაზურ, არამედ საერთო აფხაზურ-ადიღური ენის არსებობის დონეზე.

რაც შეეხება სემანტიკურ სხვაობას აფხაზურ-აბაზურ (“ზურგი”) და ადიღურ ენებს (“მკერდი”) შორის, იმ მოვლენის ახსნა, როდესაც ერთი და იგივე სიტყვა სხვადასხვა ახლომონათესავე ენაში განსხვავებული სემანტიკით არის წარმოდგენილი, შეიძლება ფუძე-ენის დიალექტებში, ან წინარე ენის ბაზაზე შექმნილ ენებში სემანტიკის გადაწვევით (შაყრილი 1968: 24).

ჩვენი აზრით, ამოსავალ წინარე აფხაზურ-ადიღურ ფუძეს თავდაპირველად უნდა ჰქონოდა სწორედ ზურგის სემანტიკა, რაც შემოინახეს აფხაზურმა და აბაზურმა ენებმა, ხოლო მნიშვნელობა უნდა გადაწვეულიყო ადიღურ ენებში (“ზურგი” > “მკერდი”).

იბლა ფწიოუბ “ზარმაცია, მუშაობა არ უყვარს” (კასლანძია, 1995: 19)

იბლა ფწიანუ დეყოუბ “ჩადენილის გამო ძალიან რცხვენია” (კასლანძია, 1995: 19)

იბლა ლიღოუბ “ზარმაცია, მუშაობა არ უყვარს” (კასლანძია, 1995: 19)

აბლა იაუფტ “დაეხმარნენ, დახმარება მიიღო” (კასლანძია, 1995: 20)
იბლა აკ კვდგლოუბ “რადაც უსოამოვნება ელის, წინათგრძნობა აქვს”
(კასლანძია, 1995: 20).

ა-ბზ // ა-ბგზ, აბაზ. ბგზ // ბზგ “ენა”

აფხაზურ-აბაზურ ვარიანტებთან ფონემატური სტრუქტურის მხრივ ახლოს დგას ადიღურ-ყაბარდოული **ბზ** და უბიხური **ბზა** ფორმა. აფხაზურ-ადიღურ ფორმათა შედარება საფუძველს ქმნის აღვადგინოთ წინარე აფხაზურ-ადიღური ***ბაზა** არქეტიპი, რომელიც, თავის მხრივ, უკავშირდება ნახურ და დაღესტნურ ენებში წარმოდგენილ ფუძეებს: ჩეჩნურ **მყოტ**; ინგუშურ **მოტ**; ბაცბურ, ხუნძურ **მაწ**, ანდიურ **მიწ**, დიდოურ **მეც**, ლაკურ **მაზ**, დარგუულ **მელზ**, ლეზგიურ **მეზ**, თაბასარანულ **მელძ** სახელებს.

მთის იბერიულ-კავკასიურ ენათა უმრავლესობაში ენის აღმნიშვნელი ფუძის ანლაუტში წარმოდგენილია ბაგისმიერი **ბ, მ** თანხმოვნები, რომლებიც, შესაძლოა, ნივთის გრამატიკული კლასის გაქვავებული ექსპონენტები იყოს.

რაც შეეხება აფხაზურ-აბაზურ სახეობებს, მათში გამოსაყოფი ჩანს ამავე ფუნქციის მქონე **ბა-** პრეფიქსი, ძირად კი **ზა** სეგმენტი უნდა მივიჩნიოთ. აფხაზურ-აბაზურ ვარიანტებში ფიქსირებული ნეიტრალური ხმოვანი **ა** ხმოვნისაგან მომდინარეობს. ამ სიტყვის მეშვეობით არის ნაწარმოები მრავალი სხვა სიტყვა, მაგ.: **ა-რ-ბზა-რა** “ალოკვა”, **ა-ბზ-ეილაქ-ჯც-რა** “ჩლიფინი” და ა.შ.

იბზ ღუუბ “ყბედია” (კასლანძია, 1995: 21), ზედმიწევნით: “დიდი ენა აქვს”.

უბზ თაკვ “ზედმეტს ნუ ლაპარაკობ” (კასლანძია, 1995: 21), ზედმიწევნით: “შენი ენა შიგ [პირში] ჩაკეტე”.

უბზ სგლოუმწან “ნუ მიშლი, ჭკუას ნუ მასწავლი” (კასლანძია, 1995: 21), ზედმიწევნით: “შენს ენას ნუ მირევ, ჩემში ნუ ურევ”.

იბზ ათრა თვწიტ “ბილწსიტყვაობს; ბევრს ლაპარაკობს” (კასლანძია, 1995: 21), ზედმიწევნით: “მისი ენა ბუდიდან გამოვიდა”.

ა-ბლა//ა-ლა, აბაზ. ბლა//ლა “თვალი”

დასახელებული ვარიანტებიდან ყველაზე ძველ ფორმად უნდა მივიჩნიოთ **ბ** თანხმოვნიანი **ბლა** სახეობა, რომელიც აბაზურშია დაცული. ამ ვარიანტისაგან აფხაზურ-აბაზური ენობრივი ერთობის პერიოდში წარმოიქმნა გამარტივებული **ლა** სახეობა, რომელიც ასევე აბაზურს შემოუნახავს. ორივე აფხაზური

ვარიანტი შედარებით ახალია და მიღებულია უკვე არსებულ ბლა > ლა სახეობებზე სახელთა ზოგადი ფორმის მაწარმოებელი ა- პრეფიქსის დართვითა და ამ თავსართზე მახვილის გადმონაცვლების გზით. საინტერესოა, რომ აღნიშნული პრეფიქსის დართვამ მარტივ ლა ფუძეზე აფხაზურში წარმოშვა ომონიმიის შესაძლებლობა ძაღლის აღმნიშვნელ ლა > ა-ლა ფუძესთან, რაც ენამ თავიდან აიცილა ამ ორ სახელში მახვილის სხვადასხვა ადგილას დასმით: ა-ლა აფხაზურად არის “თვალი”, ხოლო ა-ლა ნიშნავს ძაღლს, აბაზურში კი სახელთა ზოგადი ფორმის არარსებობის გამო ფუძე ლა ნიშნავს როგორც თვალს, ისე ძაღლს.

რა თქმა უნდა, აბაზურის ომონიმიაც და აფხაზურის მახვილის ადგილით განსხვავებულობაც სრულიად ახალი ფაქტია და არ სცილდება იმ დროულ მონაკვეთს, როცა წინარე აფხაზურ-აბაზურ ენაში ბლა ფორმის გვერდით გაჩნდა ლა ვარიანტი.

გ. როგავა თვალის აღმნიშვნელ აფხაზურ-აბაზურ ბლა ფუძეს სამართლიანად აკავშირებდა ადიღურ-ყაბარდოულ ნა და უბიხურ ბლა ფუძეებთან. მისი ვარაუდით, ადიღური ნა ვარიანტი მომდინარეობს ლა სახეობისაგან და არის სონანტ ლ-ს დაკარგვის შედეგი, თუმცა სხვა შემთხვევებში სონანტი ლ სიტყვის საწყის პოზიციაში შეცვლილია ა ფონემით. ამიტომ მკვლევარს უფრო რეალურად მიაჩნია ბლ კომპლექსის სონანტ ნ-ში გადასვლა: *ბლა → *ბნა → *მნა → ნა (როგავა 1975: 50).

ა. შაგიროვის აზრით, (ა-)ბლა ფუძე უკავშირდება აფაზურ-აბაზურ (ა-)ბა-რა “ხედვა” ზმნის ბა ძირს, მაგრამ იგი იქვე აღნიშნავს, რომ არ ღირს ტრუბეცკოის აზრის უარყოფა, რომლის მიხედვითაც (ა-)ბლა უახლოვდება ნახურ-დაღესტნური ენების მასალას: ლეზგ. ვილ, უდ. პულ, ხუნდ. ბერ, დარგ. ხული... (შაგიროვი, 1977: 276)

დაღესტნურ ფორმებში ძირისეულ ამოსავლად ითვლება ლ. არ არის გამორიცხული, რომ დაღესტნურ და აფხაზურ-ადიღურ-უბიხურ მასალაში ლ ფონემა მომდინარეობდეს რ-საგან.

ნახურ ენებში და დაღესტნური ენების ნაწილში რ მკაცრად არის დაცული, ხოლო სხვა ენებში რ-ს შეეძლო მიეცა ლ, შემდგომ ლ-მ ადიღურ ენებში, შესაძლოა, მოგვცა ნ (შაგიროვი 1977-I: 276).

დაღესტნურ ენათა მონაცემების გათვალისწინება გვაფიქრებინებს, რომ თვალის აღმნიშვნელ აფხაზურ-აბაზურ ფუძეში წარმოდგენილი თავკიდურა ბ

თანხმოვანი გრამატიკული კლასის გაქვევებული ნიშანი იყოს. გარდა ამისა, ნათელია ისიც, რომ ვარიანტი **ბლა** არსებობდა არა მარტო აფხაზურ-აბაზური, არამედ წინარე აფხაზურ-ადიღური ერთობის დონეზეც კი, თუმცა მისი თავდაპირველი ფორმა ალბათ ***ბალა** იყო.

აბჯარხაფც “ეშვი”

რთული სიტყვაა. პირველი კომპონენტია თურქულიდან ნასესხები **ა-ბჯარ** “იარაღი”, მეორე კომპონენტია ხაფც (მის შესახებ იხ. ქვემოთ). შესაძლებელია, ეშვის სახელწოდება “**აბჯარხაფც**” კბილის ფორმის იარაღის რომელიმე სახეობასთან (სახხვლეტთან) მსგავსების შედეგია.

აბჯარხაფცქია ჯ-ცვრაკ “ორი ცალი ეშვი(-ები)” (კვიწინია, 1997: 105)

ა-ჯ “ქალის სასქესო ორგანო, Vulva”

მარტივფუძიანი სახელია. მასში გამოიყოფა მხოლოდ სახელთა ზოგადი ფორმის მაწარმოებელი **ა-** პრეფიქსი და სახელი ცალთანხმოვნიანი ძირი. ფუძის სიმარტივე სიტყვის სიძველეზე მიუთითებს.

ა-გაწა აბჟ, ა-გაწა ბზიფ, *გაჭა აბაზ. “ღვიძლი”

დასახელებულ ფორმათაგან აბაზურში ***გაჭა** სიტყვა დამოუკიდებლად არ იხმარება, მაგრამ იგი ფიგურირებს კომპოზიტში **გაჭა-რფჷა** “საქონლის გულ-ღვიძლი” (ზედმიწვენიტ: “ღვიძლ-ფილტვი”), რაც ადასტურებს ამ სიტყვის ოდინდელ არსებობას აბაზურში. ამუამად ამ ენაში ღვიძლის აღსანიშნავად გამოიყენება მარტივი **წა** ფუძე. ა. შაგიროვის ვარაუდით, აფხაზ. **ა-გაწა** და აბაზური **წა** შეესატყვისება ადიღურ **ს,იგ** ძირს: ლაბიალიზებულ სისინ-შიშინა **ს,ი** სპირანტს აფხაზურში შეესაბამება **წი**, აბაზურში **ჭი < წი** (შაგიროვი 1982: 39).

ჩვენი მხრიდან დავამატებდით, რომ აბაზური **წა** ძირის დაკავშირება დანარჩენ ძირებთან პრობლემურია და დამატებით იმის ახსნას მოითხოვს, თუ რატომ მოგვცა ერთი და იმავე ადიღური ძირის სისინ-შიშინა თანხმოვანმა აფხაზურ-აბაზურ კილოებში როგორც ლაბიალიზებული, ისე არალაბიალიზებული შესატყვისები. უფრო ლოგიკური ჩანს **წა** ძირის წარმოშობის სხვა ახსნის დაძებნა: იგი **ა-გაწა** // **გაჭა** ძირთან მატერიალურ კავშირში არ უნდა იყოს.

მთლიანად სახელი ა-გაწა და მისი ა-გაწაწა // *გააჭა ვარიანტები, ჩვენი აზრით, კომპოზიტიური აგებულებისაა და პირველ კომპონენტად შეიცავს გულის აღმნიშვნელი ფუძის ამოსავალ *გა ვარიანტს (იხ. ქვემოთ).

რაც შეეხება ბზიფური დიალექტის ა-გაწაწა ვარიანტს, იგი ა > გ ცვალების შედეგია და მას შემდეგაა მიღებული, რაც ჩამოყალიბდა ეს დიალექტი.

იგაწა უბოუბ “ჭკუნაკლულია, ბრიყვია” (კასლანძია, 1995: 27), ზედმიწევნით: “სქელი ღვიძლი აქვს”.

სგაწა თხიბტ “შემადონა, ბევრი უსიამოვნება მომაცენა” (კასლანძია, 1995: 27), ზედმიწევნით: “ღვიძლი ამომიღო”.

ა-გაწა, აბაზ. გაწა “გული”

გულის აღმნიშვნელი გაწა ფუძე მატერიალურ კავშირშია სხვა იბერიულ-კავკასიურ ენებთან. გიორგი როგავა მიიჩნევს, რომ საერთო აფხაზურ-ადიღურ სიტყვა ნაწარმოებია გაწა ← *გუუ ← *გუ (როგავა, 1980: 183)

ამავე სემანტიკის ფუძეებთან და საერთო იბერიულ-კავკასიურ ფუძედ მიიჩნევა პ. უსლარიდან მოყოლებული: შდრ. ქართ. გული, ზან. გურიღუი, სვან. გურიღუ, გვილდ, ადიღ.-ყაბ. გაწა, ჩენნ.-ინგუშ. დუოგ, ბაცბ. დოკ, ხუნძ. რ-ა-კ, ანდ. როკოკ; ლაკ. დაკ; დარგ. ურკი; ლეზგ. რიკ; თაბას. ურკი; უდ. უკ (უსლარი 1887: 127 როგავა 1975: 48; ჩიქობავა 2008-IV: 82, ჩუხუა 2008: 311...).

მიიჩნევა, რომ ამ აფხაზურ-აბაზური სიტყვის ძირია გ თანხმოვანი, ხოლო ლაბიალიზაციის მომენტი და ნეიტრალური ხმოვანი ქართველურ ენათა -ულ, -ურ დეტერმინანტ სუფიქსთა ანალოგიურია (ბლაჟბა 1948: 39).

აფხაზურ-ადიღურ და ქართველურ ენათა გულის აღმნიშვნელ ფუძეთა შედარება ნახურ და დაღესტნურ მასალასთან გვიჩვენებს, რომ ამჟამად სერიოზული სხვაობაა მორფოლოგიურ სტრუქტურაში: აფხაზურ-ადიღურ და ქართველურ ენებში ძირი შეიცავს დეტერმინანტ სუფიქსებს, ან ტრანსფორმირებულ ვარიანტებს, ხოლო ნახურ და დაღესტნურ ენებში აშკარად გამოიყოფა ნივთის გრამატიკული კლასის გაქვავებული პრეფიქსები: ბ-, დ-, რ-. ეს იმას უნდა ნიშნავდეს, რომ წინარე იბერიულ-კავკასიურ ენაში ამ ენის დაშლის წინა პერიოდში იმ დიალექტებში, რომლებიც საფუძვლად დაედო, ერთი მხრივ, ქართველურ ენებსა და, მეორე მხრივ, აფხაზურ-ადიღურ ენებს, საანალიზო ფუძე უკვე აღარ შეიცავდა გრამატიკული კლასის ექსპონენტებს,

ხოლო დანარჩენ დიალექტებში, რომლებიდანაც შემდგომ ჩამოყალიბდა ნახური და დაღესტნური ენები, გრამატიკული კლასის ნიშნები შერჩენილი იყო. საგარაუდოა, ყველა აფხაზურ აფაზურ-ადიღურ ენაში დეტერმინანტი სუფიქსები გაჩენილი უნდა იყოს წინარე აფხაზურ-ადიღური ენის დაშლამდე.

საანალიზო ფუძეს აფხაზურ-აბაზურში ამჟამად შექმნილი აქვს ახალი მნიშვნელობაც: “შუაგული, ცენტრი; შუაში, ცენტრში”.

სათანეი გოაშა ლგოზ რთუნჩნგ დნახუნჭიით აუნგყა “სათანეი გუაშა დაწყნარდა (გული დაიწყნარა) და სახლში დაბრუნდა” (ნართები., 2000: 23)

იგოტ ხტიტ “მადა მოუვიდა”, ზედმიწ.: “გული მოეხადა”.

იგოტ კაჭაძე “იმედი დაკარგა”, ზედმიწ.: “გული წაექცა”.

იგოტ იხაშმითიტ “თავისი უბედურება ცოტაოდენ დაავიწყდა, ტკივილი/საწუხარი დაიამა”, ზედმიწ.: “თავისი გული დაივიწყა”.

სგოტ ყაძწეძე “დამაწყნარა, გამამხნევა”, ზედმიწ.: “გული გამიკეთა”.

იგოტ ეყარამ “თავს კარგად არ გრძნობს, სისუსტეს გრძნობს”, ზედმიწ.: “მისი გული მისი ტოლი არ არის”.

იგოტ ჳახნეძე “ეჭვი შეეპარა, შეყოყმანდა”, ზედმიწ.: “მისი გული გაორდა”.

სგოტ აწომდ ალოუბ “რაც არ მასვენებს, ცუდი გრძნობა მაქვს”, ზედმიწ.: “გულში ლურსმანი მაქვს”.

იგოტ ცეძე “შეეშინდა”, ზედმიწ.: “გული წაუვიდა”.

იგოტ ბელუეძე “კეთილი, შემბრალებელია”, ზედმიწ.: “მისი გული იწვის”.

უი აგოტ სემამ “მისი თავი არა მაქვს, მისთვის არ მცალია”, ზედმიწ.: “მისი გული არა მაქვს”.

იგოტ იალოუბ “ფეთქებადი, მძიმე ხასიათი აქვს”, ზედმიწ.: “მისი გული მტერია”.

იგოტ იჩმანუბ “ფროთხილია”.

იგოტ მაჭხეძე “ავად გახდა; გული წაუვიდა” (კასლანძია, 1995: 29-41), ზედმიწ.: “მისი გული დაცოტავდა”.

ა-გოტ ბჟგნაცია “შუათითი”

კომპოზიციით, რომელიც შედგება ა-გოტ “გული” + ბჟ (ა-ბჟა-რა “შუა”) + ა-ნაცია “თითი” ელემენტთა შეერთების გზით.

აგობუენაცაა იახაზ ამაცააზ “ბეჭედი, რომელიც შუათითზე ეკეთა”
(ნართები, 2000: 81)

ა-გოფჭიჭ აბუ., ა-გოაჭიფჭ ბზიფ. “ქალის ძუძუ”

ამ კომპოზიტიური აგებულების სიტყვაში პირველ კომპონენტად გამოყენებულია “გულის” აღმნიშვნელი გოჭ ფუძე.

დანარჩენი ნაწილის რაობა საკმაოდ ბუნდოვანია. შესაძლებელია, თავდაპირველად გოჭ ფუძეს მოსდევდა “ბრუნვის, ტრიალის, ამობრუნების” აღმნიშვნელი ჰი ძირი (შდრ.: აა-ჰი-რა “მობრუნება, მოტრიალება”, ა-ხე-ნ-ჰი-რა “დაბრუნება, დატრიალება; ამობრუნება, ამოტრიალება”), ხოლო ფ თანხმოვანი ფონეტიკურ ნივთიერება იყოს განვითარებული. ასეთ ვარაუდს სემანტიკური დაბრკოლება არ უნდა ახლდეს: ქალის მკერდის ამობურცულობას შეეძლო ხელი შეეწყო მისი ამობრუნებული გულის სახით გააზრებისათვის. საკითხი შემდგომ კვლევასა და დამატებით არგუმენტირებას მოითხოვს.

ფჭიგსკ აფშქა ლგოფჭიგ ნეიჭმალკიტ, ახა ილზემჩააჭ “ერთ-ერთმა ქალმა ბავშვს ძუძუ პირში ჩაუდო, მაგრამ ვერ მოითმინა” (ნართები, 2000: 24)

აჭეა – ლააა ირათიოუ, ჰიგზბა მერკკ, ეშოაქომწა (აფჭიგს ლგოჭიფჭ)
“ბატონსაც სჭირდება და მონასაც, მაგრამ არც დანით იჭრება და არც სუფრაზე იდება” (გამოცანის პასუხია: ქალის მკერდი) (გულია, 1985: 189)

ა-გოშმფლგმჭა აბუ., ა-გოფშმლგმჭა ბზიფ. “მახვილისებრი მორჩი”

კომპოზიტიური აგებულებისაა, შედგება ა-გოშმფჭ “მკერდი” + ა-ლგმჭა “ყური” ფუძეებისაგან. სახელის მოტივაცია უნდა ემყარებოდეს იმ ფაქტს, რომ მკერდის ძვლის ქვედა ნაწილი ფორმით მოგრძოა და, ალბათ, ამის გამო თუ არის მიმსგავსებული ყურის ფორმას. ბზიფური ვარიანტი ფ თანხმოვნის მეტათეზისის შედეგია.

აგოფშმლგმჭა აგოშმფბაჰ ახითაქია ზეგ ირეწოუბ “მახვილისებრი მორჩი გულმკერდის ძვლის ყველაზე პატარა ნაწილია” (კვიწინია, 1997: 27).

ა-გოშმფწაღარა აბუ., ა-გოფშმწაღარა ბზიფ. “გულმკერდის ქვედა ნაწილი”

კომპოზიტიური აგებულებისაა. მასში უდავოდ გამოიყოფა ა-გოშმფჭ “მკერდი” სახელის ფუძე, მაგრამ მომდევნო ნაწილის რაობა ასე ცხადი არ არის.

შესაძლებელია, წალარა სეგმენტი მიღებული იყოს წაყა “ქვეშ, ქვემოთ, ქვემოთკენ” ზმნიზედისაგან პოლიფუნქციური -რა სუფიქსის დართვით (სემანტიკა: ”მკერდის ქვემოთ”), თუმცა ამ ვარაუდს ის დაბრკოლება აქვს, რომ ასახსნელი რჩება ყ > ღ ფონეტიკური ცვლილების მიზეზი.

ა-გო შმფგ “მკერდი”

რთული ფუძეა. პირველ კომპონენტად გამოდის “გულის” აღმნიშვნელი გო ფუძე, მომდევნო ნაწილის რაობა გასარკვევია. აბაზურში არსებობს გოჩ^აფგ ვარიანტი, რომელიც ინტენსიური შმ თანხმოვნის აფრიკატიზაციითაა წარმოქმნილი.

ფჰოესკ ლგო შმფგ ნეიჭალკატ, ახა ილზემეჩჰაეტ “ერთმა ქალმა თავისი მკერდი ჩაუღო პირში, მაგრამ ვერ მოითმინა” (ნართები..., 2000: 24).

ა-ღა “ძარღვი”

მარტივი ძირია, რომლის ეტიმოლოგია გამჭვირვალე არ არის.

აშა იცაშმა ადა იალაგლომ “გამოსაშვები სისხლი ძარღვებში არ ჩერდება” (გულია, 1985: 145).

ა-ღაშმ “მყესი”

კომპოზიტია: ა-ღა “ძარღვი” სიტყვისა და ა-შმ-კაა-კაა “თეთრი” ზედსართავი სახელის ძირისეული შმ თანხმოვნის შეერთების გზითაა მიღებული (ა-შმ-კაა-კაა ზედსართავ სახელში რედუპლიცირებული კაა ელემენტი, როგორც ქ. ლომთათიძემ დაადგინა ფერის ინტენსიურობას გამოსატავს (იხ.: ლომთათიძე, 1940: 115-135).

საყურადღებოა, რომ თეთრი ფერის აღმნიშვნელი იგივე ძირი სხვა კომპოზიტშიც გვხვდება: ა-ხგ-შმ “ქერა” (ზედმიწევით: “თეთრი თავი”). მთლიანობაში მყესის აღნიშვნა როგორც თეთრი ძარღვისა ლოგიკურია, ვინაიდან მყესი მართლაც თეთრია.

აშხაა ადაშმ “ქუსლის (აქილევსის) მყესი” (კვიწინია, 1997: 95).

ა-ღაან^აცართა “უკანა ტანი”

რთული ტერმინია. შედგება ა-დოგ “მინდორი” ფუძისა და ახ~“-კენ” თანდებულისგან, რომელთა შერწყმაც გვაძლევს ზმნიზებას “გარეთ”. ეს ზმნისართი საანალიზო სიტყვაში მიერთებულია ა-ცარა “წასვლა” ზმნის ფუძეზე, ხოლო -თა ლოკალური მნიშვნელობის მქონე სახელების მაწარმოებელი სუფიქსია. მთლიანობაში ევფემისტური ტერმინი ა-დიახ~ცართა ზედმიწევნით ნიშნავს “გარეთ გასასვლელ ადგილს; გარეთ გასავალს” (შდრ. ქართ. ევფემიზმები: ტანში გასვლა, განავალი).

ა-ვანგ’ზა “ელენთა”

სახელში გამოიყოფა გვერდის აღმნიშვნელი ვა ძირი (შდრ. ა-ვა-რა “გვერდი”), ხოლო დანარჩენი ნაწილების რაობა შემდგომ ძიებას მოითხოვს.

ლაგოი-ლაციჟე რებუარა ავანგ’ზა ცჰარაჟიჰიარა აუან “გუგასა და ქუთუთოს შორის ელენთა შუამავლობდა” (ავრბა ოლდა – ზ. ეშერა).

ა-ვარა “გვერდი”

ამ ფუძეს აბაზურში შეესატყვისება ძარა ფონეტიკური ვარიანტი. როგორც აკად. ქ. ლომთათიძემ დაადგინა, არც აფხაზური სახეობაა თავდაპირველი და არც აბაზური ვარიანტი. ორივე მომდინარეობს დღეს უკვე არარსებული *ძარა ფორმისაგან, რომელშიც ამოსავალი *ძი ფონემა დაიშალა ძ თანხმოვნად და ლაბიალიზაციის მომენტის გაფონემების გზით წარმოქმნილ ვ თანხმოვნად. ახალი ფონემებიდან ძ გაბატონდა აბაზურში, ხოლო ვ – აფხაზურში (ლომთათიძე 1944: 33). სიტყვა ა-ვარა –ში არსებული ვ ბგერა ჩამოყალიბებული ჩანს თვით აფხაზური ენის ფონეტიკური სისტემის ნიადაგზე (ლომთათიძე 1944:32). ა-ვარა // ძარა ფორმებში გამოსაყოფია პოლიფუნქციური -რა სუფიქსი. საყურადღებოა ისიც, რომ აფხაზურ-აბაზურ ვა // ძა < *ძია ძირს უბიხურ ენაში შეესაბამება აბაზურის ანალოგიური, იმავე მნიშვნელობის მქონე ძა ძირი, ხოლო ადიღურ ენებში წარმოდგენილია ც^ალ’ა “ნეკნი” ფუძე.

როგორც გ. როგავა ვარაუდობდა, აფხაზურ-აბაზური ენების მონაცემების საფუძველზე შეიძლება ჩაითვალოს, რომ ადიღურ ენებში ფუძისეული თანხმოვანი ც^ა|| d(←ც^ა) არის დელაბიალიზებული აფრიკატი: ადიღ. ც^ა ← *ჩი^ა, აგრეთვე უბიხ. ძა ← *ძია (როგავა 1975: 51).

სგვარა სგხ~უეჟტ “გვერდი მტკივა”.

ა-ვაწეს აბჟ, ა-ვაკჳც ბზიფ. “ნეკნი”

ფუძეში გამოსაყოფია გვერდის აღმნიშვნელი ვა ძირი. რაც შეეხება წეს (შდრ. აბაზ. ძა-წეს “ნეკნი” < ძა “გვერდი” + წეს) და კჳც სეგმენტებს, მათი წარმომავლობა და სემანტიკა ნათელი არ არის, თუმცა ვარაუდის სახით შეიძლება ითქვას, რომ ამ ორ სეგმენტში უნდა მონაწილეობდეს -ს > -ც სუფიქსი.

მ. ჩუხუა აფხაზურ ა-ვაწესც||← ა-ვაკჳც “გვერდის ძვალი” სახელს აღარებს ქართველურ სიტყვას “ნეკ-ნი”. მისი მოსაზრებით, საერთო ქართველური *კუეცა ლექსემის შესატყვისი ჩანს აფხაზური ა-წიცა “ჭიქა”. ეს უკანასკნელი მიღებულია ა-კიცა არქექიპისგან (ჩუხუა, 2000-2003: 126). ამგვარი დაკავშირება სადავო ჩანს.

ივაწარაქია იდგრფზ~აძეფტ “ნეკნები დაუთვალეს, სცემეს” (კასლანძია, 1995: 25).

ჰ-ზთრა “ნაღვლის ბუშტი”

ამ სიტყვის პირველი კომპონენტის (აზ) შესახებ ზემოთ ვისაუბრეთ, რაც შეეხება თრა-ს, იგი ადგილის, სათავსოს აღმნიშვნელი სუფიქსია. ტერმინი ზედმიწევნით ითარგმნება როგორც “ნაღველის ადგილი, სათავსო”.

აზთრა აზ ზთგმწუა აყალარა იშაართოფ ჩგმაზაროფბ “ნაღვლის ბუშტში ნაღვლის შეკაეება საშიში დაავადებაა” (კვიწინია, 1997: 119).

ა-ზქია ”ზურგი”

ბ. ჯანაშია თავის “აფხაზურ-ქართულ ლექსიკონში” აღნიშნავს, რომ სიტყვა წარმოდგენილია მრავლობითი რიცხვის ფორმით და არა აქვს მსოფლობითი რიცხვის ფორმა (pluralia tantum) (ჯანაშია 1954: 112). ამას ადასტურებს ის ფაქტი, რომ ფუძეში არის მრ. რ. ნიშანი -ქია, ხოლო საანალიზო სახელთან სინტაქსურ კავშირში შემავალ სიტყვებში ზურგის აღმნიშვნელად თავს იჩენს მრავლობითი რიცხვის კუთვნილებისა და პირ-კლასის ნიშანი -რ: აზქია რ-გერხარა “ზურგის შექცევა” (ზედმიწ.: “ზურგები მათი შექცევა”). ამდენად ძირი ზ თანხმოვანია, მაგრამ ქ. ლომთათიძის მიერ დადგენილი ფუძეთა და აფიქსთა თავდაპირველი მოდელის მიხედვით (ლომთათიძე 1976: 249) უნდა აღდგეს ამოსავალი CV სტრუქტურის *ზა არქექიპი.

ჩადაშა ზქოშა “თეთრი ვირი თეთრი ზურგით” (გულია, 1985: 190).

იზქა იკდღრჩალოტ “მას ზურგს უკან დასცინიან” (კასლანძია, 1995: 48).

ა-თაჭკოტმ “მუშტი”

იშვიათად გვხვდება ა-თაჭკოტმ ვარიანტიც. ფუძის სტრუქტურა და ამოსავალი სემანტიკა ცხადი არ არის. საკვლევი აგრეთვე ა-თაჭკოტმ და ა-თაჭკოტმ სახეობათა პირველადობა-შემდგომადობის საკითხი.

იანაკმ თაჭკოტმ “როდესაც არ არის საჭირო, მუშტია”.

აააა “სწორი ნაწლავი”

ფუძის სტრუქტურა ცხადი არ არის. მოითხოვს დამატებით კვლევას.

აააა იჭიხიტ “რაც ჭამა, არაფერი შეერგო (აღებინა)”, ზედმიწ.: “სწორი ნაწლავი გამოიღო” (კასლანძია, 1995: 83).

აააკააა “ძვიდე” (მაგალითად, ცხვირისა)

რთული ფუძეა, რომელიც შედგება შემდეგი ელემენტებისაგან: აა-საურთიერთო კატეგორიის პრეფიქსია, კ - ორის აღმნიშვნელი რიცხვითი სახელის ძირი, კ - აკრა “ჭერა” ზმნის ძირი, აა - აქეთა მიმართულების პოსტვერბი, ხოლო -გა - მოქმედების იარაღის აღმნიშვნელი სუფიქსი.

აფნწა აგააარა ეფუშოუბ აბაჯტო აიკაააა “ცხვირის ღრუ გაყოფილია ძვლოვანი ძვიდით” (კვიწინია, 1997: 43)

ა-კაზტქ “საშვილოსნო, Uterus”

სიტყვის ეტიმოლოგიის დადგენა ვერ მოხერხდა.

აჟო აკაზტქ ახუეატ “ძროხას საშვილოსნო სტკივა” (შაყრილი, კონჯარია, 1986 –I: 293).

ა-კაზტქ აკლემშ, ა-თეჭითეა “საშო, Kolpos”

პირველი სახელის პირველი კომპონენტი გაურკვეველი ეტიმოლოგიის სიტყვა ა-კაზტქ (იხ. ზემოთ), ხოლო მეორე კომპონენტი ცალკე არ დასტურდება. რაც შეეხება მეორე ტერმინს (ა-თეჭითეა), ვერც მისი ეტიმოლოგიის დადგენა მოხერხდა.

ა-კან “ჭორფლი”

ფუძე ნასესხებია ქართული ენიდან, შდრ. კან-ი. გარდა ზემოთ მითითებული სემანტიკისა, სიტყვა აფხაზურში გამოიყენება შესიტყვებაში: იკან // ლკან ბზიოუპ “ჯანმრთელია, ჯანსაღია” (ზედმიწვევით: “მისი (მამაკ., ქალის) კანი კარგია”). სემანტიკური გადაწევა მომხდარია აფხაზური ენის ნიადაგზე, ვინაიდან კანის, ტყავის აღნიშვნის ფუნქციით ენაში შემორჩა საკუთრივ აფხაზური ა-ცა სიტყვაც.

ახოჭე იხაჭე ზეგე აკან იაგანე იყან “ბავშვის სახე მთლიანად ჭორფლით იყო დაფარული” (შაყრილი, 1986: 296).

ა-კკა “ძუძუ”

საერთო აფხაზურ-აბაზური ფუძეა. შდრ. აბაზ. კკა “ძუძუ”. შესაძლოა, ძირად ა-კრა “დაჭერა, დაკავება” ზმნის კ თანხმოვანი გამოდიოდეს. თუ ეს ვარაუდი სწორია, მაშინ ფუძეში გამოსაყოფია იარადის აღმნიშვნელი -გა სუფიქსი, რომლისგანაც ძნელი მოსალოდნელი არ არის მკვეთრი თანხმოვნის შემცველი -კა ვარიანტის მიღება. ამ მოსაზრებას არ დააბრკოლებდა სემანტიკური მხარე:

ჩვილი ბავშვის ძუძუთი კვების ფაქტორის გათვალისწინებით შეიძლებოდა გვევარაუდა, რომ ძუძუ გაიგება როგორც ბავშვის პირის მოსაკიდებელი, ბავშვის პირით დასაჭერი ორგანო.

მატერიალური პარალელები გვხვდება ზოგიერთ მონათესავე ენაშიც: ხუნძურში, ლაკურში, ბოთლიხურში, დიდლოურში, წახურში (კვარჭია, 1981: 121).

ასაბი დანწოულაკ აუბ იან აკკა ანიჭმალკუა “როდესაც ჩვილი ტირის, დედა მაშინ აძლევს ძუძუს”.

ფშვკ-ეიშცოა ჭარაკ ეიცთახესუეჲტ (აჟო აკკა) “ოთხი ძმა ერთ ადგილას ისვრის” (გამოცანის პასუხი: ძროხის ჯიქანი, ძუძუ) (გულია, 1985: 189).

ა-კკმაცო “დვრილი, ძუძუსთავი, კერტი”

ეს რთულფუძიანი სიტყვა პირველ კომპონენტად შეიცავს ძუძუს აღმნიშვნელი ა-კკა სიტყვის ბოლო ხმოვანმოკვეცილ კკ ფუძესა და ა-ნაცოა “თითი” სიტყვის ასევე ბოლო ხმოვანმოკვეცილ ფუძეს. ზედმიწვევით ითარგმნება

როგორც “ძუძუს თითი”. საგნის ნომინაცია მოტივირებულია ძუძუსთავის ფართო (შდრ. ქართ. ძუძუს ცერი).

აცოა ძალოუ აკკმაცოაქოა რჭმე “კანში არსებულ დვრილებში...” (კვიწინია, 1997: 169).

ა-კლწღწ “გადმოკარკლული თვალი”

საანალიზო სახელი ბზიფურ დიალექტში სხვაგვარი სემანტიკითაც გვხვდება და აღნიშნავს “ღიპიანს, დიდმუცელას” (გენკო 1998: 118).

სახელთა კლასში გადასული მიმდებური წარმოშობის სიტყვაა პირველი კომპონენტი *კა-ლა- > კვ-ლა- > კვ-ლ- რთული ზმნისწინი (შდრ. ამავე ზმნისწინის შემცველი ზმნები: ა-კვ-ლა-ფ-წოა-რა “ხვრელში მომტვრევა”, ა-კვ-ლა-

შოა-რა “მცირე საგნის ნახვრეტში ჩავარდნა”, ა-კვ-ლა-ძ-რა “დაკარგვა”, ა-კვ-ლა-ხა-რა “გაჩხერა”, ა-კვ-ლ-და-რა “რამეში რისამე გაყრა”, ა-კვ-ლ-ხ-რა “შეძვრომა”...).

მეორე კომპონენტად გამოყენებულია ზემოთ უკვე ნახსენები ა-წღ-წ-რა “ქვემოდან გამოსვლა, ამოსვლა” ზმნის წღ-წ ფუძე, რომლის პირველი წ არის ფუძე-წინდებული, მეორე წ კი – ძირ-სუფიქსი. მთლიანობაში ა-კლწღწ მიმდებური ფორმაა და ნიშნავს “ქვემოდან ამოსულს, გარეთ გამოსულს”, იგულისხმება თვალის, ან მუცლის შიგნიდან გარეთ გამობერილობა.

აბლა კლწღწ “გადმოკარკლული თვალები” (შაყრილი, 1986: 327).

ა-კოა აწლა “საქალწულე აპკი”

რთული სამედიცინო ნეოლოგიზმია, შდრ.: ა-კოა “უბე” (ირიბად იგულისხმება ქალის სასქესო ასოს უბისებური ფორმა), ა-წლა < წლა “თხელი” (იგულისხმება აპკის სითხელე).

ა-კოაბზ “კლიტორი, Clitoris”

სიტყვის პირველი კომპონენტი აქაც ა-კოა “უბე” სიტყვაა, ხოლო მეორე კომპონენტი ბზ არის ფუძე არსებითი სახელისა ა-ბზ “ენა”. ზედმიწევნით: “უბის ენა”.

ა-კოტაღთრა “საკვერცხეები, Ovarium”

რთული ტერმინია, რომელიც შედგება ა-კოტალ~ “კვერცხი” არსებითი სახელისა და -თრა ადგილის, სათავსოს აღმნიშვნელი სუფიქსისგან. ზედმიწევნით: “კვერცხის ადგილი, საკვერცხე”.

ა-კატემ “ნაწლავი”

აბაზურ ენაში ნაწლავი აღინიშნება ჭატი სიტყვით, რომელიც მატერიალურად თითქმის ემთხვევა ადიღურ ჭატემ “ნაწლავი” ტერმინს. კ. შაყრილის აზრით, აფხაზური ა-კატემ “ნაწლავი” მომდინარეობს ადიღური ჭგჷა||ჭგჷ “გრძელი” სიტყვისაგან (შაყრილი 1968: 25), რაც დამაჯერებელი არ არის, ვინაიდან აუხსნელი რჩება აფხაზური და ადიღური ფუძეების მატერიალური კავშირი.

უფრო მართებული უნდა იყოს ასეთი მოსაზრება: ადიღური ენის დიალექტებში დადგენილია ამოსავალი პალატალიზებული გ, ქ, კ თანხმოვნების კანონზომიერი სპონტანური ცვლა ჯ, ჩ, ჭ თანხმოვნებად: გ~არაზ > ჯარაზ “ტრიალი” (აბლოკოვი, 1973: 50), ჩღლ > ა-ქალა “ტრიალი” (აბლოკოვი, 1973: 74) ჭაფა > ა-კაფა “ღუმა”. ამ ფაქტის გათვალისწინება ცხადყოფს, რომ როგორც აფხაზურში არსებული ა-კატემ, ისე აბაზურის ჭატი ვარიანტები ნასესხებია ადიღური ენის სხვადასხვა დიალექტებიდან:

აფხაზურში ტერმინი შესულა იმ დიალექტიდან (შაფსულური დიალექტი), რომელშიც დღემდეა შემორჩენილი კ ფონემა, ხოლო აბაზურს სიტყვა უსესხებია იმ დიალექტიდან (აბაძესური დიალექტი), რომელშიც ეს ფონემა უკვე აფრიკატიზებული ყოფილა.

იკატემ ბგლნ~ეტ “მძიმე დანაკარგი, უბედურება განიცადა” (იტყვიან შვილის დაკარგვის დროს) (კასლანძია, 1995: 51), ზედმიწ.: “მისი ნაწლავი უკვე დაიწვა”.

ა-კატემბა “წვრილი ნაწლავი”

რთული სიტყვაა, პირველი კომპონენტის შესახებ ზემოთ ვიმსჯელებთ. მეორე კომპონენტია ზედსართავი სახელი ა-პა “წვრილი”.

აკატემბა დამოუბ ვ-ხოთაკ..”წვრილი ნაწლავი ორი ნაწილისგან შედგება. . .” (კვიწინია, 1997: 112).

ა-კატეგორიაში “მსხვილი ნაწლავი”

რთული სიტყვაა, პირველი კომპონენტის შესახებ ზემოთ ვიმსჯელოთ. მეორე კომპონენტია ზედსართავი სახელი შიბა “მსხვილი”.

აკატეგორიაში ხე-ხოთაკ რღლა იშაქიგლოუბ ”მსხვილი ნაწლავი სამი ნაწილისგან შედგება” (კვიწინია, 1997: 114).

ა-კატეგორიაში “ბრმა ნაწლავი”

კომპოზიტია მიღებულია ა-კატეგორიაში “ნაწლავი” ტერმინისა და ა-ლაში “ბრმა” ზედსართავი სახელის შეერთების გზით (შდრ. ქართული ბრმა ნაწლავი). სახელი მოტივირებულია ნაწლავის ფორმით: ნაწლავს ცალი ბოლო “ჩაკეტილი” აქვს.

ა-ლაგოჭ, აბაზ. ლაგოჭ “თვალის კაკალი”

საერთო აფხაზურ-აბაზური ტერმინია. შედგება ა-ლა “თვალი” და ა-გოჭ “გული” სიტყვის ფუძეებისაგან. ორივე ენაში თვალის აღმნიშვნელი უფრო ძველი ა-ბლა ფუძისაგან მომდინარე ა-ლა ფორმის არსებობა ადასტურებს იმ ფაქტს, რომ ამ ფუძის ახალი ვარიანტი აფხაზურ-აბაზური ენის დაშლამდე უნდა წარმოქმნილიყო.

რაც შეეხება გულის აღმნიშვნელი ფუძის სემანტიკას, იგი გამოყენებულია შუაგულის, ცენტრის მნიშვნელობით და ეს ახალი მნიშვნელობაც აფხაზურ-აბაზური ენის დაშლამდე ჩანს გაჩენილი.

ალაგოჭ ცქა აკომბულ აფორმა ამოუბ “თვალის კაკალს მრგვალი ფორმა აქვს” (კვიწინია, 1997: 155).

ა-ლაკთა აბუ., ა-ლაქთა ბზიფ. “თვალის ბუდე”, აბაზ. ლაქთა

ფუძეში გამოიყოფა თვალის აღმნიშვნელი ახალი ლა ფუძე, რომელსაც, ჩვენი აზრით, ერთვის დაჭერა-დაკავების აღმნიშვნელი ა-კ-რა ზმნის კ ძირი და ლოკალური მნიშვნელობის მქონე სახელების მაწარობელი -თა სუფიქსი. აბუურისა და ბზიფური დიალექტების ამ სიტყვაში აღინიშნება არასრული კონტაქტური რეგრესული ასიმილაცია: “ასპირატების წინ აბრუპტივები გარდაიქმნებიან ფშინვიერებად : ალაქთა ← ალაკთა” (ბლაუბა, 2006: 116).

ტერმინის ამოსავალი სემანტიკა ცხადია: “თვალის დასაჭერი ადგილი”. საყურადღებოა, რომ აბაზურ ენაში ლაქთა აღნიშნავს სახეს, სიფათს, ფიზიონომიასაც, რაც ახალი მოვლენაა.

პატეხი [ლეუარსა] ილაკთა დანგნთაფშე, დახგელაზ დნეაღუუა დცეაღტ ”პატუხმა ლეუარსას შიგ თვალეებში რომ ჩახედა, იქვე ჩაიკეცა” (შაყრილი, 1986: 403).

ა-ლაკწა, აბაზ. ლაკწა “თვალის უპე, თვალის არე”

რთული შედგენილობის სიტყვაა. პირველი კომპონენტი **ა-ლა** “თვალი”, რომელსაც ერთვის დაჭერა-დაკავეების აღმნიშვნელი **ა-კ-რა** ზმნის **კ** ძირი და **ა-წა** “ფსკერი, ძირი” არსებითი სახელის **წა** ძირი. მთლიანობაში სიტყვა ნიშნავს “თვალის ბუდის ქვემოთა არეს”, ანუ “თვალის უპეს”. თვალის აღმნიშვნელი ფუძე აქაც ახალი **ა-ლა** ვარიანტის სახითაა წარმოდგენილი როგორც აფხაზურ ენაში, ისე აბაზურშიც, რაც იმას ნიშნავს, რომ ტერმინი ამ სახით არსებობდა აფხაზურ-აბაზური ენობრივი ერთობის დონეზეც.

სგლა იააკოგრშმანგ სლაკწა სგხუეაღტ “თვალეების გარშემო არე მტკივა” (შაყრილი, 1986: 404).

ა-ლაფგჷ “წამწამი”

სიტყვის პირველი კომპონენტი **ა-ლა** თვალის აღმნიშვნელი **ა-ლა** ფუძე, რომლის მომდევნო **ფგჷ** ჰგავს მარყუჟის აღმნიშვნელ **ა-ფგჷ** სიტყვის ძირს, მაგრამ წამწამთან მარყუჟის სემანტიკური კავშირი პრობლემურია. საკითხი დამატებით კვლევას მოითხოვს. ხომ არ არის ეს სეგმენტი კავშირში ქართულის **ფუნჯ-ფუძესთან**?

ა-ლახიგ \leq “წამწამი”, აბაზ. ლაგოგ

ტერმინს გამჭვირვალე ეტიმოლოგია აქვს. პირველი კომპონენტი **ა-ლა** თვალის აღმნიშვნელი **ლა** ფუძე + თმის, ბეწვის აღმნიშვნელი აფხაზ. **ა-ხიგ \leq** აბაზ. **გოგ**

სიტყვის ფუძე, რომელსაც ერთვის ერთეულის, ცალის აღმნიშვნელი საერთო იბერიულ-კავკასიური ფუძის **ც** ძირი. მთლიანად სიტყვის სემანტიკაა: “თვალის თმის ერთი ღერი, ერთი ცალი”.

ა-ლახ \leq “შუბლი”

ტერმინის პირველი კომპონენტი აქაც თვალის აღმნიშვნელი ფუძის ახალი **ა-ლა** ვარიანტია, რომელსაც ერთვის **ხ \leq** სეგმენტი. ეს უკანასკნელი სეგმენტი დამუკიდებლად ხმარებული რომელიმე სხვა სიტყვის ფუძე ან ძირი

თითქოს არ ჩანს. ჩვენი აზრით, შეიძლება ამ ხ^ს სეგმენტის დაკავშირება აბაზური **გაფახ^ს** “შუბლი” სიტყვის ბოლოკიდურა თანხმოვანთანაც და აფხაზურ-აბაზურ **ფგხ^სა // ფახ^სა** “უწინ, წინათ” ზმნისართის ხ^ს-სთანაც, რომელშიც ამ სეგმენტს აშკარად აქვს მნიშვნელობა “წინ”. მთლიანობაში საანალიზო ტერმინის ამოსავალი მნიშვნელობა იქნებოდა “თვალის წინ”, რაც გულისხმობს თვალის ბუდესთან შედარებით წინ გამომწვერილ ნაწილს. ვვარაუდობთ იმასაც, რომ აფხაზურში არსებული ფორმა შუბლის მნიშვნელობით არსებობდა აბაზურშიც, რაზეც ის გარემოება მიუთითებს, რომ აბაზურში ეს ფუძე რეალურადაა წარმოდგენილი რთულ სიტყვაში: **ლახ^ს-ეჟიწარა** “გლოვა, ნაღველი, მოწყენილობა” (ზედმიწვენი: “შუბლის შეჭმუხვნა”).

ილახ^ს უაფშმზ იკააც-ხიგ შმა “მის შუბლს შეხედე და მისი წილი ხორცი გაყავი”.

ა-ლაცია//ა-ბლაცია აბაზ. **ლაჩია // ლაცია** “ქუთუთო”

სახელი მიღებულია თვალის აღმნიშვნელი **ა-ლა** სიტყვის ახალი **ლა** ფუძისა და კანის, ტყავის აღმნიშვნელი **ა-ცია** სიტყვის **ცია** ძირის შეერთების გზით.

ადრინდელი ფორმა უნდა ყოფილიყო **ა-ლა ა-ცია** “თვალის კანი”, სადაც მეორე სიტყვის პირველი **ა-** ხმოვანი ნივთის გრამატიკული კლასის მესამე პირის კუთვნილების პრეფიქსი უნდა ყოფილიყო. ამ პრეფიქსის რედუქციამ ორწევრა სინტაგმა კომპოზიტად გადააქცია.

რაფხ^სა ილაცია ახ^სიტგზ “დაბადების ადგილი, ადგილი, სადაც გაჩნდა”,

ზედმიწ.: “სადაც პირველად ქუთუთო გაახილა” (კასლანძია, 1995: 58).

აბლაგოგე აბლაცოგე რგბჟარა ავანგზა ცჰარაჟიჰაუან “თვალის გუგასა და ქუთუთოს შორის ელენთა შუამავლობდა” (გულია, 1985: 165).

ა-ლტიჟოვა “ლავიწი, ლავიწის ძვალი”

ამ ფუძის ეტიმოლოგია დამაჯერებლად გაარკვია აკად. ქ. ლომთათიძემ თავის კლასიკურ ნაშრომში “აფხაზური **ალტიჟოვა** (“ლავიწი”) სიტყვის ეტიმოლოგიისათვის” (იხ.: ლომთათიძე 1976). აქ წარმოვადგენთ ამ ნაშრომის შინაარსს, რომელსაც ჩვენი მხრივ ვერაფრის დამატებას ვერ შევებდავთ.

ა-ლტიჟოვა სიტყვა მარტივი არ ჩანს თავისი თანხმოვანთა თავყრილობით და მორფოლოგიური სტრუქტურით. იგი კომპოზიტური შედგენილობისაა. **ღო თო**

ტო სშულთა სამეული აფხაზურში მეორეული წარმომავლობისაა. დო ფონემა თითქმის მხოლოდ ნასესხებ მასალაში დასტურდება და გადმოსცემს სხვა ენათა დგ (დუ) ბგერათა ჯგუფს. უფრო რთულია თო და ტო ფონემათა საკითხი (მათი გამოყენების არეც უფრო ფართოა). ლაბიალური უ კომპონენტის თ, ტ-სთან შერწყმით მათი წარმოქმნა გამორიცხული არაა გარკვეულ შემთხვევებში, მაგრამ მათი ამოსავალი უფრო მრავალფეროვანი ჩანს.

ყურადღებას იქცევს ტო-ს შემცველი თითო-ოროლა ფუძე, რომლებიც ქართულიდან უნდა იყოს შესული აფხაზურში და რომელთაც ქართულში წვ კომპლექსი აღმოაჩნდა ტო-ს შესაბამისად. ერთი ასეთი ფუძეა ა-ტოან “ნახარში,

ბულიონი” და იგივე უნდა იყოს, რაც ქართული წვენ-ი (ძველ ქართულში წუნ-ი დადასტურებულია სწორედ “ნახარშის, წვნიანის” მნიშვნელობით).

ტაპანთურ დიალექტში დო თო ტო ლაბიალიზებულ სშულთა სამეული მოიშალა და გადასულა აფრიკატიზაციის გზით ჯო ჩო ჭო//ძო ცო წო სამეულში. ამის შედეგად აფხაზური ა-ტოან ტაპანთურში წარმოდგენილია წოან//ჭოან ვარიანტების სახით და ნიშნავს “ნახარშს, ბულიონს”. ტაპანთური წოან//ჭოან ა-ტოან სახეობიდან რომ მომდინარეობს, ამას ნათელს ხდის ტაპანთურისავე ფსიჟ-კრასნოვოსტოკის კილოკავის მონაცემები. XX საუკუნის 30-40-იან წლებში ამ კილოკავში უმცროსი ასაკის პირთა მეტყველებაში იგი უკვე წარმოდგენილი იყო ჭბან ვარიანტის სახით. როგორც გარკვეულია, ასეთი შედეგი კი მხოლოდ მაშინ გვაქვს, როდესაც წო//ჭო ფონემები ტო-საგან არის მომდინარე. ეს მაშინ, როცა თავდაპირველი, საერთო აფხაზურ-აბაზური წო (ტაპ. წო//ჭო) არ იქცევა ჭბ-დ.

ამ წესის ნიადაგზე უნდა იხსნებოდეს ა-ლტიჟოა “ლაგიწი, ლაგიწის ძვალი” აფხაზურში, რომელიც საინტერესოა თავისი თანხმონების თავყრილობითაც. მის შემადგენლობაში მეორე ნაწილად აშკარად გამოდის ჟოა < ჟოჰოა ფუძე, რაც ცალკე იხმარება და “მხარს” ნიშნავს. საანალიზო ტერმინის პირველ ნაწილად გვევლინება ა-ლტი. ლტი კომპლექსი არაა აფხაზურისათვის დამახასიათებელი. იგი წარმოქმნილია მახვილის ნიადაგზე ხმოვანთა ჩავარდნით (რაც ესოდენ ჩვეულებრივია აფხაზურში, განსაკუთრებით რთულ ფუძეებში). ამის კვალობაზე ლტი ელემენტი უკავშირდება ქართულ ლაგიწ-ი სიტყვას, რომლის ფუძეშიც აფხაზურის ნიადაგზე უნდა ჩავარდნილიყო ი ხმოვანი (მსგავსად სხვა ანალოგიური შემთხვევებისა): ლაგიწ > *(ა)-ლაგწ//*(ა)-ლგწ.

აფხაზურისთვის უჩვეულოა, ერთი მხრივ, ლგ (ლუ) ბგერათანმიმდევრობა და, მეორე მხრივ, ვწ (უწ) თანმიმდევრობა.

ამ უჩვეულო მიმდევრობის დაძლევის ბუნებრივი გზაა ლეწ-ს გარდაქმნა ლწვ-დ ფონემათა სუბსტიტუტციის გზით და აქედან წვ-ს ტო ფონემად გადაქცევა: ლწვ→ლტო (ცალკე ა-ლტო ფუძე არ გვხვდება აფხაზურში). აქ გარკვეული როლი უნდა მიუძღოდეს ლ-ს მეზობლობასაც.

ლავიწის აღმნიშვნელი სიტყვა ტაპანთურში აქ განხილულ პირველ ლტო ელემენტს, ან მის ფონეტიკურ ვარიანტს არ შეიცავს. იქ ლავიწის სახელად გვაქვს უიჭია ყიაფს ”მხრის ფოსო”. ამ ტერმინოლოგიურ შესიტყვებაში უიჭია ”მხარი” ფუძეს მეორე ელემენტად ერთვის ყაბარდოული ტერმინი ყიაფს “ფოსო (ძვლისა)”. განსხვავებული აგებულებისაა აფხაზური საანალიზო ა-ლტოჟოჯა “ლავიწი”, რომლის პირველი კომპონენტია ქართულიდან შეთვისებული ლავიწ ფუძის აფხაზურ ნიადაგზე ადაპტირებული ა-ლტო სახება, რომელსაც ერთვის მხრის აღმნიშვნელი საკუთრივ აფხაზურ-აბაზური წარმომავლობის ჟოჯა ფუძე. ამ ორი, ქართულ-აფხაზური ფუძის შეერთებით მიღებული რთული ტერმინის სემანტიკაა “ლავიწი-მხარი” (შდრ. ქართული ლავიწის ძვალი). იშვიათი არ არის ამ რიგის სხვაობა რთულ სიტყვათა აგებულებაში აფხაზურსა და აბაზურს (ტაპანთურს) შორის, როცა აფხაზური კომპოზიტები აგებულებით ქართულს უდგება, ხოლო ტაპანთური მას შორდება, ან აღიღურს მიჰყვება (ლომთათიძე 1974: 221-224).

ა-ლტოჟოჯა ზეფწიარა მარიოუ აბაჯქია ირეფოუბ ”ლავიწი ადვილად მტვრევადი ძვალთაგანია” (კვიწინია, 1997: 48).

ა-ლტმჰა, აბაზ. ლტმჰა “ყური”

პროფ. გ. როგავას აზრით, აფხაზურ-აბაზური ფუძის ჰა სეგმენტი მატერიალურ კავშირშია ადიდ. თჰაკოგმა და უბის. ლაკოგმა “ყური” სახელების ჰა ელემენტთან. იმავე მკვლევარის შეხედულებით, ყველა აფხაზურ-ადიღური ფუძე რთულია.

მათთვის საერთოა მა ელემენტიც, ამიტომ ის გამოიყოფა როგორც ამ სიტყვის მთავარი ნაწილი. აფხაზურ-აბაზურსა და უბისურ ენებში მორფემა ლა|| ლგ აღნიშნავს “თვალს” (როგავა 1975: 51).

საყურადღებოა გ. დეეტერსის მოსაზრება. იგულისხმება ადიღური ჰ-სა და აფხაზური ლ-ს ბგერათშესატყვისობა: ყაბ. თჰაკოგმა – აფხ. ა-ლტმჰა “ყური” (შაგიროვი 1982: 7).

კ. შაყრილი თვლიდა, რომ აფხაზურ ენაში ზმნა **ა-ჰა-რა** “გაგონება” ყურის აღმნიშვნელი სიტყვის ჰა ელემენტიდან არის ნაწაროები (შაყრილი 1968: 25), რაც არ არის გამორიცხული.

ილემჰა ითასიტ “ყური მოჰკრა, შემთხვევით გაიგო”.

სლემჰა წიხიტ “თავი მომაბეზრა თავისი ხმამაღალი საუბრებით” (ყურები წაიღო).

ილემჰა აცოა თარტოოუბ “ყრუა, არაფერი ესმის” (კასლანძია, 1995: 59-60).

ა-ლემჰაბაგა “ყურის აპკი”

აშკარად კომპოზიტია. შეიცავს **ალემჰა** “ყური” ფუძეს, აფხაზური **აბაგა** “აბრეშუმის პარკს” ნიშნავს. ზედმიწევნით “ყურის პარკი”.

ალემჰაბაგა ფჟოარ უდაგაახოტ “თუ ყურის აპკი გაგეხა – დაყრუვდები” (შაყრილი, 1986: 422).

ა-ლემჰა ცაბაჟო “ყურის გოგირდი”

კომპოზიტია. ეს ტერმინიც შეიცავს **ა-ლემჰა** “ყური” ფუძეს, ხოლო **ა-ცაბაჟო** “გამაგრებულ ღორწოს, ან კანს” ნიშნავს. ზედმიწევნით “ყურის გამაგრებული ნივთიერება, ღორწო”.

ა-მაყჰაჰაჰა “წელი” ტაპ. **მაყჰაჰაჰა**, **ბლა ქუნთჟო**

კომპოზიტია: **ა-მაყჰ** “ქამარი, სარტყელი” + **ა-ჰა-ჰა-რა** “შეკერა” (შდრ. ტაპანთური **მაჰაჰაჰა**. მთლიანად ტერმინი ნიშნავს “საქამრეს, ქამრის შესაკრავ ადგილს”. ზუსტად იდენტურია ტაპანთური **მაყჰაჰაჰა** ფორმაც, რაც სახელის სიძველეზე მეტყველებს. რაც შეეხება ტაპანთურ **ბლა ქუნთჟო** ტერმინს, მისი პირველი კომპონენტი ზურგის აღმნიშვნელი საერთო აფხაზურ-აბაზური **ბლა** ფუძეა, მეორე კომპონენტის რაობა კი დასადგენია.

კომპოზიციის დროს რედუცირებულა პირველი ფუძის ბოლოკიდურა ა ხმოვანი და მეორე ფუძის ნივთის გრამატიკული კლასის კუთვნილების **ა-პრეფიქსი** და ამ გზით მიღწეულა ორი სიტყვის შერწყმა ერთ ოდენობად.

ამაყჰაჰაჰა ახთა “წელის ნაწილი” (კვიწინია, 1997: 23).

ა-მახს აბჟ., **ა-მახს** ბზიფ. “ხელი”; “ბარკალი”, აბაზ. **მაკს** “ხელი; მკლავი”

ვინაიდან სიტყვა აღნიშნავს როგორც ზედა კიდურს, ისე ქვედა კიდურის ნაწილს, მისი სემანტიკაც არცთუ ისე დიდი ხნის წინ ალბათ “კიდური” იყო. სტრუქტურის თვალსაზრისით ვვარაუდობთ, რომ ფუძე შეიცავს ხელის აღმნიშვნელი ფუძის **მა** (//ნა) ძირეულ ელემენტს (იხ. ქვემოთ), რასაც ადასტურებს საკუთრივ კიდურის აღმნიშვნელ **ა-მა-ხა-შა-ხა** კომპოზიციური ტერმინის შემადგენლობაში იმავე **მა** ელემენტის საპირწონედ ფეხის აღმნიშვნელი **შა** ძირის არსებობაც (იხ. ქვემოთ). ამ ფაქტორთა გათვალისწინებით უნდა დავასკვნათ, რომ ტერმინ **ა-მა-ხა**-ში აბჟ. **ხა** < ბზიფ. **ხა** < აბაზ. **ჰა** ელემენტი საკუთრივ კიდურის აღმნიშვნელი თავდაპირველი ფუძე იყო.

კობრეკ ამახა აა-ლაკ ირზერჰომ “ერთი კოდოს ბარკალი რვა ძაღლმა ვერ შეჭამა” (აფხაზური ზღაპრები, 1997: 177)

ა-მახაშახა აბჟ., **ა-მახა აშახა** ბზიფ. “კიდურები” (მდრ. აშხარ. **მაკო-შაკოქია** “ხელ-ფეხი, კიდურები”)

აფხაზური ფორმები კომპოზიციურია. პირველ კომპონენტად გამოდის ხელისა და ბარძაყის აღმნიშვნელი **ა-მა-ხა** < **ა-მა-ხა** < **მა-ჰა** რთული ფუძე (იხ. ზემოთ), ხოლო მეორე კომპონენტია ფეხის აღმნიშვნელი **ა-შა-ხა** < **ა-შა-ხა** < **შა-ჰა** ასევე რთული ფუძე (აშხარული ვარიანტის ბოლოკიდურა **-ქია** მრავლობითი რიცხვის ნიშანია).

ორივე კომპონენტის საზიაროა აბჟ. **ხა** < ბზიფ. **ხა** < აშხარ.-ტაპ. **ჰა** ელემენტი, რომელიც, ჩვენი აზრით, თავდაპირველად კიდურს აღნიშნავდა. **მა** სემანტი ხელის აღმნიშვნელი ძირია, ხოლო **შა** სემანტი – ფეხისა, რომელთაგან ორივე მონაწილეობს აშხარულ **მაკო-შაკოქია** ფორმაში, სადაც **-ქია** მრავლობითი რიცხვის ნიშანია.

უფ. იმახაშახა იხომ, დგჩმაზაჰუბ “ხელ-ფეხს ვერ ხმარობს, ავად არის” (შაყრილი, 1986: 434), ზედმიწ.: “კიდურები ვერ შევლის”.

ა-მახაარ აბჟ., **ა-მახაარ** ბზიფ. “მკლავი, ხელი მტევნის გარეშე”

პ. ჭარაია თვლიდა, რომ მეგრული **მახვარ-ი** აფხაზურიდან არის ნასესხები, ხოლო მათთან დაკავშირებულია სვანური **მეხერ** (ჭარაია 1912: 30). ვფიქრობთ, პ. ჭარაია მართალია აფხაზური და მეგრული ფორმების

წარმომავლობის საკითხში, ხოლო სვანური **მეხერ** სიტყვის დაკავშირება არგუმენტირებული არ არის, ვინაიდან აუხსნელი დარჩა სვანურში **ე** ხმოვნების გაჩენა აფხაზურ-მეგრული **ა** ხმოვნების ადგილზე და სვანურში **გ** თანხმოვნის დაკარგვის მიზეზი.

აფხაზურ ვარიანტებთან მატერიალურად ახლოსაა აბუუური **ა-მახი** < ბზიფ. **ა-მა-ხი** “ხის ტოტი, შტო, რტო” < აშხარ. **მაჯიგ** “ხის ტოტი, შტო, რტო; ხის კოჭრი, ნუჭრი, კორძი”, აშხარულივე **მაჯი-შაჯიქია** “ხელ-ფეხი, კიდურები” და **მაჯი-შაჯიგ** “ტანადი, ტანბრვე ადამიანი; კოჭრიანი, ნუჭრიანი, კორძიანი ხე”. ამ ფორმებიდან ერთ-ერთში ბოლოკიდურად ნეიტრალური ხმოვნის არსებობა უნდა მიგვანიშნებდეს უფრო ადრეულ ეტაპზე ფუძის ბოლოს **ა** ხმოვნის არსებობაზე. რაც შეეხება სემანტიკას, კიდურებისა და ხის ტოტის ერთი სახელით აღნიშვნა სხვა ენებისთვისაც დამახასიათებელია (მდრ. ქართ. ტოტი-ი “ხის შტო, რტო; ადამიანის ან ცხოველის კიდურები”).

აფხაზურ **ა-მახიარ** // **ა-მახიარ** “მკლავი, ხელი მტევნის გარეშე” ფუძეში ბოლოკიდურა **-რ** კრებითობის **-რა** სუფიქსის ნაშთი ჩანს.

უი დააიუან ლელასახა ლმახიარ იაკობრშმანგ “მოდლოდა მკლავზე მატყლშემოხვეული” (ნართები, 2000: 171).

ა-მახიჭბა აბუ., **ა-მახიჭბა** ბზიფ. “ხელის მტევანი”, ტაპ. **მაჯიჭბა** “მაჯა”

სამივე ვარიანტი ერთი და იმავე სიტყვის სხვადასხვა ქრონოლოგიური პერიოდის ფორმაა. მათგან უძველესია ტაპანთური **ჭი** თანხმოვნისანი სახეობა, მისგან მომდინარეობს **ხი** თანხმოვნის შემცველი ბზიფური ვარიანტი, ხოლო ამ უკანასკნელისაგან – აბუუური **ხი** თანხმოვნისანი ფორმა.

სიტყვა კომპოზიტური აგებულებისაა. პირველ კომპონენტად გამოდის ზემოთ უკვე განხილული მკლავისა და ტოტის აღმნიშვნელი ***მაჯია** არქეფორმა, მეორე კომპონენტი კი შეიძლება დაეკავშიროთ პირის აღმნიშვნელი აფხაზურ-აბაზური სიტყვის ამოსავალ ***ჭბა** ფუძესთან. ამგვარ დაკავშირებას სემანტიკური დაბრკოლება არ უნდა ახლდეს, ვინაიდან ხელის მტევანი, ან მაჯა იოლად შეიძლებოდა გაგებულიყო როგორც “ხელის, მკლავის პირი”, ანუ ხელის, მკლავის დასაწყისი.

ამახიჭბა აბაჯქია “მტევნის ძვლები” (კვიწინია, 1997: 52).

პ-მგა, აბაზ. მგა “მუცელი

გასაზიარებელია პ. ჭარაიასა და მის კვლდაკვალ გ. როგავას მიერ გამოთქმული მოსაზრება საანალიზო ფუძის ქართულ გვამ-ი (ძვ. ქართ. გუამ-ი) სახელთან მატერიალური კავშირის შესახებ (ჭარაია 1912: 30), თუკი ქართულში ბოლოკიდურა მ თანხმოვანს დეტერმინანტ სუფიქსად მივიჩნევდით. იმავე გ. როგავას აზრით, ეს ფუძე უკავშირდება ადიღურ ნბა← *მბა ←*მგა და უბიხურ ნკო← *მკა← *მგა ფუძეებს. ვფიქრობთ, დაბრკოლებას არ უნდა ქმნიდეს გ. როგავას მიერ აღნიშნული მუდერი გო-ს აბრუპტიულ კო-ში გადასვლა უბიხურში (როგავა 1975: 49), ვინაიდან ამგვარი ცვლა მოულოდნელი არ არის.

მაშასადამე, მუცლის აღმნიშვნელი ფუძეები საერთოა აფხაზურ-ადიღური და ქართველური ენებისათვის.

ღას იუმოუ უმგოუბ “შენი მტერი შენი მუცელია”.

მგა მცოაკოან ხგ ზცომ “თუ მუცელს არ სძინავს, თავი ვერ დაიძინებს”.

ა-მგ შხიღლწ აბუ., ა-მგ შხიღლწ ბზიფ., მაჩკოგნწა აბაზ. “იდაყვი; გზის მოსახვევი”

შემადგენლობით და მნიშვნელობით აღნიშნული სიტყვები არ განსხვავდება. ფონეტიკური თვალსაზრისით შეინიშნება სხვაობანი, კერძოდ:

ა) აბაზური ენის ხშულ სპირანტს აფხაზურში შეესაბამება შიშინა სპირანტი შ;

ბ) აბაზურის ლაბიალიზებულ ყრუ ფარინგალურ სპირანტ კო-ს შეესაბამება აბუურის უკანასასისმიერი ყრუ ლაბიალიზებული სპირანტი ხო, ხოლო ბზიფურ დიალექტში – სპეციფიკური ზო;

გ) აფხაზური ლ თანხმოვნის ადგილას აბაზურში წარმოდგენილია ნ თანხმოვანი;

დ) აფხაზურში რედუცირებულია ბოლო ა ხმოვანი. მაგრამ არცერთი ამ ფონეტიკურ სხვაობათაგან არ არის აუხსნელი და მოულოდნელი. სხვა საქმეა, რომ მთლიანად სიტყვის ეტიმოლოგია არ არის გამჭვირვალე და მოითხოვს შემდგომ კვლევას.

ამგ შხიღლწ ახამც ხ-წკარაკ ამოუბ ”იდაყვს [იდაყვის სხეულს] სამი კიდე აქვს” (კვიწინია, 1997: 49).

ა-ნაპტ აბჟ, ა-მაპტ ბზიფ, ნაპტ აბაზ. “ხელი”

ფუძის წარმომავლობა და სტრუქტურა დამაჯერებლად გაარკვია აკად. ქ. ლომთათიძემ სტატიაში “ხელისა და ფეხის აღმნიშვნელი ფუძეების უძველესი სახეობებისათვის აფხაზურ-ადიღურ ენებში და ზოგი ქართველური ფუძის ანალიზის საკითხი” (ლომთათიძე, 1966, იკე ტ. XV). ჩვენ ვიზიარებთ ამ ნაშრომში გამოთქმულ მოსაზრებებს და ქვემოთ მოკლედ წარმოვადგენთ მათ.

ავტორი აღნიშნავს, რომ ა-ნაპტ ფუძეში პე “ხელის” აღმნიშვნელი ძირი არ ჩანს, სიტყვის ძირია ნა და ივარაუდება შემდეგი სიტყვების ძირებში: ა-ნა-ცაა “ხელის თითი”, ა-ნა-პ-ხტ-ც “ხელის ფრჩხილი”. ამავე დროს ხელის აღმნიშვნელ რთულ ფუძეთა შემადგენლობაში “ხელ” სიტყვის ძირეული ნაწილი ჩვეულებრივ მა- ელემენტის სახით წარმოგვიდგება, მაგალითად: ა-მა-ცაა “ხელის თითი”, ა-მაა (*←ა-მა-ჭა) “სახელური”, ა-მა-ცაა-ზ “ბეჭედი”.

როგორც ჩანს, “ხელ” სიტყვის ძირეულ ნაწილად გვევლინება ნა||მა. ნ-სა და მ-ს მონაცვლეობა აფხაზურში ხშირი მოვლენაა. ნ-სა და მ-ს მონაცვლეობას “ხელ” სიტყვის ფუძეში თავდაპირველად გარკვეული კანონზომიერება ახასიათებდა. კერძოდ, ნა მხოლოდ ისეთ ფუძეებში უნდა გვექნოდნა, რომლებშიც ბაგისმიერი ხშული პ იყო ხოლმე, დანარჩენ შემთხვევაში კი იყო მა-. აქედან გამომდინარე, ხელის აღმნიშვნელი ძირი იყო მა-, ნა- კი არის პოზიციურად მიღებული მა-სგან პ-სთან შორეული მეზობლობით (დისიმილაციის საფუძველზე). ეს ვითარება დღესაც შეურყეველად დაცულია ტაპანთურ დიალექტში, პარალელური ფორმები ა-მა-ცაა||ა-ნა-ცაა ტიპისა ტაპანთურშიც არ დასტურდება. ტაპანთურში მუდამ არის, ერთი მხრივ, მხოლოდ მა-ცაა, მეორე მხრივ მხოლოდ ნა-პტ.

როგორც ჩანს, ხელის აღმნიშვნელი ძირი იყო მა. ნა-ს სახით ის უნდა გვექნოდნა პ-ს შემცვლელ ფუძეში, მაგალითად, ნაპტ. ასეთი დაპირისპირების კარგ ნიმუშს იძლევა ზმნები: ა-ნაპტ-რ-შცგლარა და ა-მა-შცარა||ა-რ-მა-შცაკრა, რაც “მოშინაურებას”, “ხელზე მიჩვევას” ნიშნავს.

ერთი და იგივე ძირეული მასალა (მა) ერთი და იმავე სახით წარმოგვიდგა *ა-მაპტ-სა და ა-მპტ -ში (მ), თუმცა თავიანთი გენეზისის მიხედვით სხვადასხვა ამოსავალს გულისხმობს თითოეული მათგანი:

1. *ამაპტ → 2. ანაპტ (დისტანციური დისიმილაცია) → 3. *ამპტ (კონტაქტური ასიმილაცია ა ხმოვნის რედუქციის საფუძველზე).

ხელის აღმნიშვნელი მ(ა) ძირი ფართოდ ჩანს გამოყენებული აფხაზურში ისეთ სახელებსა და ზმნებში, რომლებშიც დღეს უშუალოდ ხელზე მითითება არა გვაქვს, მაგრამ ეტიმოლოგიურად “ხელის” გაგებას უნდა უკავშირდებოდეს (ლომთათიძე, 1966: 150-161).

უი იარღა ნაპე ჟაჭიას იმოუბ, იარმა ნაპე რუთიას იმოუბ “თავისი მარჯვენა ხელი უროდ აქვს, მარცხენა ხელი - მაშად” (ნართები, 2000: 18).

ლნაპე გრგეჟუა დნგრფგლან “ხელების ტრიალით შეეგება” (ნართები, 2000: 10).

ინაპე ანე აფსლოატ “თავისი საქმის ოსტატია”, ზედმიწ.: “ხელებიდან ოქრო სცვივა”.

სნაპე საფოატ “ვინმეს ცემა მინდა”, ზედმიწ.: “ხელები მექავება”.

ლნაპე დანფშბლოუბ “ფინანსურად მასზე (ქალზე) არის დამოკიდებული”, ზედმიწ.: “ხელებზე დაჰყურებს”.

ა-ნაპსგრგოგწა აბჟ., ა-ნარგოგწა ბზიფ., ნაპსარგოგწა აბაზ. “ხელისგული”

რთული აგებულების მქონე სიტყვაა. ბზიფური ვარიანტი ყველაზე ახალი წარმონაქმნია და მიღებულია პსგ მიმდევრობის რედუქციის გზით. რაც შეეხება აბჟუურ და აბაზურ სახეობებს, მათში აშკარად გამოიყოფა ხელის აღმნიშვნელი ფუძის ნაპ სეგმენტი, გულის, შუაგულის აღმნიშვნელი გოგ ფუძე და ფსკერის, ძირის გამომხატველი წა ძირი, დანარჩენი ელემენტების რაობა საკვლეგია.

უე ინაპსგრგოგწა ამსაქია გწოუბ “მის ხელისგულზე კორძებია” (შაყრილი, 1986: 471).

ა-ნაპხგც აბჟ., ა-ნაპხგს' ბზიფ. “ხელის ფრჩხილი”, აბაზ. ნაპხგ “ხელის ფრჩხილი”, აბაზ. ნაპხგც “ხელის ფრჩხილის წანაჭერი”

ბზიფურ დიალექტში მომხდარა ფუძის ბოლოკიდურა თანხმოვნის სპონტანური ცვლა (ბლაჟბა 2006: 128) და ხ თანხმოვნის მეზობლად პ თანხმოვნის ფ-დ ქცევა. ფუძეში გამოსაყოფია ხელის აღმნიშვნელი სიტყვის ნაპ სეგმენტი. დანარჩენ სეგმენტთა რაობა საკვლეგია. აბაზურ ენაში დადასტურებულ ორ ვარიანტს შორის არსებული სემანტიკური სხვაობაც ახსნას მოითხოვს.

ნაპხგცკ იაყარამ “პაწაწინაა, ფრჩხილის ოდენა არ არის”.

ჟი ნაპხეცი ეფუოზხადა? “ხორცი და ფრხილი ვინ დააშორა ერთმანეთს?”
(გულია, 1985: 172).

ა-ნაცია // ა-მაცია აბჟ. , **ა-მაცია** ბზიფ., **მაცია** აშხარ., **მაჩიგ** ტაპ. “თითი”

აღსანიშნავია, რომ აბჟურ დიალექტში გამოიყენება როგორც **ა-ნაცია//ა-მაცია** ვარიანტები, ისე მათი სინონიმი **ა-ნაცოკჭს** (მის შესახებ იხ. ქვემოთ). **ნაცია // მაცია// მაჩიგ** ვარიანტებიდან თავდაპირველი ჩანს **მაცია** ფორმა შემდეგ მიზეზთა გამო: ა) ფუძეში **ნა//მა** სეგმენტები ხელის აღმნიშვნელი ფუძეა (შდრ.: **ა-შა-ცია** “ფეხის ფრხილი”), რომელთაგანაც, როგორც ზემოთ ითქვა, **ნა** სეგმენტი გეხედება მხოლოდ მაშინ, როცა სიტყვაში **პ** თანხმოვანიცაა, აქ კი ეს უკანასკნელი არ ფიგურირებს და **ნ** ბგერა აშკარად ანალოგიითაა გაჩენილი; ბ) ტაპანთური **მაჩიგ** ვარიანტი სრულიად ახალი ჩანს. იგი მიღებულია **ა > ჯ** და **ცო > ჩი** გადასვლათა შედეგად.

უნაცია ძაუკლარ იხნაწოოძტ “წყალი ძალიან ცივია, თითებს თუ წყალში ჩაყოფ, მოგწყვეტს” (კასლანძია, 1995: 67).

ა-ნაცოკჭს, აბაზ. **მაცოკჭს // მაჩიკჭს** “ხელის ნეკათითი”

ამ ტერმინის მრავლობითი რიცხვის **ა-ნაცოკჭა-რა// მაჩიკჭა-რა** ფორმები

საშუალებას იძლევა გამოვეყოთ მხოლოდით რიცხვში წარმოდგენილი **-ს** სუფიქსი, რომელსაც ქ. ლომთათიძე საგნის სიმცირის გამომხატველ აფიქსად თვლიდა (ლომთათიძე, 1941: 200). შესაბამისად გამოსაყოფია აგრეთვე ხელის აღმნიშვნელი **ნა//მა** ძირი და თითის აღმნიშვნელ **ა-ნაცია // ა-მაცია** ფორმებში წარმოდგენილი ბოლო ხმოვანმოკვეცილი **ნაცო** სეგმენტი. რაც შეეხება დანარჩენ **კჭ < კა** ელემენტის რაობას, იგი საძიებელია.

უნაციაქია აღუჭალოძტ “ძალიან გემრიელია”, ზედმიწ.: “ხელის ნეკათითებს მიაჭმევ” (კასლანძია, 1995: 68).

ა-ნაცინჭფ, აბაზ. **მაჩიჭაბა** “ცერათითი (ხელისა)”

სიტყვის პირველი კომპონენტია **ნაცია//მაჩია** “თითი” ფუძის ხმოვანმოკვეცილი სახეობა. მეორე კომპონენტი უკეთ დაუცავს აბაზურ ენას, სადაც წარმოდგენილია **ჭაბა** სეგმენტის სრულხმოვნიანი, **CVCV** სტრუქტურის მქონე სახეობა, რომლის სემანტიკა ცხადი არ არის. აფხაზურში ამ მეორე

კომპონენტს დაუკარგავს ბოლოკიდურა ა ხმოვანი, ხოლო პირველი ა ხმოვანი გადასულა ნეიტრალურ ხმოვანში.

ანაცხეფ არაშმაგა აჟშა კაჟმ “ცერათითის გამსწორებელი მოკლე კუნთი” (კვიწინია, 1997: 85).

ა-ჟღ, აბაზ. ჟღ “ხორცი”

მარტივი შედგენილობის ფუძეა. უკავშირდება ადიღურ ლღ ძირს. ბგერათშესატყვისობა: აფხაზ.-აბაზ. ჟ : ადიღ. ლ' ნ. ტრუბეცკოიმ ამ სიტყვის მაგალითზეც გამოავლინა.

იგივე მკვლევარი ამ ძირს დაღესტნურ ენათა მასალასთანაც (არჩიბულში, დიდოურში, უდიურში, ლეზგიურში, რუთულურში, აღულურში, თაბასარანულში, ლაკურში, დარგუულში) აიგივებდა (ტრუბეცკოი 1987: 278).

გ. კლიმოვი ძირს უკავშირებს ქართველურ *ლალვ ფუძეს (ქართ. ლელვ -ი“ხორცი”, ზან. ლულ-ი “ლეღვი”, სვან. ლელვ “ხორცი”).

საინტერესოა, რომ აფხაზურში ხორცის აღმნიშვნელად გამოიყენება სხვა, ა-კააც სიტყვაც, რომელიც არ დასტურდება აბაზურში. ა-ჟღ და ა-კააც სიტყვები სრული სინონიმები არ არის, მათ შორის არსებობს სემანტიკური სხვაობა: ა-ჟღ გამოიყენება ცოცხალი ადამიანისა და ცხოველ-ფრინველის ხორცის აღმნიშვნელად, ხოლო ა-კააც სიტყვა – დაკლული საქონლისა და ფრინველის ხორცის მნიშვნელობით. ჩვენი აზრით, ა-კააც ნასესხები უნდა იყოს ქართულიდან (შდრ. ხორცი-ი).

აჟ იკიტ “გასუქდა”, ზედმიწ.: “ხორცი დაიჭირა”.

სჟ იჟეჟტ “გამაწამა, გამაწვალა, დამტანჯა”, ზედმიწ.: “ჩემი ხორცი შეჭამა”.

იმალა იჟ იზემჟო დეჟოუბ “ჩადენილის გამო ძალიან განიცდის, ნანობს”, ზედმიწ.: “მარტო თავის ხორცს ვერ ჭამს” (კასლანძია, 1995: 45).

ა-ჟიტი აბჟ., ა-წტი ბზიფ. “თეძო; ბარძაყი”, აბაზ. ჟიჭიფ “საქონლის უკანა ბარკალი”

ფუძის მორფოლოგიური სტრუქტურა ცხადი არ არის. ფონემატური თვალსაზრისით აღსანიშნავია, რომ ბზიფური ვარიანტი უფრო ძველი ჩანს, რაკი

შეიცავს სისინ-შიშინა ზ ფონემას, ასევე საყურადღებოა ის გარემოებაც, რომ აბაზურში ჭ ფონემაც ახალია და მომდინარეობს ტ-საგან.

გარდა ამისა, CC სტრუქტურის ზტო // უტო // უჭო კომპლექსებიც არ უნდა ჰქონოდა ამოსავალ ვარიანტს. უნდა ვივარაუდოთ, რომ თავდაპირველად ზტო თანხმონებს შორის რომელიღაც ხმოვანი (ალბათ ა) იდგა და შემდგომ რედუცირდა.

ზეგ რეიჰა იაუუ იშობოუ აბაზ გოაზა იახტუბ აუტო “ყველაზე გრძელ მსხვილ ლულისებრ ძვალს ბარძაყი ჰქვია” (კვიწინია, 1997: 57).

ა-უჟანტრ აბჟ., ა-ზანტრ // ა-ზანტრ // ა-ზანტრ ბზიფ., უჭიატა // უჭია აბაზ. “მხარი”

ფუძის ამოსავალი ფონემატური სტრუქტურა დაცული არ არის არცერთ ვარიანტში, გარდა “მარტივი” აბაზური უჭია ფორმისა. თავდაპირველია ბზიფურის ზ ფონემა, რომლისგანაც მომდინარეობს დანარჩენ ფორმათა უ თანხმოვანი, მაგრამ ბზიფურშივე დაკარგულია აბაზურში დაცული ამოსავალი ჭ ფონემისაგან მომდინარე უ თანხმოვანი, რომელიც აბუურშიც მეორეულია. აბაზურში წარმოდგენილი თავდაპირველი ჭ ფონემისაგან ბზიფურში წარმოქმნილა სპეციფიკური ხ თანხმოვანი, რომელიც მოშლილია აბუურში და მოუცია ხ ფონემა. აბაზური სრული უჭიატა ვარიანტის ბოლოკიდურა ა ხმოვანი აფხაზურში გადასულა ნეიტრალურ ხმოვანში.

გარდა ამისა, აფხაზურში ფიგურირებს აბაზურისაგან განსხვავებული რ დაბოლოებაც. უჭიატა ფორმა უნდა მომდინარეობდეს *უჭიატა < *ზაჭიატა-საგან. ფონოლოგიური თვალსაზრისით უძველესი ფორმა არ შემორჩენია არც აბაზურ “მარტივ” უჭია ვარიანტს: იგი მომდინარეობს თავდაპირველი *ზაჭია არქექტივისაგან.

მორფოლოგიური სტრუქტურის მიხედვით ამოსავალია “მარტივი” *ზაჭია > აბაზ. უჭია > აფხაზ. უჟა, რომელსაც მოგვიანებით დართვია თავის აღმნიშვნელი ჭა ძირი, აფხაზურში კი დამატებით მიერთებია სიტყვათმწარმოებელი -რ სუფიქსიც (შდრ. ა-მახია-რ “მკლავი”).

სემანტიკის მხრივ აღსანიშნავია შემდეგი: აბაზურში ტერმინის უჭია და უჭია-ტა ვარიანტები ნიშნავს “მხარს”, ხოლო აფხაზურში ა-ზა // ა-უჟა

აღნიშნავს “ფრთას”, ა-ზაზტრ // ა-ზადაზტრ // ა-ზაჯაზტრ და ა-ჟოჯაზტრ ფორმები კი “მხარს”.

სავარაუდოა, რომ წინარე აფხაზურ-აბაზურ ენაში თავდაპირველად სწორედ *ზაჭია აღნიშნავდა როგორც “მხარს”, ისე “ფრთას”, ხოლო შემდგომში მხრის აღსანიშნად გაბატონდა ამ ამოსავალი ფორმისაგან მომდინარე მორფოლოგიურად გართულებული *ზაჭიაჯა და მისგან მომდინარე ფონეტიკური და მორფოლოგიური ვარიანტები.

ტაპანთურ დიალექტში “მხრის” სემანტიკით გამოიყენება ადიღური წარმოშობის დამა სიტყვაც (შაგიროვი 1977-1: 143)..

რეჟოჯაზტრ ემბერთეფტ “ერთმანეთს დაეხმარნენ, გვერდში ამოუდგნენ”, ზედმიწ.: “ერთმანეთს მხარი მისცეს”.

ა-ჟოჯაშაიყა // ა-ჟოჯაშაიყა აბჟ., ა-ზაჯაჯაყა ბზიფ., ჟიჭიგმსაყა აბაზ. “ბეჭი” რთული შედგენილობის ტერმინია. პირველ კომპონენტად გამოდის ფონეტიკურად ტრანსფორმირებული მხრის აღმნიშვნელი *ზაჭია ფუძისაგან მომდინარე ვარიანტები (ამ ფუძის შესახებ იხ. ზემოთ), დანარჩენი საყა ნაწილის ამოსავალი ფონეტიკური სახე შემოუნახავს ბზიფურ დიალექტს.

ჩვენი აზრით, ამ მეორე ნაწილში გამოსაყოფია “ბრტყელის” აღმნიშვნელი ა-ყაყა ზედსართავი სახელის ყა ძირი, სა სეგმენტის რაობა კი საძიებელია.

ირმეზ აბგახოჭე აჟოჯაშაიყა “მოკლული მელას ბეჭი” (ნართები, 2000: 171).

აჟოჯაშაიყაბაჯ იაკგზ ლამბეწაშაიან ილეანგ ილა იხშაალტ. “ბეჭის ძვალი, რომელიც ეკავა გაუვარდა და მას თვალში ჩაუვარდა: (აფხაზური ზღაპრები, 1997: 174)

ა-რგოწესთა “საფეთქელი”

ტერმინის შემადგენლობაში აშკარად გამოიყოფა ნაზმნარ სახელთა ლოკალური მნიშვნელობის მიმნიჭებელი -ს-თა სუფიქსი (მდრ.: ა-ჭიგ-ს-თა // ა-ჭიგ-რ-თა “საძოვარი” ა-ჭი-რა “ძოვა” ზმნისაგან...). დანარჩენი ნაწილის რაობა საძიებელია.

არგოწესთა აღიანტი აგან აჭმე დამოუბ აღიანტი ალემჰათუკრა “საფეთქლის გარე ნაწილში მოთავსებულია გარეთა სასმენი ხვრელი” (კვიწინია, 1997: 35).

ა-რფჰპ, აბაზ. რაფჰპ // რფჰპ “ფილტვი”

სახელის სტრუქტურა ცხადი არ არის. მოითხოვს დამატებით კვლევას. ამოსავალი ფონეტიკური ვარიანტი აბაზურში დაცული რაფჰპ სახეობა ჩანს. შესაძლებელია, ხმაბადვითი ფუძე იყოს.

არფჰპ იანუბ ავაწარაქია “ფილტვები ნეკნებშია მოთავსებული” (კვიწინია, 1997: 126).

ა-რგმძთრა, ანკაბეშმთა აბუ., ა-მბეშმთა ბზიფ., ა-მბეშმთა აბაზ. “შარდის ბუშტი”

ა-რგმძ სიტყვაში ძ თანხმოვანი შესაძლოა ა-ძე “წყალი” სახელისაგან მომდინარეობდეს, მაგრამ დანარჩენი სეგმენტების რაობა ნათელი არ არის. რაც შეეხება თრა-ს, იგი ადგილის, სათავსოს აღმნიშვნელი სუფიქსია, ზედმიწევნით “შარდის ადგილი, სათავსო”.

რაც შეეხება ბზიფურ ტერმინს, ა. შაგიროვი მის პეშმთა კომპონენტს ქართულ სიტყვასთან “ბუშტი-ი” აიგივებს (შაგიროვი, 1989:146).

ა-ტიყიგ’ “თეძო”

ფუძის სტრუქტურა ცხადი არ არის. მოითხოვს დამატებით კვლევას.

ა-ჰაბჟერძ “საზარდულთან მდებარე ფეხის ზემო ნაწილი”

ფუძის სტრუქტურა ცხადი არ არის. მოითხოვს დამატებით კვლევას.

ა-ჰატალა “ჯირკვალი”

სიტყვა ნასესხებია ქართველური ენებიდან. ქ. ლომთათიძის აზრით, იგი მომდინარეობს ჯირკვლის აღმნიშვნელი მეგრული ო[ნ]ტოლი-საგან (შდრ. გურული კილოს ორტოლი “ჯირკვალი” – “ბაღანას ორტოლები ჩამოუსივდა” – რაც თავის მხრივ ზანიზმია გურულში).

თვით ონტოლი, ორტოლი ზანურ შესაბამისობით არის მიჩნეული ქართული “არტალა“-სი.

სიტყვათსესხების ფონოტაქტიკის სრული შესაბამისობით არის ო[ნ]ტოლ-ისაგან აფხაზურში მიღებული ა-ჟატალა (ქართ. თ → აფხაზ. 1. ჟა; 2. ა).

ბზიფურ დიალექტში (და პარალელურ სახეობად აბუურშიც, ოღონდ დავიწროებული მნიშვნელობით) ეს სიტყვა გვხვდება “ა-კატალა”-ს სახით. სსენებულ ა-კატალა სახეობაში ჟ ბგერას წინ დართვია კ ხშული (ლომთათიძე: 1981: 85).

უატალა – სატალა,
არნა – სურნა,
ფფჟა, ცცჟა,
სარსალეჲ უატალა (გულია, 1939: 174).

“ჯირკვალი – სატალა,
არნა სარნა,
ფიფჟა, ციცჟა,
სარსალეი ჯირკვალი”.

(შელოცვის ტექსტის დიდი ნაწილი არ ითარგმნება, რადგან შედგება ამჟამად გაურკვეველი მნიშვნელობის მქონე სიტყვებისგან, რაც ზოგადად დამახასიათებელია ტაბუირებული მნიშვნელობის მქონე საკრალური პოეზიისთვის).

ა-ჟათია, აბაზ. ჟაჩია “ბარძაყი, ბარკალი (ადამიანისა და ცხოველისა)”

ფონემატური სტრუქტურის თვალსაზრისით აბაზური ვარიანტი უფრო ახალია და მიღებულია თო > ჩო სპონტანური ცვლილების შედეგად (ამ პროცესის შესახებ იხ.: ლომთათიძე 1944: 28; ლომთათიძე 1954: 7).

აჟჰი “უკანალი”

ამ სიტყვის სტრუქტურა ცხადი არ არის. მასში აშკარად გამოსაყოფი ჩანს “ბრუნვის, ტრიალის” აღმნიშვნელი ჰი ძირი (შდრ.: აა-ჰი-რა “მობრუნება, მოტრიალება”), თუმცა დანარჩენ სეგმენტთა რაობაზე დაბეჯითებით რისამე თქმა ჭირს.

ა-ფართა/ა-ფათრა “პლაცენტა”

აღნიშნული ტერმინის საწყისი ფორმაა **ა-ფათრა**, სადაც **ა-ფა** “ვაჟი”, რაც შეეხება **თრა-ს**, იგი ადგილის, სათავსოს აღმნიშვნელი სუფიქსია, ზედმიწევნით “ვაჟიშვილის ადგილი, ვაჟის სათავსო” (კვარჭია, 1981: 121).

საყურადღებოა, რომ აქ ვაჟი ზოგადად შვილის აღმნიშვნელი სახელია.

ა-ფსტრძთა “ყველაზე სუსტი ადგილი სხეულზე”

კომპოზიცია. პირველი კომპონენტია **ა-ფსტ** “სული”, **რ-** კაუზატივის პრეფიქსი უნდა იყოს, **ძ** “დაკარგვის > დაღუპვის” აღმნიშვნელი ზმნის ძირი ჩანს, ხოლო ბოლოკიდურა **-თა** ადგილის აღმნიშვნელი საგანგებო სუფიქსია. მთლიანად ტერმინის ამოსავალი სემანტიკაა “სულის დაკარგვის ადგილი”, ანუ ყველაზე სათუთი ადგილი სხეულზე.

ა-ფხაშარა აფგში დუქია “დიდი სასირცხვო ბაგეები, Labia majora pudendi”

აღწერით გადმოცემული ნეოლოგისტური ტერმინია. შედგება შემდეგი სემანტებისაგან: **ა-ფხაშარა** “სირცხვილი”, **ა-ფგში** “ბაგე, ტუჩი”, **ა-დუ** “დიდი” (ეს უკანასკნელი სიტყვა დგას მრავლობით რიცხვში, სუფიქსია **-ქია**). მთლიანად ტერმინოლოგიური შესიტყვება ითარგმნება, როგორც “სირცხვილის დიდი ბაგეები”.

ა-ფხაშარა აფგში ხიგჭქია “პატარა სასირცხვო ბაგეები, Labia minora pudendi”

აღწერით გადმოცემული ნეოლოგისტური ტერმინია. შედგება იმავე კომპონენტებისაგან, რომლებსაც შეიცავს ტერმინი **ა-ფხაშარა აფგში დუქია** “დიდი სასირცხვო ბაგეები, Labia majora pudendi”. სხვაობა მხოლოდ იმაშია, რომ ამ უკანასკნელში წარმოდგენილია ზედსართავი სახელი **ა-ხიგჭქ** “პატარა, მცირე”.

ა-ფხაშარა ციფჟხითაქია “სასქესო ორგანოები”

ტერმინოლოგიური სინტაგმა შედგება **ა-ფხა-შა-რა** “სირცხვილი” მასდარისაგან, რომელსაც მოსდევს ტერმინი **ა-ციფ-ჟ-ხ-ი-თა-ქია** “სხეულის ნაწილები” (ამ უკანასკნელის შესახებ იხ. ქვემოთ).

აფხაშარა ციეფუხითაქია რგლა ახაცოეე აჰისეე რეფქმარტოშოე ეიფშემე
“მამაკაცი და ქალი სასქესო ორგანოებით განსხვავდებიან” (კვიწინია, 1997:
130).

ა-ფხბქ “ოფლი”, აბაზ. **ფხბქ** “ოფლი; ჯაფა, გარჯა”

ჩვენი აზრით, ფუქეში გამოსაყოფია წყლის აღმნიშვნელი **ბქ** ძირი, ხოლო
ფხ კომპლექსი უნდა უკავშირდებოდეს “თბილის” აღმნიშვნელი **(ა-)ფხა**
ზედსართავი სახელის ძირს.

აფხბქ აცოა იანალწუა. . . “როდესაც ოფლი გამოიყოფა. . . ” (კვიწინია, 1997:
170).

ა-ფგჟოზაბაზ “წინამხრის ძვალი”

რთული შედგენილობის ტერმინია. პირველ კომპონენტად გამოდის
ფონეტიკურად ტრანსფორმირებული მხრის აღმნიშვნელი *წაჰია ფუძისაგან
მომდინარე ვარიანტები (ამ ფუძის შესახებ იხ. ზემოთ), მეორე ნაწილად
წარმოდგენილია აბაზ “ძვალი” (ამ ტერმინის ვრცელი განხილვა იხ. თავის
დასაწყისში), ხოლო რაც შეეხება ამავე სახელის **ფგ**-ს, ა. შაგიროვის აზრით,
იგი უკავშირდება აფხზ “წინ” ზმნისართის ძირს, **ა-ფგწწა** (“ცხვირი”) ნიშნავს
“წვეტიანი რამ, რომელიც წინ არის”.

ტერმინი ითარგმნება, როგორც “მხრის წინა ძვალი”.

ა-ფგლგდქ “ბარძაყის ძვალი”

ფუძის სტრუქტურა ცხადი არ არის. მოითხოვს დამატებით კვლევას.
ლგდ თანხმოვანთა კომპლექსი მეორეულია და არღვევს ორი თანხმოვნის წესს.

ა-ფგმაწო “წვივი”

ფუძის სტრუქტურა ცხადი არ არის. მოითხოვს დამატებით კვლევას.

ა-ფგწწა, აბაზ. **ფგწწა** “ცხვირი”

მიიხნევა საერთო აფხაზურ-ადიღურ ფუძედ. შდრ.: ადიღ. ფა, უბიხ. ჩაწა.

ყველა აფხაზურ-ადიღური ენისთვის საერთო ელემენტად გვევლინება
ფგ//ფა. ადიღურში **ფგ // ფა** დამოუკიდებელი სიტყვაა და “ცხვირს” ნიშნავს,

ხოლო აფხაზურ-აბაზურსა და უბიხურში მასთან მატერიალურად დაკავშირებული ფგ და fa ძირები კომპოზიტიური ფუძის პირველი კომპონენტებია. აღნიშნული აფხაზურ-ადიღური ძირების მასალაზე ადგენენ კანონზომიერ ბგერათშესატყვისობას: აფხაზ.-აბაზ. ფ :ადიდ. ფ :უბიხ. f (როგავა 1975: 49).

ა. შაგიროვის აზრით, აფხაზურ ა-ფგნწა-ში წა მარცვალი ზედსართავ ა-წარ “წვეტიანი” სახელის ძირეული ელემენტია, ხოლო მის წინ მდგომი ნ – ლოკატიური აფიქსი, ან ფონეტიკური დანართი (შაგიროვი 1982: 58). იგივე მკვლევარი მიიჩნევს, რომ ამავე სახელის ფგ შეიძლება დავაკავშიროთ აფნა “წინ” ზმნისართის ძირთან, ამ შემთხვევაში ა-ფგნწა-ს სემანტიკა იქნება “წვეტიანი რამ, რომელიც წინ არის”. ვფიქრობთ, ა. შაგიროვის ეს ვარაუდი მისაღებია

იფგნწა უკრ, იფსგ ხშმოფტ “მის ცხვირს თუ მოკიდებ, მისი სული მოწყდება” (ძალიან სუსტია, დასუსტებულია) (კასლანძია, 1995:79).

ა-ფგნწაკლჰ “ცხვირის ნესტო”

შედგება ორო კომპონენტისაგან: ა-ფგნწა “ცხვირი” + ა-კლჰარა “ხვრელი” სიტყვის პირველი ნაწილი.

ა-ფგნწაგაჰრა “ცხვირის ღრუ, ნესტო”

შედგება ორი კომპონენტისაგან: ა-ფგნწა “ცხვირი” + ა-გაჰრა “ფულურო” სიტყვის აბსტრაქტული ა-გაჰრა “სიღრუე” ფორმა.

აფგნწაგაჰრა აგოთა ჯგჰარა იშმოუბ აფკააგა ალა “ცხვირის ღრუ ძვიდით ორ ნაწილად იყოფა” (კეიწინია, 1997: 121).

ა-ქადა “გვერდი”

ფუძის სტრუქტურა და წარმომავლობა ცხადი არ არის. მოითხოვს დამატებით კვლევას.

ა-ქაგში // ა-ფგში, აბაზ. ფგში “ბაგე, ტუჩი”, აბაზ. ფგქი “ბაგე, ტუჩი; ნისკარტი”

აშკარაა სამივე ვარიანტის ფონემატური სიახლოვე, თუმცა ახსნას ითხოვს ანლაუტის ფ და ქ თანხმოვანთა პირველადობა-შემდგომადობისა და მონაცვლეობის მიზეზი. სრულიად აშკარაა, რომ ფგში და ფგქი ფუძეები

ერთიმეორის ფონეტიკური ვარიანტები არ უნდა იყოს, თუმცა მათ ამჟამად სემანტიკური სიახლოვე აქვთ. საყურადღებოა, რომ აბუჟურ დიალექტში ა-ფქ სიტყვა აღნიშნავს “კიდეს”, რაც გვაფიქრებინებს, რომ ამ ფუძის თავდაპირველი მნიშვნელობა იყო “კიდე, ნაპირი, განაპირა ნაწილი”, რომლისგანაც აბაზურში განვითარდა “ნისკარტისა” და “ბაგე-ტუჩის” სემანტიკა.

იქვე დეჟიზიწეატ “აგდებულად მოექცა, არ იკადრა”, ზედმიწ.: “თავის ტუჩზე დაისვა”.

ა-ღრბ “მუცლის ღრუ”

სიტყვა აბაზურში არ ჩანს. ჩვენი აზრით, ნასესხებია ქართულიდან. შდრ. ქართ. ღრუ. სესხებისას რ თანხმობის მომდევნოდ მდგომ უ ხმოვანს მხოლოდ ა ხმოვნად ტრანსფორმაცია შეეძლო.

აღრეა აჭაჭეა ედღესლოატ “ძალიან გამხდარია”, ზედმიწ.: “მუცლის ღრუ და თირკმელი ერთმანეთს ეხლება”.

ა-ღვ “მამაკაცის სასქესო ასო, Penis”

სახელში გამოიყოფა ზოგადი ფორმის მაწარმოებელი ა- პრეფიქსი და ღვ < *ღა უმარტივესი ძირი. სიტყვის პრაფორმა *ა-ღა უნდა ყოფილიყო. ფუძის სიმარტივე სიტყვის სიძველეზე მიუთითებს.

ა-ყატარა “წელი; ხორცის უძველო ნაჭერი”

ამ სიტყვაში გამოიყოფა სიტყვათმაწარმოებელი პოლიფუნქციური -რა სუფიქსი, ძირია ყატა. აფხაზურშივე ა-ყატა აღნიშნავს “ნორჩს”, “მოქნილს” და “დეკეულს”. ვფიქრობთ, ამ მნიშვნელობებს აერთიანებს მოქნილობის სემანტიკა. ამდენად წელის აღმნიშვნელი ტერმინიც ა-ყატა სიტყვისაგან უნდა მომდინარეობდეს.

ა-ყაფცოგ ბზიფ. “ნიკაპი”

ფუძე არ დასტურდება არც აბუჟურ დიალექტსა და არც აბაზურ ენაში. ხ. ბლაჟბას აზრით, მომხდარია ამოსავალი ა ხმოვნის ცვლა ნეიტრალური ხმოვნით (ბლაჟბა 2006: 138). ფუძის მორფოლოგიური სტრუქტურა ცხადი არ არის და მოითხოვს დამატებით კვლევას.

ა-ყვრყვ, აბაზ. ყვრყვ “ყელი”

ადიღურ ყვრბაყაჲ “ყელი”, მეგრულ ყორყელ-ი და ქართულ ყელ-ი სიტყვებს ხმაბაძვით ფუძეებად მიიჩნევენ და დასავლეთკავკასიურ ფორმებს მატერიალურად აკავშირებენ ქართულ *ხორხ ფუძესთან (აბდოკოვი 1983: 76). თუმცა ადიღური ფუძისა და ქართული ყელ-ის კავშირი დანარჩენ ფუძეებთან პრობლემურია.

კ. შაყრილის აზრით, აფხაზურ-აბაზური სიტყვა ყვ ძირის რედუბლიკაციის გზით არის წარმოებული (შაყრილი 1968: 25). ჩვენი მხრივ დავამატებთ, რომ რედუბლიცირებულ ძირში რ თანხმოვანი გვიანაა განვითარებული.

აფშბქა იყვრყვ “ჩვილის ხორხი” (ნართები..., 2000: 24).

იყვრყვ დკლახეჲტ “ის არ უყვარს”, ზედმიწ.: “ხორხში გაეჩხირა”.

ა-ყაყა ბჟ., ა-ყაყა ბზიფ. “ზურგი”

ამოსავალი სახეობა დაცულია აბჟურ დიალექტში, ბზიფურ ვარიანტში მოკვეცილია ბოლო ხმოვანი. აბჟური ფორმა მიღებულია ყა ძირის რედუბლიკაციის გზით.

აშაარახ ყაყა ირჲმანჲ “ნანადირევი ზურგზე ჰქონდათ მოკიდებული” (ნართები..., 2000: 70).

იყაყა აცაა ახერხიტ “მაგრად დაბეგვეს, ძლიერ სცემეს”, ზედმიწ.: “მის გვერდებს კანი ააძვრეს”.

ა-ყვრყვოღლ “მალა”

სიტყვა მიღებულია ყვრ ძირის რედუბლიკაციით. გაორმაგებისას მეორე ნაწილში რ თანხმოვანს დისიმილაცია განუცდია.

აყვრყვოღლქა რხგფხ~ძარა ნაძოჲტ 33-34 ცჲრა რყენძა “მალების რაოდენობა 33-34 ერთეულს აღწევს” (კვიწინია, 1997: 23).

ა-შა, აბაზ. შა “სისხლი”

ჟერ კიდევ ნ. ტრუბეცკოიმ დააკავშირა ერთმანეთთან აფხაზურ-აბაზური ა-შა // შა და ადიღური ლჲ ფუძეები და გამოავლინა აფხ.-აზ. შ : ადიღ. ლჲ ბგერათშესატყვისობა, რაც გაზიარებულია სხვა მკვლევართა მიერაც (შაგროვი 1977-I: 255). ა. შაგროვი მართებულად არ იზიარებს ნ. ტრუბეცკოისა და პ.

ჭარაიას მიერ აღიდ. შტ “ქმა” და აფხაზური ა-ა-შა “ქმა” ფუძის შა სეგმენტის დაკავშირებას სისხლის აღმნიშვნელ შა ძირთან, ვინაიდან აღიღურ ენებში ძმის აღმნიშვნელი ძირის შ თანხმოვანს ისევ შ თანხმოვანი შეესატყვისება, ხოლო სისხლის აღმნიშვნელი აფხაზურ-აბაზური შა ძირის შ თანხმოვანს – ლ’ თანხმოვანი (შაგიროვი 1982: 5).

იმა შტუეფტ, იდა შტუეფტ “სისხლი უღულს”.

აჩმა აუაჟუ იმა ალოუბ “ცხენს ადამიანის სისხლი აქვს”.

ა-შამხტ აბჟ., ა-შამხტ ბზიფ., შამჯა აბაზ. “მუხლი”

როგორც პ. ჭარაია წერს, ა-შამხტ რთული შედგენილობისაა: ა-შა “ფეხი” და მხტ, რომელიც საზიაროა ქართულ მუხლ სიტყვასთან (ჭარაია 1912: 52). ამ ვარაუდს არ ეთანხმება ა. შაგიროვი, რომელიც მიიჩნევს, რომ ეს სიტყვა ამგვარი შედგენილობისაა: ა-შაბტ “ფეხი” სიტყვის შა ძირი + თავის აღმნიშვნელი ა-ხტ ფუძის ხ ძირი, ხოლო მათ შორის მდებარე ელემენტი მ უკავშირება ა-შაა “სახელური, ტარი” სიტყვას (შაგიროვი 1977 –I: 250). მკვლევარს მხედველობიდან გამორჩა იმ ფაქტის აღნიშვნა, რომ მუხლის აღმნიშვნელი სამი ვარიანტიდან ყველაზე ძველი (მაგრამ არა უძველესი) დაცულია აბაზურში, ხოლო მისგან მიღებულია ჯერ ბზიფური და მერე აბჟური ფორმები.

იშამხტ წაროუბ “მუხლი უჭრის, კარგად დარბის, მკვირცხლია”, ზედმიწ.: “მისი მუხლი მჭრელია”.

იშამხტ იწფრააუეფტ “ძალიან კარგ განწყობაზეა”, ზედმიწ.: “მუხლი ქვემოდან უფრინავს”.

ა-შაბტ, აბაზ. შაბტ “ფეხი”

მიიჩნევა საერთო აფხაზურ-აღიღურ სიტყვად. ა-ნა-პტ//ა-შა-პტ “ხელი” სიტყვის სტრუქტურასთან შედარების საფუძველზე მასში გამოყოფენ შა და პტ ძირებს, რომელთაგანაც პირველი გამოხატავს ფეხის სემანტიკას. ამოსავალი ფონეტიკური ვარიანტია *ა-შა-პა. შა ძირის შ თანხმოვანი კანონზომიერ ბგერათშესატყვისობას იძლევა აღიღური ლ’ა, ლ’ა-კია “ფეხი” და უბის. ლ’ა-პა “ფეხი” ფუძეების ლატერალურ თანხმოვანთან (როგავა 1975: 49; შაგიროვი 1982: 32; აბდოკოვი 1983: 74).

ქ. ლომთათიძე აღნიშნავს, რომ ა-შა-ბჭ სიტყვის პირველი ელემენტი ბჭ-ს გარეშე გვხვდება მისი ძირითადი მნიშვნელობით, რაც მიგვითითებს იმაზე, რომ ეს ელემენტი ძირეულია. იგი შა//შგ//შ ფონეტიკურ ვარიანტთა სახით (ბგ-ს გარეშე) გვხვდება შემდეგ სიტყვებში: ა-შა-ცა “ფეხის თითები”, ა-შა-ჭა “ნაბიჯი” (“ფეხის პირი”), ა-შა-თა // ა-შ-თა “კვალი” (თა აღვიღმდებარეობის, საცავის გამომხატველი ელემენტი), ა-შა-ხა “წვივი”, ა-შ-ხა “ქუსლი”. იგივე შა გამოიყენება “ფეხთ ჩაცმა-გახდის” აღმნიშვნელ ზმნებში ფუძე-წინდებულის სახით: ი-ლ-შრ-უბ “მას (ქალს) ის ფეხთ აცვია”... ასევე გვხვდება იგი ცალკე არსებულ ზმნებში, როგორცაა: ა-შა-ქო-რ-გგლა-რა “დადგენა, დაფუძნება” (“ფეხზე დაყენება”) და სხვა (ლომთათიძე 1966: 150-151).

მარმა შაბე ფსუნჯერის იმოუბ “მარჯვენა ფეხი გრდემლად აქვს” (ნართები..., 2000: 18).

იშაბქა დაარქიმგლო დააყალეტ “ისე გახდა, ფეხზე ვერ დგებოდა” (ნართები..., 2000: 73).

იშაბე ალიხიტ “რადაც საქმე წამოიწყო”, ზედმიწ.: “თავისი ფეხი აირჩია”.

იიჟოზ იშაბე იწალეტ “ძალიან დათვრა, გამოიბრუჟა, სიმთვრალისაგან ფეხზე ვერ დგას”, ზედმიწ.: “რაც დალია, ფეხში ჩაუდგა”.

იშაბე დექონლეტ “გამოჯანმრთელდა; მისი საქმეები კარგად მიდის; ფული იშოვა”, ზედმიწ.: “ფეხზე დადგა”.

ა-შაბხტ აბჟ., ა-შაბხტ' ბზიფ. , შამხტ // შაბხტ აბაზ. “ფეხის ფრჩხილი”, აბაზ. შაბხტსა “ფეხის ფრჩხილი; ფლოქვი”

აქვს ისეთივე აგებულება და ისტორია, როგორც აბჟ. ა-ნაბ-ხტ-ც, ბზიფ. ა-ნაფხტს' “ხელის ფრჩხილი”, აბაზ. ნაბხტ “ხელის ფრჩხილი” ფორმებს (იხ. ზემოთ). აბაზ. შაბხტსა სახეობის ბოლოკიდურა -სა ვარიანტი ხელისა და ფეხის ფრჩხილის სახელებში აღგვადგენინებს ამ სუფიქსის CV სტრუქტურის არქეფორმას.

ა-შარგოცო, ა-შაბგოაცო “წვივი”

რთულფუძიანი სიტყვაა. პირველი კომპონენტია ფეხის აღმნიშვნელი შა ძირი (იხ. ზემოთ). მას ერთვის ფუძე გოგ “გული”, რომელსაც ამ შემთხვევაში

აქვს მნიშვნელობა “შუა”, რ- – მრ. რ. მესამე პირის პრეფიქსია. რაც შეეხება ცო სეგმენტს, მისი რაობა ნათელი არ არის.

ზაფხან ზგ ზქია გყოუ, ზგ შთან ზგ შხუა გყოუ (აშარგოცო) “რასაც წინ ზურგი აქვს, უკან – მუცელი” (გამოცანის პასუხია: წვივი) (გულია, 1985: 189).

ა-შახა “ფეხი”

ფეხის აღმნიშვნელი კომპონენტი შა გვხვდება გამონათქვამში იშეი იშეი ეიქოწო “ძალიან ნელა (სელა)” – იშეი იშეი ეიქოწო დნეიუეფტ “ძალიან ნელა, მიდის”. რაც შეეხება ხა სეგმენტს, მისი ეტიმოლოგია სარკვევია. აღნიშნული სიტყვა დასტურდება მხოლოდ კომპოზიტ ა-მახაშახა-ს მეორე კომპონენტად.

ა-შაცოკჯს “ფეხის თითი”

რთულფუძიანი სიტყვაა. შეიცავს ა-შა-ცოა (ზედმიწ.: “ფეხის კანი”, შდრ. ა-ნაცოა “ხელის თითი”) სეგმენტისაგან, რომელსაც მოსდევს კჯს ელემენტი. ქ. ლომთათიძის აზრით, ამ უკანასკნელში გამოიყოფა ერთეულის აღმნიშვნელი -ს სუფიქსი, რომელსაც მრავლობითი რიცხვის ფორმაში ჩაენაცვლება კრებითობის -რა სუფიქსი: ა-შაცოკჯ-რა “ფეხის თითები” (შდრ. მხ. რ. ა-ნაცოკჯს “ხელის თითი” – მრ. რ. ა-ნაცოკჯარა) (ლომთათიძე, 1941: 200). რაც შეეხება კჯ //კჯ ელემენტებს, მათგან უფრო ძველი მეორე ვარიანტი ჩანს, თუმცა მისი ამოსავალი სემანტიკა ცხადი არ არის.

აშაცოკჯარაქა ნაცოკჯარაქა ირეფშებუბ “ფეხის თითები ხელის თითებს ჰგავს” (კვიწინია, 1997: 63).

ა-შახიან, აბახ. შახიან “წვივი”

კომპოზიტია. ფუძე შედგება ფეხის აღმნიშვნელი შა და ხია ძირებისაგან (ლომთათიძე, 1966: 151). ხია ძირის სემანტიკა საძიებელია.

ა-შაჰიგრძქძ აბჟ.,. ა-შახიგრძქძ ბზიფ “კოჭი”

რთულფუძიანი სიტყვაა. მასში გამოიყოფა ფეხის აღმნიშვნელი შა ძირის შემცველი *შახია > ბზიფ. შახიგ “წვივი; წვივის ძვალი” ფუძე, რომელშიც აბჟუურ დიალექტში მომხდარა სუბსტიტუცია ხი > ჰი. ტერმინის სხვა ნაწილების რაობა დამატებით ძიებას მოითხოვს.

ა-შხია აბუ., ა-შხი ბზიფ. “ქუსლი; ტერფი”, აბაზ. შჳია “ქუსლი; ტერფი”

კომპოზიცია. პირველ კომპონენტად გვევლინება ფეხის აღმნიშვნელი ხმოვანრედუცირებული შა > შ ძირი (ლომთათიძე, 1966: 151), მეორე კომპონენტია “მრუდეს, მოხრილის, ირიბის” აღმნიშვნელი აბაზ. ჳია > ბზიფ. ზია > აბუ. ხია ფუძე. ამოსავალი ფონეტიკური ვატიანტი უნდა ყოფილიყო *შა-ჳია “ფეხის მრუდე ნაწილი”.

ლგ შხიალა დნაგათასგნ... “მან (ქალმა) თავისი ქუსლი ჰკრა... ” (ნართები..., 2000: 8).

იშხია ცვატ “ქუსლები გაეყინა”, ზედმიწ.: “მისი ქუსლი წავიდა” (კასლანძია, 1995: 123)

ა-ჩბხთგ “ბოქვენი”

რთული შედგენილობის ტერმინია. პირველი ა-ჩბ კომპონენტის მნიშვნელობისა და ეტიმოლოგიის დადგენა ძნელია. რაც შეეხება მეორე ხო კომპონენტს, იგი ა-ხიგ “თმა, ბუსუსი” სიტყვის ფუძეა, თგ კი – ა-თგ “ადგილი” სიტყვის ფუძეა. ტერმინი ნაწილობრივ ითარგმნება, როგორც “???? თმის ადგილი”. ვფიქრობთ, მოსალოდნელია, რომ საკუთრივ ბოქვენს აფხაზურში თავდაპირველად სწორედ ა-ჩბ სიტყვა აღნიშნავდა, ხოლო საანალიზო რთული ფუძის სემანტიკა იყო “ბოქვენის თმის ადგილი”.

ა-ჩბხიგ “ბოქვენის თმა”

ამ ტერმინის პირველი კომპონენტის შესახებ იხ. აქვე, ზემოთ, მეორე კომპონენტი ხო – ა-ხიგ “თმა, ბუსუსი” სიტყვის ფუძეა. ვვარაუდობთ, რომ ტერმინი ითარგმნება, როგორც “ბოქვენის თმა”.

ა-ცა “კუჭი”

მარტივი ფუძეა ამოსავალი CV ფონემატური სტრუქტურით.

ზნგ-ზნლა აცა დაზკნგ ირჰიოატ ამგია ჳია “ხანდახან კუჭს ამგვა-ს (მუცელს) უწოდებენ” (კვიწინია, 1997: 109).

ა-ცლგმჰია აბუ., ა-ცლამჰიგ ბზიფ. “ნიკაპი; ყბა; ლოყა”, აბაზ. ცლამჰია “ყბა”

ფონემური სტრუქტურის თვალსაზრისით ყველაზე ძველი სახეობაა აბაზური ვარიანტი, რომლის ორი ა ხმოვნოდან პირველი აბუჟურ ფორმაში გადასულია ნეიტრალურ ხმოვანში, ხოლო მეორე ხმოვანი ბზიფურში ქცეულა იმავე ნეიტრალურ ხმოვნად. ტერმინის ამოსავალი ფორმა უნდა ყოფილიყო *ცალამაჰია.

ტერმინის მორფოლოგიური სტრუქტურა ნათელი არ არის და დამატებით ძიებას მოითხოვს. შესაძლებელია, მასში გამოიყოფოდეს კბილის, ნისკარტის აღმნიშვნელი ც ძირი (იხ. ქვემოთ).

იუცოემლუ აუაჰუ იცლამჰო აშთებჟ დღდბჟწას იუაჰაუეჲტ “იმ ადამიანის ყბების ხმა, რომელიც გეზიზდება, ჭექა-ქუხილივით გესმის” (გულია, 1985: 148).

ა-ცჰაგა ხაფც “საჭრელი კბილი”

აღწერილობითი ტერმინი, შედგება ა-ცჰარა “კბეჩა, კბენა” + გა სამოქმედო იარაღის აღმნიშველი საგანგებო სუფიქსი + ხაფც “კბილი”. ზედმიწევნით “საკბეჩი, საკბენი კბილი” (მეორე კომპონენტის შესახებ იხ. ზემოთ).

ახაფცჰია რჰორმულა აუაჰუ იყნ იშმეყოუ აბასოუბ: აცჰაგაჰია – ფმ-ცღრაკ. . . “ადამიანის კბილების ფორმულა შემდეგნაირია: საჭრელი – ოთხი ცალი”. (კვიწინია, 1997: 105).

ა-ცღხცოჲ “პენისი, Penis”

მეორე კომპონენტი უეჭველად არის კანის, ტყავის აღმნიშვნელი ცოჲ ფუძე, ხოლო სიტყვის პირველი ცღხ კომპონენტის მნიშვნელობა გაურკვეველია. ენაში არსებობს პენისის სხვა მარტივფუძიანი სახელი ა-ღღ < *ა-ღა, რომელიც აშკარად უფრო ძველი ჩანს. ამიტომ, შესაძლოა, ტერმინი ა-ცღხცოჲ პენისის მეორეული, ტაბუირებული სახელი იყოს. არსებითია ერთი გარემოებაც: რაკი ტერმინი ა-ცღხცოჲ შეიცავს კანის, ტყავის აღმნიშვნელ ფუძეს, სავარაუდოა, რომ ტერმინის თავდაპირველი სემანტიკა იყო “პენისის კანი, პენისის ტყავი, ანუ ჩუჩა”.

ა-ცოა აბუ, ჩია აბაზ. “კანი, ტყავი; ქერქი; ნაჭუჭი”

კ. შაყრილი მიიჩნევდა აფხაზურ-ადიღური ენებისთვის საერთო სიტყვად და აკავშირებდა ადიღ. ჭიშოუ სიტყვის ში თანხმოვანთან, თუმცა ვერ განმარტავდა ამ ადიღური სიტყვის დანარჩენი ნაწილების რაობას. მკვლევარის აზრით, იგივე ადიღური ელემენტი ში შენარჩუნებულია აფხაზურ სიტყვებში: ა-ში-წა “ტანსაცმელი”, ა-ში-წა-რა “ჩაცმა” და ა.შ., ხოლო აფხაზურ-ადიღურ ში-ს ყაბარდოულში შეესაბამება ჭ (შაყრილ 1968: 26). კ. შაყრილის ეს ვარაუდი დამატებით არგუმენტირებას მოითხოვს.

უი აუაჰ იცოა, აუაჰ იჟ დაღმწოტ “ის ადამიანის კანიდან, ადამიანის ხორციდან არ დაბადებულა” (ნართები., 2000: 37).

იცოა ალაშიეღტ “ეჭვი გაუჩნდა”, ზედმიწ.: “მას კანში ჩაუვარდა”.

ლცოა დაღწოტ “მან (ქალმა) ის შვა”, ზედმიწ.: “მისი კანიდან გამოვიდა”.

ლცოა ფიჩბიტ “ნამუსი ახადა, გააუპატიურა”, ზედმიწ.: “მან (მამაკ.) მისი (ქალის) კანი გატეხა”.

ა-ცოქჟუ “სხეული, ორგანიზმი”

კომპოზიცია. შედგება შემდეგი ნაწილებისაგან: ა-ცოა “კანი, ტყავი; ქერქი; ნაჭუჭი” + კავშირი ჟ “და” + ა-ჟუ “ხორცი”, ანუ “კანი და ხორცი”. კომპოზიციისას ა ხმოვანს ჟ-ს ზეგავლენით განუცდია ნაწილობრივი ასიმილაცია და მოუცია ე ხმოვანი, ხოლო ხორცის აღმნიშვნელ ფუძეს დაუკარგავს ნეიტრალური ხმოვანი.

აფრღ ეიფშ იცოა-იჟ ყაფშუბ, ამცა აწკღს იცოე-იჟ ცოუბ! “მისი სხეული გავარვარებული ნახშირივით წითელია, მისი სხეული ცეცხლზე უფრო ცხელია” (ნართები., 2000: 24).

ლცოა-ლჟუ აშიაძა ეიფშ იშკოაკან “მისი სხეული (კანი და ხორცი) ჭყინტი ყველივით თეთრი იყო” (ნართები., 2000: 13).

აცოეჟი რუყნ აშირაქია რაღწრა “სხეულზე შეშუპებების, ჩირქგროვების ამოსვლა”. (საბინეცკი, 1910: 31)

ა-ცოქჟუხითაქია “სხეულის ნაწილები”

ტერმინი შედგება ა-ცოქჟუ “სხეული” და მრავლობით რიცხვში მდგომი ა-ხითა “ნაწილი” სიტყვების ფუძეებისაგან.

აუაჰ იცოეჟუხითაქია “ადამიანის სხეულის ნაწილები” (კვიწინია, 1997: 11).

ა-ძმვა, აბაზ. ძამჭა|| ზამჭა|| ძამვა “ლოყა”

კომპოზიტი ჩანს. უნდა შედგებოდეს წყლის აღმნიშვნელი (ა-)ძღ სიტყვისა და გზის აღმნიშვნელი მჭა > ა-მვა სიტყვებისაგან., ანუ ტერმინის ამოსავალი სემანტიკაა “წყლის (ცრემლის) გზა”.

ამაძვა თეფხო აგარა დგარან “ბავშვი ლოყაჩამთბარი აკვანში იწვა” (ნართები, 2000: 31).

ა-ძღ აბუ., ა-ძღ ბზიფ. “ლოყა; ღაწვი”

CCV სტრუქტურის ტერმინია. მისი მორფოლოგიური აგებულება ცხადი არ არის. შეიძლება, გვეფიქრა, რომ ფუძეში მონაწილეობს წყლის აღმნიშვნელი ძ თანხმოვანი (შდრ. ტერმინი ა-ძმვა “ლოყა” < “წყლის გზა”), მაგრამ ამგვარი დაკავშირება პრობლემურია, ვინაიდან წყლის აღმნიშვნელი ფუძე ბზიფურ დიალექტში შეიცავს სადა ძ თანხმოვანს, საანალიზო სიტყვაში კი სისინ-შიშინა ძ' ფონემა გვაქვს იმავე ბზიფურ დიალექტში.

ა-ჭაპან “ჭიპლარი, ჭიპი”

მიიჩნევა მეგრული დიალექტიდან ნასესხებ სიტყვად. შდრ.: ქართ. ჭიპი-ი, მეგრული ჭიპი-ი, ღაზური წიპა (შაგიროვი 1989: 146), თუმცა ასახსნელია ბოლოკიდურა ან სეგმენტის რაობა-წარმომავლობა. აბაზურში ამავე მნიშვნელობით გამოიყენება ტერმინი ბენჯა, რომელიც ხის კვირტსაც აღნიშნავს. ა. შაგიროვს ეს სიტყვა სამართლიანად მიაჩნია ყაბარდოულიდან ნასესხებად: შდრ. ყაბ. ბენჯა და ადიღეური ნებგჟ (შაგიროვი 1989: 146).

ა-ჭაჭა აბუ., ჭაჭა აბაზ., ჭაჭე უბის. “თირკმელი”

ნასესხებია მეგრულიდან, შდრ. მეგრ., იმერ. ჭაჭა. სპეციალურ ლიტერატურაში, კერძოდ ა.შაგიროვთან გვხვდება, რომ ქართველურ ენებში ჭაჭა აფხაზურ ნასესხობაა. (შაგიროვი, 1977: 200)

არმარახ იკვდუ აჭაჭა ეფჰა ეფჰაუბ “მარცხენა თირკმელი უფრო დიდია” (კვიწინია, 1997: 127).

ა-ჭაძაძღ “ნერწყვი”

ორკომპონენტური რთული სიტყვაა. პირველი კომპონენტი პირის აღმნიშვნელი **ა-ჭბღ** სიტყვის ფუძე, რომელსაც მიერთვის წყლის აღმნიშვნელი **ა-ძღ** სიტყვის ფუძე. თავდაპირველი სემანტიკაა “პირის წყალი”.

აჭმაძე ზერშეუა აუტალაქა ირუხძუბ აჟიძე უატალაქა “ნერწყვის გამოყოფ ჯირკვლებს სანერწყვე ჯირკვლები ეწოდება” (კვიციანი, 1997: 104).

ა-ჭბღ, აბაზ. ჭბა “პირი”

გ. როგავას მართებული თვალსაზრისით, საერთო აფხაზურ-ადიღური ფუძეა, რომლის კონსონანტებს შორისაც კანონზომიერი ბგერათშესატყვისობაა: ადიღ. ჟა აფხ.-აბაზ. (ა-)ჭბღ, უბის. ჭბუ (როგავა 1975: 50).

ჩვენი მხრივ დავამატებდით, რომ ამოსავალი საერთო აფხაზურ-აბაზური პრაფორმა შემოუნახავს აბაზურ ენას ჭბა ვარიანტის სახით.

აფჰიზბა ლჭბუ ანუღძიძია “ქალიშვილმა პირი რომ დაიბანა...” (ნართები..., 2000: 54).

იჭბუ ხტემ “დაღვრემილია”, ზედმიწ.: “მისი პირი ახდილი არ არის”.

იჭბუ აკიტ “დამუნჯდა”, ზედმიწ.: “მისმა პირმა დაიკავა”.

იჭბუ ფგრჩბუამ “უარს არ ეტყვიან”, ზედმიწ.: “მის პირს ისინი არ გატეხენ”.

ა-ჭბღრჟარა, აბაზ. ჭბღრჟარა “დიდი პირი”

ფუძეში უდავოდ შედის პრის აღმნიშვნელი სახელის ჭბუ ძირი, რომლის მომდევნო ნაწილი აშკარად მასდარის ფუძეა და შეიცავს კაუზატივის რ-პრეფიქსს, ჟა ძირსა და მასდარის მაწარმოებელ -რა სუფიქსს, თუმცა მთლად ცხადი არ არის ჟა ძირის სემანტიკა.

ა-ჭბღწა აბჟ., ა-ჭბწა ბზიფ. “სასა”

ფუძე შედგება **ა-ჭბღ** ”პირი” და **ა-წა** “ფსკერი, ძირი” სახელების ძირებისაგან. ამოსავალი სემანტიკაა “პირის ღრუს ფსკერი”, რაც იმას ნიშნავს, რომ ტერმინი თავდაპირველად სახის ნაცვლად პირის ღრუს ფსკერს აღნიშნავდა და შემდგომ მოხდა სემანტიკის გადაწევა. საინტერესოა, რომ აფხაზურ ენას უსესხებია ქართული **სასა** ტერმინი, ოღონდ **ა-სასა** ფორმას აქვს პირუტყვის პირის, ხახის მნიშვნელობა.

აჭმეწა ხეხტი ათუან “სასის ზედა თალი” (კვიწინია, 1997: 99).

ა-ხაგოთა აბჟ., ა-ხაგოთა ბზიფ., ჳაგოთა // ჳეჳოთა აბაზ. “თხემი”

ამოსავალი სახეობაა აბაზური ჳაგოთა, რიგით მეორეა აბაზურივე ჳეჳოთა, რომელიც მიღებულია ა > გ გადასვლისა და ფშვინვიერი თ-ს გაგლენით გო > ჳო ნაწილობრივი ასიმილაციის შედეგად. ბზიფური ა-ხაგოთა წარმოქმნილა ამოსავალი ჳ თანხმოვნის ჳ სპირანტად სპონტანური გარდაქმნის გზით, ხოლო აბჟური ვარიანტი მისგან მომდინარეობს.

იბლაჳია იხაგოთაზ იხალტ ”თვალეები შუბლზე აუვიდა, გოცდა, გოგნდა”, ზედმიწ.: “თვალეები თხემზე აუვიდა” (კასლანძია, 1995: 24)

ა-ხაჟოვაბჟ “კეფა”

კომპოზიცია, რომელიც სამი ფუძის შეერთებით არის ნაწარმოები: ა-ხგ “თავი” + ა-ჟოვა “მხარი” + ა-ბჟა “ნახევარი” (კასლანძია 1998: 93), თუმცა სემანტიკური მხარე შემდგომ კვლევას მოითხოვს, ვინაიდან ცხადი არ არის, თუ რა კავშირია კეფას, მხარსა და ნახევარს შორის.

ა-ხაფგც აბჟ., ა-ხაბგც ბზიფ, ფგც აბაზ. “კბილი”

აფხაზური ვარიანტები მიღებულია აბაზური ფგც სახეობის თავის აღმნიშვნელი ხა < ხა ძირით გართულების გზით. ბზიფური ფორმაში ჳ თანხმოვანი დისიმილაციის შედეგია. ვარაუდობენ, რომ აბაზურში პირველადი ფგც სიტყვა ნიშნავდა “წინა, საჭრელ კბილს” და შედეგება “წინა”-ს აღმნიშვნელი ფ ძირისა (იხ. ზემოთ ა-ფგ-ნ-წა “ცხვირი”) და აბჟ.-ბზიფ. ა-ც “ცხოველის კბილი, ეშვი” სიტყვის ც ძირისაგან. თავის მხრივ, ამ ც ძირს აკავშირებენ ცალის, ერთეულის აღმნიშვნელ საერთო იბერიულ-კავკასიურ ც ძირთან (დეეტერსი, 1963: 78-79; ლომთათიძე 1941: 205; ბურჭულაძე 1988: 251-252; აბლოკოვი 1983: 85).

ძედა ყოარაშმ (ახაფგცჳია) “უწყლო რიყე” (გამოცანის პასუხი: კბილები) (გულია, 1985: 189).

ნართაა ზგზნეჟაზ აუაა რხაფგცჳია მცხზ იშჳკაჳიანგ, დარა უაა ეიჳაწაზააბ “იმ ხალხს, რომლებთანაც ნართები მიდიოდნენ, კბილები

ძალიან თეთრი ჰქონიათ, ხოლო თავად შავები ყოფილან” (ნართები., 2000: 45).

ზნაფც კაფსაზ არასა იცომლუბ “უკბილოს თხილი ეზიზღება”.

ა-ზაფცჳ აბჟ., ა-ზაფცჳ ბზიფ., ფცჳ აბაზ. “ღრძილი”
კომპოზიცია. ნაწარმოებია ორი სახელის ფუძის შეერთებით: ა-ზაფც // ა-
ზაფც “კბილი” + ა-ჟ “ხორცი”, ანუ “კბილის ხორცი”.

აქეში ავწუწუატიი აცაი ძზღბჟ აზაფცჳ “პირის შიდა კანისაგან შედგება
ღრძილი” (კვიწინია, 1997: 99).

ა-ზაშთან აბჟ., ა-ზაშთან ბზიფ. “კეფა”

რთული სიტყვაა. შედგება ა-ზგ // ა-ზგ “თავი” + ა-შთან “უკან”
ფუძეებისაგან.

ა-ზაჭმსან აბჟ., ა-ზაჭმსან ბზიფ. “სახე, პირისახე”

მიღებულია ა-ზაჭმგ // ა-ზაჭმგ “სახე, პირისახე” კომპოზიტზე ქართულიდან
ნასესხები ა-სან < სახე ფუძის მიერთების გზით.

ა-ზაჭმგ აბჟ., ა-ზაჭმგ ბზიფ., ჭმაჯა აბაზ. “სახე, პირისახე”

შედგება თავის აღმნიშვნელი ჯა > ჯა > ჯა ძირისა და პირის
აღმნიშვნელი ჭმა > ჭმ ძირებისაგან. ამოსავალი სემანტიკა “თავ-პირი”
შეიცვალა “პირისახე”-ს მნიშვნელობად. ტაპანთურში “პირისახის”
მნიშვნელობით გვხვდება ლაკთა-ც, რაც ეტიმოლოგიურად “თვალის ჭერის
აღვილს, ე.ი. თვალბუდეს” ნიშნავს, ხოლო აფხაზურში გამოიყენება “მზერა,
გამოსვლა, გამომეტყველები”-ს მნიშვნელობით.

ა-ზაშმგ აბჟ., ა-ზაშმგ ბზიფ. “ტვინი”

სიტყვის ისტორიისა და აგებულების შესახებ იხ. ქვემოთ, მომდევნო
ნაწილში.

ამრი აზაშმგ ძარა იგემ “ძალა და გონი, ჭკუა მას არ აკლია” (ნართები.,
2000: 18).

იხმგუ ფრუეფტ “არასერიოზულია, ჭკუამხიარულია”, ზედმიწ.: “მისი ჭკუა დაფრინავს”.

იხმგუ თაშიეფტ “დაჭკვიანდა, ჭკუა მოემატა”, ზედმიწ.: “მისი ჭკუა შიგ ჩავარდა, ჭკუა ჩაუვარდა”.

ა-ხმგუბავ // ა-ხგბავ აბუ., ა-ხმმლგბავ // ა-ხმგბავ ბზიფ., ჯაბგჳ // ჯაბგჳლაშმა აბაზ. “თავის ტვინი; თავის ქალა”

ჩვენი აზრით, არქექტიპად უნდა ჩაითვალოს აბაზური **ჯაბგჳლაშმა** ვარიანტი, რომელიც აშკარა სიძველეს გვიჩვენებს. იგი შედგება შემდეგი კომპონენტებისაგან: ჯა “თავი” + ბგჳ < ბაჳ < * ბაჳა “ძვალი” (შდრ. რეალურად დამოუკიდებელ სიტყვად არსებული აბაზური ბჳა) + გაურკვეველი სემანტიკის **ლაშმა** (შდრ. ზემოთ მსჯელობა ა-ბავლაშმა სიტყვის შესახებ). აბაზური **ჯაბგჳ** ვარიანტიც გვიდასტურებს, რომ ეს ფორმა რეალურად დასტურდებოდა დამოუკიდებელ სიტყვად. რაც შეეხება აბუურ და ბზიფურ ვარიანტებს, ისინი სხვადასხვა ფონეტიკურ პროცესთა მოქმედებით გვიან წარმოქმნილი ფორმებია. ასევე ახალია აბუ. **ა-ხმგუ** და ბზიფ. **ა-ხმგუ** “ტვინი” სახეობებიც და ისინიც იმავე არქექტიპისაგან მომდინარეობენ. რაც შეეხება წარმოდგენილ ფორმათა სემანტიკას, ისინი, ერთი მხრივ, აღნიშნავენ “თავის ტვინს”, მეორე მხრივ კი “თავის ქალას”.

ფიქრობთ, თავდაპირველად თავის ქალას აღნიშვნის ფუნქცია უნდა ჰქონოდა **ჯაბგჳ** “თავის ძვალი” ვარიანტს, **ჯაბგჳლაშმა** ვარიანტი კი ალბათ “თავის ტვინს”. შესაძლოა, **ლაშმა** კომპონენტი უკავშირდებოდეს (ა)ლაშმა “ნათელი” სახელს და ტერმინში შეჰქონდა სემანტიკა “თავის ქალას ნათელი, თეთრი [ნივთიერება]”.

აწია ზთაგლოუ აშმა ზლაკიგრშმოუ ამასარქია უავ ხგბავლა ითიუბ “ვაშლი რომ დგას, იმ ეზოს გარშემო ღობე (სარები) ადამიანის თავის ქალებით არის სავსე” (ნართები, 2000: 95).

უბრი ახმგუბავ აუბ უაბხია იხგზ ხაშიგ “ის თავის ტვინი არის შენი მამამთილის (სიმამრის) თავის ტკივილის წამალი”

ა-ხგ აბუ., ა-ხგ ბზიფ., ჯა აბაზ. “თავი”

პ. ჭარაია აფხაზურ (აბჟუურ) სიტყვას აკავშირებდა ქართულ **თხემი**-სახელთან (ჭარაია 1912: 42-43), რაც პრობლემურია.

აკად. ქ. ლომთათიძე სამართლიანად მიიჩნევდა, რომ ზემოთ დასახელებული სამი აფხაზურ-აბაზური ფორმიდან ფონეტიკურად უძველესი (ამოსავალი) ვარიანტი შემონახულია აბაზურ ენაში, ბზიფური და აბჟუური ვარიანტები კი მისგან მომდინარეობენ **ჭ > ხ > ხ** და **ა > უ** გარდაქმნათა საფუძველზე (ვრცლად იხ. ლომთათიძე 1944: 29; ლომთათიძე 1954: 37; ლომთათიძე 1976: 112, ლომთათიძე 1980: 57).

იხე აქიწეძე “თავი გაწირა”, ზედმიწ.: “თავი ზედ დადო”.

სხე ხე შიწია “პასუხს ვაგებ, რომ...”, ზედმიწ.: “ჩემი თავი მომაჭერით”

ხელა დნეჟოძე “ჭკვიანია, ყველა ნაბიჯი გათვლილი აქვს”, ზედმიწ.: “თავით დადის”.

ახე ათანე “ორგანიზებულად, გათვლით, გონიერულად”, ზედმიწ.: “თავის მიცემით”.

ა-ხგსმაცა // ა-ხგსგა ნაცა “საჩვენებელი თითი”

ტერმინის პირველი ვარიანტი მომდინარეობს ორსიტყვიანი მეორე ვარიანტისაგან. **ა-ხგს-გა** ფორმაში **ხგს** ფუძე უკავშირდება **ა-ხგს-რა** “სროლა” ზმნას, **-გა** სამოქმედო იარაღის აღმნიშველი საგანგებო სუფიქსია.

მეორე სიტყვა **ა-ნაცა** “ხელის თითი” სიტყვის ფუძეა. მთლიანად ტერმინი ითარგმნება როგორც “თითი, რომლითაც ისვრიან, სასროლი თითი”. ტერმინი გულისხმობს ცეცხლსასროლი იარაღიდან სროლას, რის გამოც უნდა დავასკვნათ, რომ ორივე ვარიანტი ვერ იარსებებდა გვიანდელ შუა საუკუნეებამდე, სანამ აფხაზთა წინაპრებს შორის მასობრივად არ გავრცელდებოდა ცეცხლსასროლი იარაღი.

საჩვენებელი თითის თავდაპირველი სახელწოდება შემოუნახავს ტაპანთურ დიალექტს **ფშგგა** “საჩვენებელი” ფორმით, რომელიც უკავშირდება “ცქერის, მზერის” აღმნიშვნელ **ფშმ-რა** ზმნას და შეიცავს სამოქმედო იარაღის **-გა** სუფიქსს.

ა-ხაამც “სხეულის ნაწილი წელს ზემოთ, ტორსი”

სიტყვის სტრუქტურა ნათელი არ არის. მოითხოვს დამატებით კვლევას. ტაპანთურში გამოიყენება სიტყვა **ჭაადი** “სხეული”, რომელიც არ გვხვდება

აფხაზურში. ა-ხამც და ჭიადი ფორმებში ხია და ჭია სეგმენტები ვერ გაიგივდება იმის გამო, რომ ბზიფურ დიალექტში ჭი ფონემის ფარდად არ დასტურდება მოსალოდნელი სპეციფიკური ზი სპირანტი.

ახამც აბაჟქია “სხეულის ძვლები” (კვიწინია, 1997: 23).

ა-ხიდა აბჟ, ა-ხიდა ბზიფ. “კისერი; ყელი”, აბაზ. ჭიდა “კისერი”

ამოსავალი ფორმა უნდა ყოფილიყო *ჭიდა, რომელიც რეალურად არ დასტურდება. არქექტიპთან ყველაზე ახლოს აბაზური ფორმაა, რომლისგანაც მიღებულია ბზიფ. ა-ხიდა > აბჟ. ა-ხიდა. სემასიოლოგიურად საინტერესოა, რომ ტაპანთურ დიალექტში ყაბარდოულიდან ნასესხები თამაყ არ გამოიყენება კისრის მნიშვნელობით და აღნიშნავს მხოლოდ “ყელს” (ამიჭბა 1967: 147).

იხიდა აძახია ახარწეჲტ “მოკლეს”, ზედმიწ: “ყელზე ვაზი შემოახვიეს, მოაბეს”.

იხიდა აა-ლაკ ირზგჲომ “ძალიან მსუქანია”, ზედმიწ: “მის კისერს რვა ძალი ვერ შეჭამს”.

ა-ხიდათაგლა “ნუშისებრი (ნუშურა) ჯირკვალი”

რთული ტერმინია. პირველი კომპონენტის ა-ხიდა “კისერი; ყელი” შესახებ იხ. ზემოთ. მეორე კომპონენტი თაგლა ზმნა ა-თაგლარა-ს “რამეს შიგნით რაღაცის ჩადება, ჩადგმა” ფუძეა. ტერმინის ზედმიწევნითი სემანტიკაა “ყელში ჩადგმული”.

ა-ხიდაცია აბჟ, ა-ხიდაცია ბზიფ. “კანი კეფაზე”

კომპოზიტია, რომელიც შედგება ა-ხიდა // ა-ხიდა “კისერი; ყელი” და ა-ცია “კანი” სახელების ფუძეებისაგან. ზედმიწევნით ნიშნავს “კისრის კანს”.

ა-ხა-ხიდა აბჟ, ა-ხა-ხიდა ბზიფ., ჭაჭიდა აბაზ. “კეფა”

შედგება თავის აღმნიშვნელი ჭა > ხა > ხა ძირისა და კისრის, ყელის აღმნიშვნელი ჭიდა > ხიდა > ხიდა ფუძისაგან. ამოსავალი სემანტიკაა “კისრის ზემოთა (ნაწილი)”.

ა-ხიდაჯალ აბუ., ა-ხიდაჯალ ბზიფ. “კეფა”

როულფუქიანი ტერმინის პირველი კომპონენტია კისრის, ყელის აღმნიშვნელი **ხიდა > ხიდა** ფუძე, მეორე კომპონენტის რაობა და წარმომავლობა ცხადი არ არის.

ახეზ აბაჯია ჰია ირფუნძოდტ: ახიდაჯალ.. . “თავის ქალის ძვლებია: კეფა...” (კვიწინია, 1997: 31).

ა-ხიდგრა “ხრტილი”

სახელის სტრუქტურა და წარმომავლობა ნათელი არ არის და მოითხოვს დამატებით კვლევას.

აყორატორა ახიდგრა “სახსრის ხრტილი” (კვიწინია, 1997: 63).

ა-ხილამშიგ // ა-ხილამშია “ხახა”

სახელის სტრუქტურა და წარმომავლობა ცხადი არ არის და მოითხოვს დამატებით კვლევას.

აქატი აჭმე აგაჯარა აყენტოი ნაყ იანთალო აცეიფხითა იანძუბ ახილამშიგ. “ორგანოს, სადაც პირიდან საჭმელი გადადის, ხახა ჰქვია” (კვიწინია, 1997: 108).

ა-ხიგცი “ყელი”

სახელის სტრუქტურა და წარმომავლობა ცხადი არ არის და მოითხოვს დამატებით კვლევას.

ა-ჯემუ “წარბი”, აბაზ. ჯემსა “წარბი”

უფრო ძველი აბაზური ვარიანტი ჩანს. მასში შიშინა ჯ თანხმონის ზეგავლენით მოხდა სისინა ს თანხმონის ასიმილაცია და მივიღეთ აფხაზური ვარიანტი (შაგიროვი 1982: 43). გ. კლიმოვის აზრით, აბაზურში დაცული მსა ფუძე გვხვდება აფხაზურ სიტყვაში ა-ქამსა “გაწეწილი, ბაღნიანი, ბანჯგვლიანი” (შაგიროვი 1982: 59), თუმცა მკვლევარმა ვერ ახსნა ამ უკანასკნელი სიტყვის ქა სემენტის რაობა. ამიტომ უნდა დავასკვნათ, რომ არც წარბისა და არც ბანჯგვლიანის აღმნიშვნელი ფუძეების მორფოლოგიური სტრუქტურა ჯერ კიდევ არ გარკვეულა.

აჯემშიეფშ დეფლაპოუბ “კოსტად, კარგად აცვია”, ზედმიწ.: “წარბივით არის გახვეული, შემოსილი”.

ატე აბლაქია ანაუ, აჯემშ იაპონ “როდესაც ბუმ თვალეზი მიილო, წარბს ითხოვდა”.

ა-ჯღწრა, აბაზ. ზღწარა “ილია”

ფონეტიკური არქეტიპი შენარჩუნებულია აბაზურში, ხოლო აფხაზური ვარიანტი ფონეტიკურ ცვლილებათა შედეგადაა მიღებული, კერძოდ: ფარინგალური ლაბიალიზებული ზ სპირანტი გარდაქმნილია მეორეულ ჰ სპირანტად, ბოლოდან მეორე უმახვილო ა ხმოვანი კი რედუცირებულია.

ფუძეში აშკარად გამოსაყოფია პოლიფუნქციური სიტყვათმაწარმოებელი -რა სუფიქსი. შესაძლოა, წა “ფსკერის, ძირის” აღმნიშვნელი სახელის ძირი იყოს. რაც შეეხება ზღ > ჰღ სეგმენტს, მისი რაობა გაურკვეველია.

ილიის აღსანიშნად დასტურდება აგრეთვე აბუ. ა-მღწრა და ბზიფ. ა-მღწრა. ხ. ბლაჟა მათში სამართლიანად ხედავდა რ თანხმოვნის მეტათეზის: ამოსავალი ფორმა აბუური უნდა იყოს და მასში გამოსაყოფია პოლიფუნქციური სიტყვათმაწარმოებელი -რა სუფიქსი (ბლაჟა, 2006: 121), თუმცა დანარჩენი ნაწილების რაობა სარკვევია.

ბჯწრა იწაკ “შენს ილიაში დამალე” (ნართები..., 2000: 19).

ამრიგად, ჩვენ მიერ სინქრონიულ და დიაქრონიულ ჭრილებში გაანალიზებული ადამიანის ანატომიასთან დაკავშირებული სახელწოდებები საშუალებას გვაძლევს, გამოვიტანოთ შემდეგი დასკვნები:

1. ტერმინთა უმრავლესობა სახელებია;
2. სახელთა დიდი ნაწილი კომპოზიტური შედგენილობისაა;
3. საუხერხულო სემანტიკის გადმოსაცემად გამოიყენება ტაბუირებისა და ეფემიზაციის ხერხი;
4. ნასესხები ლექსიკა მინიმალური რაოდენობით არის წარმოდგენილი;
5. ადამიანის სხეულის ნაწილების ამსახველი ტერმინების დიდი ნაწილი დასტურდება ფრაზეოლოგიზმებში და მხატვრულ ტექსტებში;

6. ფრაზეოლოგიურ ერთეულთა დიდი ნაწილი შედგენილობისა და სემანტიკის მხრივ სრულად, ან ნაწილობრივ ემთხვევა ქართულ ფრაზეოლოგიზმებს.

თავი II

დაავადებებთან და მკურნალობასთან დაკავშირებული ლექსიკა

1. დაავადებათა სახელწოდებანი

დაავადებათა აღმნიშვნელი აფხაზური სახელებიდან შედარებით მცირეა მარტივფუძიანი სახელები, მათი უმრავლესობა დერივაციის, ან ფუძეთა შერწყმის (კომპოზიციის) გზით წარმოქმნილი ტერმინია. აღსანიშნავია ისიც, რომ ამ ჯგუფის სახელთა საკმაოდ დიდი ნაწილი ნეოლოგიზმებია.

ქვემოთ ჯერ წარმოვადგენთ კონკრეტულ ტერმინთა სტრუქტურულ-სემანტიკურ ანალიზს, შემდეგ კი შევაჯამებთ მთლიანად ამ ჯგუფის სახელწოდებათა კვლევის განზოგადებულ შედეგებს.

აბკრა, ტაპ. შაბკრა “ცოფი”

რთული შედგენილობის არსებითი სახელია.

გამოიყენება ფრაზეოლოგიზმის შემადგენლობაშიც: დააპკრ დზედჷაჷალო “უახლოესი, ყველაზე სანდო ადამიანი” (ზედმიწ.: “ვისაც გაცოფებულთან მიაბამენ ხოლმე”).

ეს სიტყვა ერთპირიანი გარდაუვალი ზმნის მასდარია, რომლისგანაც იწარმოება დრო-კილოთა ფორმები: დააპკიტ “ის (ნ.) გაცოფდა”, დააპკიტ “ის (ად.) გაცოფდა”. გამოიყოფა მასდარის მაწარმოებელი -რა სუფიქსი და აქეთა მიმართულების აა- < შა- ზმნისწინი, ძირია პკ, რომლის სტრუქტურა ნათელი არაა. ვარაუდის სახით შეიძლება ითქვას, რომ შესაძლებელია მასში წარმოდგენილი იყოს ა-კ-რა “დაჭერა, შეპყრობა” ზმნის კ ძირი, რომელიც ხშირად დასტურდება დაავადებათა აფხაზურ სახელებში (იხ. ქვემოთ). თუ ეს ვარაუდი სწორია, სიტყვა კომპოზიტური ბუნებისა ყოფილა, ცოფის სახელად კი პ ძირი უნდა ჩაითვალოს და სემანტიკურად უნდა აღნიშნავდეს “ცოფისაგან შეპყრობას”.

დააკტურ ღზღჭჰაჰალო “ყველაზე ახლობელი ადამიანი”, ზედმიწევნით
“თუ გაგიყდა, ვისაც მიაბამენ; ის, ვისზეც გაცოფებულს მიაბამენ”
ალა ააკტურ – ღადაყა იცოჰტ. “ძალი რომ გაცოფდება, ღვადაში გარბის”
(გულია, 1985: 170)

ანცია ათაზარა “წმინდა ვიტეს დაავადება”

ზედმიწევნით: “რადაცის შიგნით, ეი სხეულში ღმერთის ყოფნა”.
სინტაგმა ტაბუირების მაგალითია და გამოსატავს ფსევდოდადებით კონოტაციას.

ანცია ჩმაზარა “წითელა”

ზედმიწევნით: “ღმერთის, ღვთაებრივი დაავადება”. სინტაგმა ტაბუირების
მაგალითია და გამოსატავს ფსევდოდადებით კონოტაციას.

აბარბაც “ალერგია, კანზე გამონაყარი”

სიტყვა ნასესხებია მეგრულიდან, სადაც ბარბაცი “გამონაყარს, ქავილს”
ნიშნავს.

აბაჟ-კაილარა “რაქიტიზმი”

სახელის შემადგენობაში შედის: არსებითი სახელი აბაჟ “ძვალი” +
ქართულიდან ნასესხები ზედსართავი სახელი ა-კაილა “სუსტი”, ხოლო -რა –
მასდარის მაწარმოებელია. ზედმიწევნით სახელი ნიშნავს “ძვლის სისუსტეს”.

აფხაზურ სიტყვა ა-კაილა-ს ქლომთათიძე ადარებს ძვ. ქართულ მკოდოვი-
ს.

აკაილასთან დაკავშირებულ სტატიაში მკვლევარს მოჰყავს კ. ბოუდას
აზრი, აფხაზურსა და აბაზურში არსებული ა-კაილა “სუსტი, უძლური” სიტყვა
უკავშირდება ადიღურ ენათა კაილენ ფუძეს, რაც ნიშნავს “უფსკრულს”,
“დაკარგვას”. ამავე სიტყვასთან დაკავშირებით ლომთათიძეს მოჰყავს აბდოკოვის
მოსაზრება იმის შესახებ, რომ ა-კაილა დაკავშირებულია პირველი ნაწილის
სახით ადიღურ კაჰმა-სთან, რაც “ძალას” ნიშნავს, ხოლო მეორე
საფუძველზედაც წარმოქმნილია კაილა სიტყვის მნიშვნელობა “უძლური”,
“სუსტი”.

ქ. ლომთათიძის აზრით, იგი უკავშირდება ძველი ქართულის **მკოდოვი** ფუძის ამოსავალ ***მკვედავ** (→***მკოდავ** >***მკოდოვ**) სახეობას აფხაზურის შესაბამისი გახმოვანებით და კიდურა თანხმოვანების “მოკვეციო”.

ძველი ქართულის “**მკოდოვი**” ნიშნავს “ღარიბი”, “ღატაკი”. ღარიბის გაგებაში ხშირად სწორედ “სუსტის”, “უძღურის” მნიშვნელობით იჩენს თავს.

მკოდოვი სიტყვის ამოსავალი უნდა იყოს ქართული **კვდომა** ზმნის **კვედ** (**კვედავ**) ფუძე, რომელსაც სავსებით კანონზომიერად აფხაზურში სესხებისას უნდა მოეცა **კვად(ა)**. ხოლო ქართულში მოქმედ ფონეტიკურ პროცესთა ნიაგადზე მოსალოდნელი იყო ასევე მისი **კვდ(აკდ)||კოდ** სახეობები.

ძვ. ქართულის **მკოდოვ**-ისა “ღარიბი” (ეტიმოლოგიურად “სუსტი”, “უძღური” < “მომაკვდავი”) და აფხაზურ-აბაზური მეორეული ვარიანტის მიმართება საინტერესოა იმ მხრივ, რომ სიტყვის პირვანდელი მნიშვნელობა საკმაოდ მიახლოებული სემანტიკით შემოუნახავს აფხაზურ-აბაზურს (ლომთათიძე, 1998: 7-8).

ა-ბაჟფწიარა “მოტეხილობა”

ტერმინი კომპოზიტია და წარმოებულია **ა-ბაჟ** “ძვალი” არსებითი სახელისა და **ა-ფწიარა** “მოტეხა, მოწყვეტა” მასდარის ფუძეთა შეერთების გზით. ამ დროს მასდარს აღარ ერთვის ზოგადი ფორმის მაწარმოებელი **ა-** პრეფიქსი.

ა-ბზბა “წითელა”

ტაბუირებული ტერმინი. ზედმიწევნით “კარგი”.

აფხაზურ ენაში მრავლად გვხვდება ტერმინები, რომლებიც დაავადებას აღწერით, მთელი ფრაზის, ან სინტაგმის მეშვეობით გადმოსცემენ.

საყურადღებოა, რომ აღნიშნულ ტერმინთა ერთი ნაწილი აღნიშნავს იმ გადამდებ დაავადებებს (ყვავილი, წითელა, წითურა, ყივანახველა, წმინდა ვიტეს დაავადება...), რომლებსაც სხვადასხვა ეთნოსში განსაკუთრებული რიდით ეპყრობიან და მათ ღვთისაგან, თუ ღვთაებათაგან მოვლენილად მიიჩნევენ. ამ დაავადებათა მიმართ ხალხის შიში და მოწიწება იმითაც გამოიხატება, რომ მათ ზოგად სახელწოდებად ტაბუირებული სიტყვა “**ბატონები**” (აფხაზურად **აჰცია** იხ. ქვემოთ) იხმარება, ხოლო სწავლას განსაკუთრებულად უგლიან, უქმნიან სასიამოვნო გარემოს, რთავენ და კაზმავენ ბინას, დაავადებულს ართობენ

მუსიკითა და სიმღერით, უსრულებენ სურვილებს, ერიდებიან უკმაყოფილების გამოხატვას, არასასიამოვნო თემებზე (მაგალითად, სიკვდილზე) საუბარს და ა.შ.

აღნიშნულ დაავადებათა მიმართ ასეთი დამოკიდებულების ამსახველია შესაბამის სახელწოდებებში სიტყვა “**ღმერთის**”, ან ზედსართავ “**კარგის**” გამოყენება (“ღმერთის დაავადება”, “რადაცის შიგნით, ე.ი სხეულში ღმერთის ყოფნა”, “კარგი ხველა”, შდრ. ჭლეჭი, რომელიც “ბატონების” კატეგორიაში არ შედის, რის გამოც მას “ცუდი ხველა” ჰქვია”).

აცოცრებშია უაზრ იანიხლაკე “აბზია” ჰია დაშთან, ახძ რჰომეზტ, ნასგე იკაშმონ “როდესაც ადამიანი წითელათი ან ყვავილით ავადდებოდა, მის (დაავადების) სახელს არ იძახდნენ, თან ცეკვავენ” (გუბლია, 1965: 96)

ა-ბლგ “თიაქარი”

აქ ბლგ მარტივი ფუძეა, ნაწარმოებია ა-ბლგ-რს “წვა” (ი-ბლ-იტ “დაიწვა”) ზმნისგან. ამგვარ ახსნას სემანტიკური დაბრკოლება არ ახლავს, ვინაიდან სახელის მოტივაცია ემყარება თიაქარისთვის დამახასიათებელ სიმპტომს – ამ დაავადებას თან სდევს წვის შეგრძნება. ტერმინი ა-ბლგ “თიაქარი” მარტივფუძიანი მიმდებარა, ამ ტიპის მიმდებარები კი აფხაზურში მეტად გავრცელებულია (ლომთათიძე, 1979: 216).

აჰაშმ კნაჰანგ აცა ახეზხხადა?

აჰმაფშ ამცა დაქიჟნე იზბლხადა?

მათაფშ წაკნე “ხი” ზჰაახადა?

სემშთ ბზიოუბ,

ახა რტაგა აფსეფ ალა სუთიჰომეტ,

ჩტუჟ, ჩტუჟ, ჩტუჟ! (აგრბა ოლდა, ზ. ეშერა)

“პანტა მსხალი ვინ ჩამოკიდა და კანი ვინ გააცალა?”

ყავისფერი შეფერილობის თხა ვინ დააგდო ცეცხლზე და ვინ დაწვა?

კაკასიური გველგესლა ვინ დამალა და “ხი” ვინ თქვა?

ჩემი ფეხი კარგია (კარგი ფეხი მაქვს),

ტკივილს შებერვით შეგილოცავ.

ჩფუ, ჩფუ, ჩფუ (შებერვის ბგერითი მიბაძვა)”.

ა-ბრუ//მგბრუ

საქონლის დაავადების სახელია. პირუტყვი ავადდება, თუ შეჭამს იმ ფოთოლს, რომელშიც მუხლუხოა გახვეული. აფხაზურად ა-ბრუ “მუხლუხოს” ნიშნავს (კვარჭია 1981: 44). შესაძლებელია, ბრუ ქართულიდან იყოს ნასესხები, შდრ.: ბრუ-ალ-ი, თავ-ბრუ. ტერმინის არააფხაზურ წარმოშობაზე აუსლაუტში წარმოდგენილი უ ხმოვანიც უნდა მიანიშნებდეს, რომელიც აქ არ უნდა ყოფილიყო.

ა-ბგლრა, აბაზ. ბგლრა “დამწვრობა”

ამ შემთხვევაში წარმოდგენილია იგივე ძირი ბლ/ბგლ: ბგლ მარტივი ზმნური მორფემაა, ხოლო -რა – მასდარის მაწარმოებელი.

ცოი-ჟიი ეივაკნე ინხახადა,

აცგო ალა ეიშუანე იზახადა?!

აგმმცია ლაწანე იაზრუხხადა,

აჰმა წაკნე იცოალიახადა?!

აბგლრა ხააუბ ჰია ზაჰახადა?!

უჲ – ალაფშმ! (გულია, 1939: 170)

“ხარი და ძროხა ერთად შებმული ვის დაუტოვებია,

კატა რომ ძაღლს უყეფდეს, ვის უნახავს?!

ხახვის ჩენხო დათესვით ვის მოუყვანია,

თხის შებმით ვის უხნავს?!

დამწვრობა ტკივილიაო, ვის გაუგია?!

უი – გათვალვა!”

ა-გაანგგლარა “გულისცემის შეჩერება; არითმია”.

სახელი ნაწარმოებია ა-გო “გული” ფუძისა და აანგგლარა “გაჩერება, შეჩერება” მასდარის შეერთებით. ამ კომპოზიტიური მასდარისაგან ზმნის კლასოვან-პიროვან ფორმათა წარმოების დროს კომპოზიტი იშლება შემადგენელ ორ კომპონენტად და გულის აღმნიშვნელი ფუძე სუბიექტის გამომხატველ სახელად რჩება, ხოლო მეორე კომპონენტი (მასდარი) ზმნის ჩვეულებრივ ფორმად იქცევა: სგო აანგგლოატ “ჩემი გული ჩერდება, გული მიჩერდება”.

ვფიქრობთ, კომპოზიტის ასეთი ქცევა იმის ამსახველია, რომ მასდარი ა-გაანგგლარა უკვე ტერმინოლოგიზებულია (ლექსიკალიზებულია) - სამედიცინო

შინაარსის მქონე ტერმინადაა ქცეული და კონკრეტული სნეულების აღმნიშვნელი დასახელების (ნომინატიური) ფორმაა, თუმცა მის შემადგენელ ნაწილებს ჯერ კიდევ ვერ მოუსწრიათ ბოლომდე ერთმანეთთან შერწყმა.

ა-გაიხეწეწრა “გულის გაფართოება (დაავადება)”

კომპოზიცია. ა-გოგ “გული”, ხ – ა-ხგ “თავი” სიტყვის კონსონანტური ნაწილია, აფ- საურთიერთო კატეგორიის პრეფიქსი. ა-წეწრა “რაიმედან გამოსვლა, რაიმედან ამოსვლა” ზმნისაგან მომდინარე წგ-წ-რა სეგმენტში პირველი წ არის ფუძე-წინდებული, მეორე კი – ძირ-სუფიქსი. მთლიანად ეს სიტყვა ნიშნავს “გულის თავის ზემოთ გამოსვლას”, ანუ “გადიდებას, გაფართოებას”.

ა-გააწიგხ, ბზიფ. ა-გააწიკრა “ფილტვების ანთება”

ტერმინების პირველ კომპონენტად ღვიძლის აღმნიშვნელი ა-გააწია ფუძე გამოდის, აბუჟურ ვარიანტში მეორე კომპონენტია ტკივილის, სენის აღმნიშვნელი ხ ძირი, ხოლო ბზიფურ ვარიანტში ა-კრა “დაჭერა, დაკავება, შეკერობა” ზმნის ფუძე. შესაბამისად, აბუჟური სახელი ზედმიწევნით აღნიშნავს “ღვიძლის ტკივილს”, ბზიფური კი “ღვიძლის შეკავებას”, რაც რეალიისა და მისი სახელწოდებების შეუსაბამობის მაგალითია – სახელები ხომ ფილტვის დაავადებას აღნიშნავენ და არა ღვიძლისას! დამატებით კვლევას მოითხოვს საკითხი იმის შესახებ, თუ რა მიზეზმა გამოიწვია ტერმინის თავდაპირველი სემანტიკის გადაწევა.

ა-გაეძრა “გულისცემა”

კომპოზიტი ნაწარმოებია ა-გოგ “გული” სახელისა და აძრა “ძგერა, ცემა” ზმნის ფუძის შეერთებით. ისევე როგორც ზემოთ განხილული ზოგიერთი ტერმინი, ამ სიტყვის შემადგენელი კომპონენტებიც დამოუკიდებელ სიტყვებად აღიქმება. ეს ვლინდება დრო-კილოთა ფორმების წარმოებისას კომპოზიტის ორ დამოუკიდებელ სიტყვად დაშლისას. მაგალითად, სგოგ ეძსუეძტ “ჩემი გული ძგერს, გული მიძგერს”.

ა-გახაშბთრა “ამნეზია”

ტერმინი კომპოზიცია და წარმოებულია ა-გოგ “გული” არსებითი სახელისა და ა-ხაშბთრა “დავიწყება” მასდარის ფუძეთა შეერთების გზით. ამ

დროს მასდარს აღარ ერთვის ზოგადი ფორმის მაწარმოებელი ა- პრეფიქსი. ზედმიწევნით “გულმავიწყობა”.

ა-გოქიბღლრა “კუჭის წვა”

კომპოზიტი შედგება ა-გო “გული” სახელისა და ა-ქი-ბღლრა “რისამე რამის ზედაპირზე წვა” მასდარის შერწყმის გზით. იგულისხმება კუჭის წვის დროს მუავიანობის მომატების შეგრძნება კუჭის ზემოთ, საყლაპავი მილის ზედა ნაწილში, რაც ადამიანის ანატომიის ნაკლებად მცოდნე ადამიანს საკუთრივ გულის ზედაპირზე, გულის კოვზის შიგნითა მხარეს მიმდინარე პროცესად ეჩვენება. ამიტომ გაესმის ხაზი ამ აფხაზურ სიტყვაში გულზე, გულის ზედაპირზე წვას. ამ კომპოზიტურ მასდარსაც იგივე თავისებურება ახასიათებს, რაც ზემოთგანხილულ ა-გოანგლრა და ა-გოედსრა ტერმინებს. სიტყვა ა-გოქიბღლრა-ს შემთხვევაშიც, მისი შემადგენელი კომპონენტებიც დამოუკიდებელ სიტყვებად აღიქმება. ეს ვლინდება დრო-კილოთა ფორმების წარმოებისას კომპოზიტის ორ დამოუკიდებელ სიტყვად დაშლისას: იგოქიბღლუეღტ “მას კუჭი ეწვის”.

ადიდური გოქიბღლრა, ა. შაგიროვის აზრით, გამომდინარეობს გოქი-დან, შხა “თავი” და ზმნის ფუძე ბჟბ “წიწკნა, წვა” (შაგიროვი 1977: 121)

ა-გოქიმაზარა “გულის დაავადება”

კომპოზიტი მიღებულია ორი არსებითი სახელის ფუძის შეერთებით: ა-გო “გული” და ა-ჩმაზარა, ა-ჩმაზარა “დაავადება, ავადმყოფობა“. აფხაზურში მრავლად გვხვდება დაავადებების აღმნიშვნელი სიტყვები, რომელთა პირველი კომპონენტი არის მსაზღვრელი, კერძოდ, დაავადებული ორგანოს სახელი, ხოლო მეორე კომპონენტი საზღვრული სიტყვები ა-ჩმაზარა “დაავადება”, ან ა-ხაა > -ხ “ტკივილი”. მაგალითად, აჭბგწა-ხ “სურავანდი”, ახააფა-ჩმაზარა “სოკოვანი დაავადება”.

ა-გოქიწალარა “1. გულის მანკი; 2. რისამე მძიმედ განცდა, რამის გამო წუხილი”

ნაწარმოებია ა-გო “გული” სახელისა და ა-წალარა “რისამე ქვეშ შესვლა” მასდარისაგან. გულის მანკი რეალურად წარმოადგენს ღია არტერიულ ხვრელს, წინაგულთაშუა და პარაკუჭთაშუა ძგიდის დეფექტს, რაც იწვევს

ჰემოდინამიკურ დარღვევებს. საანალიზო სიტყვის სტრუქტურა და შემადგენელ კომპონენტთა ამოსავალი სემანტიკის ჯამი ახლოს არ დგას თვით გულის მანკის სპეციფიკასთან. მაგრამ თუ გავეთვალისწინებთ იმას, რომ ჩვენი წინაპრები არ იყვნენ ღრმად ჩახედული ადამიანის ანატომიასა და შინაგანი ორგანოების ფიზიოლოგიის საკითხებში, ამ სიტყვის ეტიმოლოგია სხვაგვარად უნდა აიხსნას. ჩვენი აზრით, ერთ-ერთი ახსნა ასეთი შეიძლება იყოს: შესაძლებელია, აფხაზური ტერმინი **ა-გოგწალარა** “მანკი” დაკავშირებული იყოს გულის მანკისთვის დამახასიათებელ გულისწასვლის, ანუ გულის “გაპარვის”, სხეულის სიღრმეში “ჩაძირვის” შეგრძნებასთან. რაც შეეხება ტერმინის მეორე მნიშვნელობას (“რისამე მძიმედ განცდა, რამის გამო წუხილი”), იგი უნდა უკავშირდებოდეს დარდის გულის სიღრმეში შეღწევას. ეს სიტყვაც, დრო-კილოთა წარმოებისას ცალ-ცალკე სიტყვებად გვხვდება: **სგოგ წალოძტ** “რადაცას ძალიან განვიცდი”.

ა-ღაგა, აბაზ. დაგო, უბიხ. დაგო, ადიღ. დაგა // დაგო “ყრუ”

ა. შაგიროვის აზრით, ტერმინი ადიღური წარმოშობისაა და მიღებულია და “სმენა”, ან “ყური” ძირეულ მორფემაზე **გაა//ქა** პრივატული სუფიქსის დართვით. ავტორი საანალიზო სიტყვას ადარებს შაფსულურ **დაგა** “პირუტყვის მოკლე ყურები” სიტყვასთან, სადაც მეორე ნაწილში გვხვდება იგივე პრივატული სუფიქსი, რომლის ამოსავალია დამოუკიდებელი ზედსართავი “მოკლე”. ა. შაგიროვი წერს, რომ ელემენტი “სმენის”, ან “ყურის” აღმნიშნელი იგივე და ძირი წარმოდგენილია ზმნაში **დაქიან** “მიყურადება, ყურად აღება”.

ავტორის აზრით, **გაა//ქა** პრივატული სუფიქსი გვხვდება არა მარტო ადიღურ ენებში, მაგრამ სიტყვის ფუძისმიერი ნაწილი (და) გვაძლევს საფუძველს ვიფიქროთ, რომ აფხაზურში, აბაზურსა და უბიხურში საანალიზო ფუძე ადიღური ნასესხობაა, ხოლო აფხაზურის მეშვეობით ეს სიტყვა შევიდა მეგრულშიც – **დაგვა “ყრუ”** (შაგიროვი 1977 I: 145). ჩვენ ვიზიარებთ ა. შაგიროვის ამ მოსაზრებას.

ადაგა იზღ უნტი ადაულ იასუამ “ყრუსთვის დოღზე ორჯერ არ უკრავენ” (შაყრილი, კონჯარია, 1986:193).

ა-ღრუ ბზიფ. “ჯიღეხი”

სიტყვის ეტიმოლოგია ცხადი არ არის და დამატებით კვლევას მოითხოვს. შესაძლოა, იგი ნასესხებიც იყოს რომელიმე ენიდან.

აქ მოვიყვანთ ჯილესის საწინააღმდეგო აფხაზური შელოცვის ტექსტს, რომელშიც ჯილესის სახელწოდება არ არის გამოყენებული, მაგრამ საინტერესოა, რომ მასში იხსენიება წითელი ქარის აღმნიშვნელი ტერმინი “აფშბრა”. შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ შელოცვა თავდაპირველად გამოიყენებოდა წითელი ქარის სამკურნალოდ და შემდეგ იქნა გამოყენებული ჯილესის საწინააღმდეგოდაც.

ენცოე შში ძერლაშიი
ეფშმ ეცეზბახადა?
გა იკლგა გაძე ღზერჟიხადა?
ამშმენ აცჰა აქიწანე ილგქის ჳქისხადა?
ჟოჳან კებ კდღრგღანე,
ილეიჳეინადა?
გა-ფსლგმძ ჟოლასე იკაზეფსახადა?
აფშბრა სათიჰიან,
აფშბრა ხესცეფტ.
ანაა სათიჰიან,
ანაა ხესცეფტ (გულია, 1939: 156)

“ხვლიკი და ზღარბი
ერთმანეთის მსგავსნი ერთად ვის უნახავს?
ნაპირთან ვინ მიიყვანა და ზღვის წყალი ვინ დააღვეინა?
ზღვას ხიდი ვინ დაადო და აქეთ-იქით ვინ დადიოდა?
ცას კიბე ვინ მიაღგა და
ზემოთ-ქვემოთ ვინ ადი-ჩამოდიოდა?
ზღვის ქვიშას თესლის მაგივრად ვინ თესდა?
ქარს შეეულოცე,
ქარი განვდეენე.
ტკივილს შეეულოცე,
ტკივილი განვდეენე”.

ჯილქის საწინააღმდეგო სხვა შელოცვაშიც არ იხსენიება ამ დაავადების სახელი:

იზგრდღდღზ იზრმაცოგსგზ
ატოლა ზრსსაზ.
ბჟესემწაახაკ ეჟჟაზგზ
ბჟჟცოუგბარძკ ალა აზრფსგზ
ჩჟჟუ, ჩჟჟუ, ჩჟჟუ!

“ვინც იჭექა და იქუხა, იელვა,
ვინც დედამიწა დააქუცმაცა (დაანაწევრა),
ვინც შვიდ შემას ცეცხლი წაუკიდა,
ვინც შვიდი წვეთით ჩააქრო,
ჩფუ, ჩფუ, ჩფუ!” (ინფორმატორი ავიძბა ნიუსია კუბარის ასული, სოხუმის რაიონი, ზემო ეშერა)

ა-დაზზგმცარა “შეკრულობა”

კომპოზიტი-ტერმინი. შედგება ორი ნაწილისგან: ა-დო “ეზო; მინდორი”, აზ “-კენ” ა-ზგმცარა “ვერ ვასვლა” (ზ- პოტენციალისის პრეფიქსია, მ- უარყოფის ნაწილაკი, ცა ძირია, ხოლო -რა მასდარის სუფიქსი). ზედმიწევნით: “გარეთ ვერ ვასვლა”, ევფემიზმი.

ა-თალოუ “ქოლერა”

ადილურ-ყაბარდოულში გვხვდება ასეთივე ფორმით. ა. შაგიროვი თვლის, რომ ისევე, როგორც აფხაზურ-აბაზური, ადილური თალოუ-ც თურქული ენებიდან არის ნასესხები, შდრ.: თათრული თალოუ “ცხენების დაავადება”, ნოღაური თალოგ “ჭირი”, ყუმიკური თალოგ “ავთვისებიანი სიმსივნე” (შაგიროვი 1977: 68).

ა-თაფთა “ჩიყვი; ცხიმგროვა”

ტერმინის ეტიმოლოგია ბუნდოვანია და დამატებით ძიებას მოითხოვს.

ა-დრაკრა “შეკრულობა”

სიტყვა იშლება ასე: ა-ღრა-კ-რა. ა- საურთიერთო კატეგორიის მანქენებელია, ღრა იგივეა, რაც ა-ღრა “მუცლის ღრუ”, რომელიც, ჩვენი აზრით, ნასესხებია ქართულიდან (შდრ. ქართ. ღრუ). სესხებისას რ თანხმონის მომდევნოდ მდგომ უ ხმოვანს მხოლოდ ა ხმოვნად ტრანსფორმაცია შეეძლო, ხოლო კ-რა- სეგმენტი მომდინარეობს ა-კ-რა “დაჭერა, შეპყრობა” სიტყვისაგან. შესაბამისად აფხაზური სიტყვა აღრაკრა ნიშნავს “მუცლის ღრუს, ანუ შიგნეულობის ერთიანად დაჭერას, შეკვრას”. აფხაზური ენისათვის დამახასიათებელი სიტყვის აგების წესებიდან გამომდინარე, ტერმინში საურთიერთო კატეგორიის ა- პრეფიქსი არ უნდა დართულიყო ნასესხები არსებითი სახელის წინ, ვინაიდან მისი ადგილი ზმნური ფუძის წინ იყო, მაგრამ რაკი მოთიანად სიტყვა უკვე ტერმინოლოგიზებულია, ეს წესი დაირღვა და საურთიერთო კატეგორიის მაწარმოებელიც მთელი რთული ფორმის წინ გადაჯდა. ტიპური გამონათქვამია: ახიჭღ დეიღრანაკიტ “ბავშვს შეკრულობა აქვს, ბავშვი კუჭშია შეკრული”, ზედმიწევნით: “ბავშვი მუცლის ღრუს შეკრულობამ ერთიანად დაიჭირა”.

აღრაკრა ზეზქიო აღგრა უადაუბ... “მათი გამოცნობა, ვისაც შეკრულობა აქვს, ძნელია...” (საბინეცკი, 1910: 22)

ამჰა “ხველა”, ამჰა-რა “დახველება”

ტერმინი ამჰა “ხველა” ნაზმნარი სახელია და მიღებულია მასდარის ამჰა-რა “დახველება” ფორმისაგან მასდარის მაწარმოებელი -რა სუფიქსის ჩამოშორებით. ამჰა ფუძეში გამოიყოფა საურთიერთო კატეგორიის მაწარმოებელი ა- და ლოკატიური მ- პრეფიქსები, ძირია “თქმის” სემანტიკის მქონე ჰა მარცვალი.

ამჰარე აწას ბააფსი უზღწიახუამ “ხველას და ცუდ ზნეს ვერ დამალავ” (გულია, 1985: 159)

ამჰა ბააფს “ჭლექი”

ტერმინოლოგიური სინტაგმაა. შედგება ამჰა “ხველა” ნაზმნარი არსებითი სახელისა და ა-ბააფს(გ) “ცუდი” ზედსართავი სახელისაგან. ზედმიწევნით: “ცუდი ხველა”. შესიტყვება გამოხატავს ხალხის შეფასებით დამოკიდებულებას, უარყოფით კონტაქციას ჭლექის, როგორც მძიმე სენის მიმართ.

ამჰჰა ბზია “ყივანახველა”

ტერმინოლოგიური სინტაგმაა. შედგება ამჰჰა “ხველა” არსებითი სახელისა და ა-ბზია “კარგი” ზედსართავი სახელისაგან. ზედმიწევნით: “კარგი ხველა”. შესიტყვება გამოსატავს ხალხის შეფასებით დამოკიდებულებას, ფსევდოდადებით კონოტაციას ყივანახველას მიმართ. ამგვარი ფსევდოდადებითი კონოტაციის გზით მიიღწევა ტაბუირება: რეალური უარყოფითი დამოკიდებულების გამჟღავნება, ხალხის აზრით, გააღიზიანებდა “ბატონებს” და სწეულებას შეეძლო სავალალო შედეგი გამოეყო.

ა-კანწწწრა “მეჭეჭი”

კომპოზიციური აგებულების ტერმინია. პირველ კომპონენტად გამოყენებულია ქართულიდან ნასესხები კან-ი სიტყვის ფუძე (იხ. ზემოთ), ხოლო მეორე ნაწილია აფხაზური ა-წწწრა “ქვემოდან გამოსვლა, ამოსვლა” ზმნის ფუძე მასდარის მაწარმოებელი -რა სუფიქსიანად. ამოსავალი სემანტიკაა “კანის ქვემოდან ამოსული” წანაზარდი. ქართულ-აფხაზურ ფუძეთა შეერთების შედეგად წარმოქმნილ ახალ ტერმინში მახვილმა გადაინაცვლა ბოლოდან მეორე მარცვალზე, სადაც იგი მოსალოდნელი არ იყო. ამის მიზეზად უნდა ჩაითვალოს კომპოზიტის სემანტიკური მხარე: თუ მახვილი დარჩებოდა იქვე, სადაც იგი მოუდის ა-წწწრა ზმნას, ამას შეეძლო გამოეწვია ომონიმია და ერთიმეორეს დაემთხვეოდა მეჭეჭის აღმნიშვნელი ტერმინი და “კანის ამოსვლის” აღმნიშვნელი შესიტყვება. სწორედ ომონიმიის თავიდან აცილების მიზნით ჩანს გადანაცვლებული მახვილი მისთვის უჩვეულო ადგილზე.

აკანწწწრა ცოა “მეჭეჭიანი კანი” (საბინეცკი, 1910: 12)

ა-კატიჯარ აბუ. “დურბელი, კისრის ჯირკვლების, ღიმფური კვანძის ანთება”

ტერმინი ნასესხებია მეგრულიდან, სადაც დასტურდება სახელი კატუჯვარ-ი “მდგნალი (მცენ.); დურბელი, ღიმფური ჯირკვლების დასიება” (ო. ქაჯაია, მეგრულ-ქართული ლექსიკონი. ტ. II, თბ., 2002, გვ. 112).

ბზიფურში გვხვდება ტერმინი ათაგო. ხ. ბლაჟბას მიხედვით, აბუური ა-კატიჯარ მეგრულიდან არის ნასესხები (ბლაჟბა. 2006: 238)

არსებობს **კატიჯვარ-ი** ვარიანტიც. სულხან-საბას ლექსიკონში ეს ტერმინი შემდეგი განმარტებით გვხვდება: “კატუჯარი – ცხენის სირაჯა” (სულხან-საბა ორბელიანი, 1991-I, 359), “სირაჯა – თურქთა ენაა, ქართულად კატუჯარი ჰქვიან” (სულხან-საბა ორბელიანი, 1993-II, 93). ქართული ენის ელექტრონულ ლექსიკონში **კატუჯარის** განმარტებაში მოყვანილია ტერმინი “ცხენის ნაფაზი” (<http://www.wingeo.org/lexicon/index.php/term/7.8127.xhtml>).

ნაფაზი კი “სუნთქვის შეკვრას, ხიხინს” ნიშნავს. მეგრულიდან აფხაზურში სესხების დროს სიტყვას გადაჰყოლია მხოლოდ ერთი მნიშვნელობა (“დურბელი, კისრის ჯირკვლების, ლიმფური კვანძის ანთება”), ხოლო ფონემატური სტრუქტურის მხრივ **კატიჯვარ-ი** ფორმაში აფხაზურმა ვერ იგუა მხოლოდ ჯ თანხმოვნის მომდევნოდ მდგომი ვ თანხმოვანი (ანალოგიისათვის შდრ.: ქართ. **ჯვარ-ი** > აფხაზ. **ა-ჯარ**).

ა-კატიე ჩმაზარა ბააფსტ ჭჷკტ “დიხენტერია”

ტერმინოლოგიური შესიტყვება ზედმიწევნით ითარგმნება, როგორც “ნაწლავების ცუდი გადამდები დაავადება”. ამ შემთხვევაში საქმე ტაბუირებასთან არა გვაქვს და სენის სახელი საკმაოდ პირდაპირ გამოხატავს უარყოფით კონოტაციას.

ა-კაბა, ა-თაგო ბზიფ. “კიბო”

აბუუური ტერმინი ნასესხებია ქართულიდან სესხების წესთა სრული დაცვით: **კ** თანხმოვნის მომდევნო **ი** ხმოვანს გამოუწვევია თანხმოვნის პალატალიზაცია და გადასულა ნეიტრალურ ხმოვნად, ხოლო ბოლოკიდურა **ო** ხმოვანი კანონზომიერად შეცვლილა **ა** ხმოვნით (ლომთათიძე, 1976: 60). რაც შეეხება ბზიფურ ტერმინს, მისი ეტიმოლოგია დამატებით კვლევას მოითხოვს.

ა-ლარქიჯქი აბუ, ა-კოგრწტკ ბზიფ. “ჯიბლიბო”

აბუუური სახელწოდება აშკარად კომპოზიტია: მასში გამოიყოფა თვალის აღმნიშვნელი **ა-ლა** სიტყვა და **-რქიჯქი** სეგმენტი, რომელიც აშუამად ცალკე სიტყვად არ დასტურდება.

ფიქრობთ, ეს სეგმენტი უნდა შეიცავდეს კუთვნილების მრავლობითი რიცხვის მესამე პირის **რ-** პრეფიქსს (სემანტიკა: “მათი”), ხოლო დარჩენილი **ქიჯქი** აწ უკვე გამქრალი არსებითი სახელის ფუძეა, რომელიც, ჩვენი ვარაუდით,

საკუთრივ ჯიბლიბოს სახელი იყო. რაც შეეხება ბზიფურ სახელს, მისი ეტიმოლოგია დამატებით კვლევას მოითხოვს.

ალა აშთახ~ სენკლაფშენ,

კორწკ~ ზბეჲტ.

კორწკ~ თიჰალა სუთიჰიეჲტ.

ჩჲუ, ჩჲუ, ჩჲუ (ინფორმატორი - ოლლა აგრბა, ზემო ეშერა)

“თვალის უკან შევიჭყიტე და

ჯიბლიბო ვნახე.

ჯიბლიბო შელოცვით შეგილოცე.

ჩფუ, ჩფუ, ჩფუ”.

ა-ლაფშე ა-კრა // ა-ლაფშეკრა “გათვალვა, თვალი”

სახელთა პირველი წყვილის პირველი კომპონენტი **ა-ლა-ფშე** “მზერა” (ზედმიწევნი: “თვალ-მზერა”), ამ სახელს მეორე კომპონენტად ერთვის მასდარი **ა-კრა** “დაჭერა, დაკავება, შეპყრობა, შებოჭვა”. სახელი ნიშნავს “მზერისგან, თვალისგან დაჭერას, ანუ გათვალვას. კლასოვან-პიროვანი ფორმები ქართულად ითარგმნება ასე: **ალაფშე დაკიტ** “იგი (ადამიანი) მზერამ დაიჭირა, ე.ი. გაითვალა”.

ტერმინოლოგიზაციის ნიადაგზე ეს ფუძეები გარკვეულ შემთხვევებში მონოლითურნი ხდებიან და კომპოზიტად გვევლინებიან – იღებენ ერთიან ზმნურ გაფორმებას. მაგალითად: **ახიჭჳ დლაფშეკიტ** “ბავშვი გათვალულია”.

შელოცვა გათვალვისგან:

ლახია-წიეხია თასტ

ლაფშ-წიეფშ თასტ

ლაშშ-წიეშშ თასტ

ლადორა-წიეღორა თასტ

ლეჲქიაწია-წიეჲქიაწია თასტ

აუბააჲ ძეხ~ ზტოჲ ზ

ალაფშეჲცოგ~ ჲ აჭმაფშეჲცოგ~

აბჲ-შხან ინარხესჲტ

ულაფშეჲ უჲამ იანუბ

ულაფშებ უთააცა ირუმოუბ.
ჩტუ, ჩტუ, ჩტუ!

“რუს თვალში რუსი შამფური მოხვდა,
წითელ თვალში - წითელი შამფური,
თეთრ თვალში – თეთრი შამფური,
ჭრელ თვალში – ჭრელი შამფური,
შავ თვალში – შავი შამფური.
ჭაობი სუფთა წყაროდ ვინ გადააქცია,
ცუდი თვალიც, თვალიც, რომელიც ცუდად მზერს,
შვიდი მთის იქით განვდევნე,
შენი თვალი შენს ჯამში იყოს,
შენი თვალი – შენს ოჯახს.
ჩფუ, ჩფუ, ჩფუ!” (ინფორმატორი ავიძა ჭიმჭა, კუბარის ას სოსუმის
რაიონი, სოფ. ზემო ეშერა)

ა-ლაში, აბაზ. ლაში “ბრმა”

სახელის პირველი კომპონენტი (ა-)ლა “თვალი”, ში კომპონენტის რაობა
კი ნათელი არ არის. ა.შაგიროვის აზრით, ადიღური ნაფ // ყაბარდოული ნაში
“ბრმა” მთლიანად შეესატყვისება აფხაზურ-აბაზურ ვარიანტებს: ნა “თვალი”,
ფგ-ნ // შიგ-ნ “ლპობა” (შაგიროვი 1977: 280).

თუმცა ამ ვარაუდს სემანტიკური დაბრკოლება აქვს: არ არის ახსნილი,
რატომ არ დასტურდება აფხაზურსა და აბაზურში ლპობის აღმნიშვნელად ში
ძირი.

ალაში აბლაქია რუდა დენხოტ, ახა აფსადგლდა დგფსუეტ. “ბრმა
თვალეების გარეშე ცხოვრობს, მაგრამ სამშობლოს გარეშე მოკვდება”
ალაში ძათახუ - ივბლაკ “რაც ბრმას უნდა – ორი თვალია” (გულია, 1985:
173)

ა-ლაფშებ ციგან “ავი თვალი, გათვალვა”

ტერმინოლოგიური შესიტყვება ზედმიწევნით “ცუდ მზერას” ნიშნავს: ა-
ლაფშებ “მზერა”, ა-ციგან “ცუდი”.

ა-მაასტლ “ბუასილი”

ნასესხებია ქართული ენიდან.

ა-მაჩარაბა “ცხენის დაავადება”

ტერმინის ზუსტი სემანტიკისა და ეტიმოლოგიის დადგენა ვერ მოგვიხერხდა.

ა-მგაახასრა “დიზენტერია”

ა-მგაა “მუცელია” და ა-ხასრა “ეპიდემიის, დაავადების გავრცელება”, ანუ “მუცლის ღრუს დაავადების გავრცელება”.

ა-მშაააძა აბჟ., ა-მშაააძგ ბზ. “ოსტეომიელიტი”

ტერმინის შედგენილობა ბუნდოვანია, თუმცა აშკარად კომპოზიტია. ფონეტიკურად ბზიფური სახეობა უფრო ძველია.

ა-ნთაფსრა “ცუდად გახდომა, გულის წასვლა, შეღონება”

ნ- იქითა მიმართულების ნა- პრევერბის თანხმონითი ნაწილია, თა- ლოკატიური პრევერბია, რომელიც ზემოდან ქვემოთ მოქმედებას, ან რაიმეს შიგნით ყოფნას აღნიშნავს, ხოლო ა-ფსრა “სიკვდილი, კვდომა”. ტერმინი ზედმიწევნით “რაიმეს შიგნით სიკვდილს” ნიშნავს.

ა-ჟამრას “დაავადება, რომლის სიმპტომებია ტემპერატურის მომატება, უმიზეზო ტირილი, რაც ჩაბჭირებაში გადადის და ნევროზულობა” (ნაჭყებია, 2004: 5-8). დაავადების მიზეზად თვლიდნენ სახელში მარტო დარჩენილი ბავშვის შიშს.

ჩვენი აზრით, ნასესხებია ქართველური ენებიდან, სადაც სიტყვა “მოჟამულ/მოჟამურ”-ს ასეთივე დახასიათება აქვს.

ახიგჳღ დანჟამუა ათიჳა

ამჩბე შბა დჟამზარ,

აშაანა დჟამზარ,

აჟაშბა დჟამზარ,

ახაშბა დჟამზარ,

აფშაშბა დჟამზარ,

ახააშბა დჟამზარ,

ასაბშმა დჟამზარ,

აჟამრა ზეგზ ხესცეფტ,

ლგფსგ ლსგთიჰიეფტ,

ლგცია სგრთენჩიფტ.

ჩფუ-ჩფუ-ჩფუ. (ინფორმატორი - აგრბა ოლდა, სოხუმის რაიონი სოფ. ზემო ეშერა)

“ბავშვის მოჟამვის შელოცვა

კვირას თუ მოჟამულია,

ორშაბათს თუ მოჟამულია,

სამშაბათს თუ მოჟამულია,

ოთხშაბათს თუ მოჟამულია,

ხუთშაბათს თუ მოჟამულია,

პარასკევს თუ მოჟამულია,

შაბათს თუ მოჟამულია,

მთელი მოჟამულობა გაგაგდე,

მის (ქალის) სულს შეველოცე,

მისი (ქალის) კანი (სხეული) დაგაწენარე,

ჩფუ, ჩფუ, ჩფუ!”

ა-ჟიზა “ჯილეხი”

კომპოზიცია, რომელშიც **ჟი** “ძროხა” + **ა-ზა** “გადამდები სენი, ჭირი, ეპიდემია”. ზედმიწევნით ნიშნავს “ძროხის წყლულს”, რაც მოტივირებულია იმით, რომ რომ ეს დაავადება ადამიანზე დასნეულებულ პირუტყვთან, ან მის ხორცთან კონტაქტით გადადის.

აღნიშნული დაავადების სამკურნალოდ გამოიყენება იგივე შელოცვა, რაც **ა-დოუ** “ჯილეხის” დროს (იხ. ზემოთ).

ა-რგნ-თშრა აბჟ., ა-ნ-თშრა ბზიფ. “ციება, ციებ-ცხელება”

ტერმინის ორივე დიალექტური ვარიანტი შეიცავს **ა-ნ-თა** “სიცივე” + **ა-შრა** “მოკვლა” ფუძეებს. აბჟურის ვარიანტის ანლაუტში დგას კაუზატივის **რ-**პრეფიქსი, რომელიც უშუალოდ წინ უსწრებს არსებითი სახელის (**ა-ნ-თა** “სიცივე”) ფუძეს, რაც ნორმის დარღვევაა (აფხაზურ ენაში სახელს კაუზატივის ფორმა არა აქვს), მაგრამ ეს დარღვევა იმითაა გამოწვეული, რომ ბზიფურში

რეალურად დაცული ანტი ვარიანტი უკვე ტერმინოლოგიზებულია და მთელ ფორმას ამიტომაც დაერთო აბუურში კაუზატივის მაწარმოებელი. ტერმინი მთლიანობაში ითარგმნება, როგორც: “ციებით, სიცივით სიკვდილი” (ბზიფ.) // “ციებისაგან, სიცივისაგან მოკვლა” (აბუ.).

ა-საფრან “წერილფეხა რქოსანი პირუტყვის ჭირი”
აღნიშნული ტერმინის ეტიმოლოგიის დადგენა ვერ მოხერხდა.

ა-საფერღათ “ფადარათი”
სახელის ეტიმოლოგია დამატებით კვლევას მოითხოვს.

საწრელ (საწარლისა) აბუ., ა-ნაცხგკოგრშმა ბზიფ. “პანარიციუმი, დუდკო, საწერელი”

აბუური სიტყვა ნასესხებია ქართველური ენებიდან, შდრ. საწერელი. ხოლო ბზიფური სიტყვა ა-ნაცხგკოგრშმა სამი ფუძისგან შემდგარი კომპოზიტია: არსებითი სახელი+ არსებითი სახელი+ ზმნა.

ა-ნაცი არსებით სახელ ანაცა-საგან “ხელის თითი” მომდინარეობს, ხე სეგმენტი “თავის” აღმნიშვნელი ახე სიტყვის ფუძეა, ხოლო კოგრშმა ა-კოგრშმა-რა “შემორტყმა” ზმნისა. ამ დაავადების დროს ფრჩხილის არეში ინფექციის შეჭრის შედეგად წამოიზრდება დეფორმირებული ფირფიტა. დაავადების აფხაზური სახელწოდება, როგორც ჩანს, გადმოსცემს დაავადების მიერ დაზიანებულ მიდამოს “თითის თავის გარშემორტყმელი”.

აფხაზურში არსებობს ამ დაავადებების მეორე სახელწოდებაც ასაწარელ, რომელიც ქართულიდან უცვლელად არის ნასესხები (ბლაჟბა, 2006: 238)

- საწარლისა, საწარლისა, უბაცოა?

- ბაჟშეხუარა.

- ჩშოუ! სფსუ ცეფტ,

უაჟოჟწიჟ ახიში უსემთეჟ?! (ინფორმატორუ – ოლლა აგრბა, ზემო ეშერა)

“-საწერლისა, საწერლისა, სად მიდიხარ შენ (მამაკაცი)?

- ძელის დასამტვრევად.

ჩშოუ! ჩემი სული წავიდა,

ახლახან წამალი არ მოგეცი?!”

ა-ფსმპტრა “გულის წასვლა”

კომპოზიტიური შედგენილობის სიტყვაა: პირველი კომპონენტი ა-ფსგ “სული” სახელის ფუძეა, რომელსაც მოსდევს ა-მაჟ “ცოტა, მცირედი” ზედსართავი სახელის მაჟ ფუძე, ბოლოს კი კომპოზიტს ერთვის მასდარის -რა სუფიქსი.

ტერმინი ზედმიწევნით ითარგმნება, როგორც: “სულის დაპატარავება, სულის შემცირება”. იგულისხმება, რომ გულის წასვლისას ადამიანი კი არ კვდება, არამედ მხოლოდ უმცირდება სული.

აჭკოენ იფსგ მაჭხან ძარა უააწოყა დკაჰაძტ “ბიჭს გული წაუვიდა და იქვე წაიქცა” (აფხაზური ზღაპრები, 1997: 115)

ა-ფსხგხრა “აგონია”

კომპოზიტი. პირველი კომპონენტი არსებითი სახელით ა-ფსგ “სული” არის წარმოდგენილი, მეორე კომპონენტი ზმნის მასდარის ახგხრა “მოხსნა, მოხდა, მოკვეთა” ფუძით. ამ დროს მასდარს აღარ ერთვის ზოგადი ფორმის მაწარმოებელი ა- პრეფიქსი. ზედმიწევნით ტერმინი ნიშნავს “სულის ამოხდომას”.

სარა სანნეა, უა დე შმპსრა დექოენ, დეფსხგხუნ. “შე როდესაც მივედი, ის კვდებოდა, აფონია ჰქონდა”. (შაყრილი, კონჯარია, 1987 – II: 41)

ა-ფსჰოესტრა “სირსველი”

სახელის ეტიმოლოგია დამატებით კვლევას მოითხოვს.

აკან ფშპრა ზმოუ აფსჰოესტრა “სირსველი, რომელიც ჭორფლს ჰგავს”. (შაყრილი, კონჯარია, 1987- II:41)

ა-ფსგლშოშოარა “გულის წასვლა”

კომპოზიტი: ა-ფსგ “სული” + (ა-)ლშოშოარა “ამოვარდნა, ამოპნევა, ამოცვენა”. ზმნაში რედუპლიცირებული შოშოა ძირი პროცესის ინტენსივობის სემანტიკას გახაზავს. ზედმიწევნით ტერმინი ითარგმნება, როგორც: “სულის ამოცვენა”.

ა-ფსგჩმ “სუსტი”

კომპოზიტია. პირველი კომპონენტი აქაც ა-ფსგ “სული” სიტყვაა, ხოლო ჩმ ძირის რაობა საკვლეფია.

აუაჲ ფსგჩმ “სუსტი ადამიანი”.

ა-ფხთრა “მუნი, მღიერი”

კომპოზიტია. სიტყვის ეტიმოლოგია სარკვეფია.

ამ სიტყვის სინონიმია ტერმინი ა-ცოგხარა “მუნი”. ეს ტერმინიც კომპოზიტურია. შედგება ორი სიტყვისაგან: ა-ცოგ < ა-ცოა “კანი” + ა-ხარს “გაცრეცა, გაცვეთა”, ზედმიწევნით “კანის გაცვეთა”. შესაძლებლია ამ მნიშვნელობის იმით ახსნა, რომ მუნისთვის ძღიერი ქავილი და კანის გადატყავება არის დამახასიათებელი. “კანის გაცრეცა, გაცვეთა”-ში, როგორც ჩანს, ეს არის ნაგულისხმევი.

აძღაბ აფხთრა ლუხტ “გოგოს მუნი დაემართა”

ა-ფშრა “წითელი ქარი”

ეს მარტივეფუძიანი სახელი ნაწარმოებია “წითელის” აღმნიშვნელი ა-ყაფშ ზედსართავი სახელისაგან მომდინარე ა-ფშ მეორეული ვარიანტისაგან, რომელსაც დამატებით “მწითურის” სემანტიკაც აქვს (მაგალითად: უი დაფშუპ “იგი (ად.) მწითურია”).

ასე რომ დაავადების სახელად მისი გამოყენება შედარებით ახალი ფაქტი ჩანს. ფუჲე გაფორმებულია სახელთა ზოგადი ფორმის მაწარმოებელი ა-პრეფიქსისა და აბსტრაქტულობის გამომხატველი -რა სუფიქსის გამოყენებით. ტერმინი ითარგმნება, როგორც “სიწითლე”, რაც ანალოგიას ქართულშიც ჰპოვებს, სადაც “სიწითლე” “წითელი ქარის” სინონიმია. აფხაზური და ქართული სახელები მოტივირებულია იმით, რომ ამ ანთებითი დაავადების დროს კანი წითლდება.

წითელი ქარის შელოცვის დროს გამოიყენება იგივე შელოცვა, რაც ჯილეხის დროს (იხ. ზემოთ). ამაზე მეტყველებს წითელი ქარის აღმნიშვნელი სიტყვა აფშრა.

ეინცოგშში ძკრლაშიი ეფფშმნგ ეეცგზბანადა?

გა იკგლგა გაძღდძრჟუნადა?

ამშენ აცჷა აქიწანგ ილგქისვქისხადა?
ჟიჷან კებ კდღრგღანგ იკაზფსახადა?
აფშრა სათიჷიან,
აფშრა ახესცეჷტ,
ახაა სათიჷიან,
ახაა ხესცეჷტ (გულია, 1985: 224)

“ხელიკი და ზღარბი
ერთმანეთის მსგავსნი ერთად ვის უნახავს?
ნაპირთან ვინ მიიყვანა და ზღვის წყალი ვინ დააღვინა?
ზღვას ხიდი ვინ დაადო და აქეთ-იქით ვინ დადიოდა?
ცას კიბე ვინ მიაღვა და
ზემოთ-ქვემოთ ვინ აღი-ჩამოდიოდა?
ზღვის ქვიშას თესლის მაგივრად ვინ თესდა?
ქარს შევულოცე,
ქარი განვღვინე.
ტკივილს შევულოცე,
ტკივილი განვღვინე”.

ა-ფშაკრას “რემატიზმი, ქარი”

სახელის პირველი კომპონენტია ა-ფშა “ქარი”. ამ სახელს მეორე კომპონენტად ერთვის მასდარი ა-კრა “დაჭერა, დაკალება, შეპყრობა, შებოჭვა”. მთლიანად ტერმინი ნიშნავს “ქარისგან დაჭერას, ანუ რემატიზმისაგან შებოჭვას”. აქ ყურადღებას იპყრობს ის ფაქტი, რომ აფხაზურში აღნიშნული დაავადების სახელწოდება შეიცავს ქარის აღმნიშვნელ ფუძეს, რაც ანალოგიას პოულობს ქართულ ენასთან, სადაც იმავე სემანტიკის ფუძეა გამოყენებული.

დრო-კილოთა კლასოვან-პიროვანი ფორმების წარმოებისას ორსიტყვიანი სინტაგმის სახით წარმოდგება: აფშა დაკიტ “იგი (ადამიანი) ქარმა დაიჭირა, ე.ი. რემატიზმმა შებოჭა”.

ტერმინოლოგიზაციის ნიადაგზე ეს ფუძე გარკვეულ შემთხვევებში მონოლითური ხდება და დრო-კილოთა კლასოვან-პიროვანი ფორმების წარმოების დროსაც კომპოზიტად გვევლინება – იღებს ერთიან ზმნურ

გაფორმებას. მაგალითად: ინაბე ფშაკიტი “მისი ხელი ქარმა დაიჭირა, ე.ი. მას ხელი რევმატიზმისაგან შეეხუთა”.

ა-ფგნწაშარა “სისხლდენა ცხვირიდან, ცხვირიდან სისხლის წასკდომა”

სახელის პირველი კომპონენტია **ა-ფგნწა** “ცხვირი”, რომელიც, როგორც ჩვენი ნაშრომის პირველ თავში აღვნიშნეთ, საერთო აფხაზურ-ადიღურ ფუძედ მიიჩნევა. მეორე კომპონენტია **ა-შა** “სისხლი” სახელის შა ძირი, რომელსაც ერთვის მასდარისა და აბსტრაქტულობის **-რა** სუფიქსი. მთლიანად ტერმინი ითარგმნება, როგორც “ცხვირსისხლიანობა”.

ა-ფგნწაშაარა “ჰაიმორიტი”

კომპოზიტი. პირველი კომპონტის (**ა-ფგნწა** “ცხვირი”) შესახებ ვრცლად იხ. I თავში. მეორე კომპონენტის **შაარა**-ს მნიშვნელობა გაურკვეველია.

ა-ფგნწაშაარა “სურდო”

კომპოზიტი. პირველი კომპონტის (**ა-ფგნწა** “ცხვირი”) შესახებ ვრცლად იხ. I თავში. მეორე კომპონენტი **აშაარა** “ცხვირის ან ყურების გაჭედვა, დაგუბება”, სადაც აშ საურეთიერთო კატეგორიის პრეფიქსია, ხა არის თავის აღმნიშვნელი სახელის ძირი, ჩ არის გასიების აღმნიშვნელი ზმნის ძირი, ხოლო **რა** – მასდარის მაწარმოებელი სუფიქსი.

უშა აფგნწაშაარა ამოუბ დაადგარიჟთეა “რაც ვიცნობთ, სულ სურდო აქვს” (შაყრილი, კონჯარია, 1987 – II: 56)

ა-ქამსარკა “საქონლის კუჭის დაავადება”

კომპოზიტური შეგენილობის ტერმინია, შედგება **ა-ქამსა** “საქონლის კუჭი” არსებითი სახელისა და **ა-რ-კა** “მშრალი, ხმელი, გამხმარი” ზედსართავისაგან. როგორც ჩანს, დაავადების სახელწოდება დაკავშირებულია აღნიშნული დაავადების სიმპტომებთან.

ა-ყაბ “კამეჩის დაავადება”

ტერმინის უფრო კონკრეტული სემანტიკა და ეტიმოლოგია დამატებით კვლევას მოითხოვს

კ-შპ “ლიბრი”

ეს მარტივი ფუძე, ჩვენი აზრით, უნდა წარმოადგენდეს “თეთრის” აღმნიშვნელი ა-შპკააკა ზედსართავი სახელის შპ ძირს, რომელიც ზოგჯერ დამოუკიდებელ ერთეულადაც გამოდის და ერთვის არსებით სახელებს, შდრ. მაგალითად, ა-ხე შპ “ქერა, თეთრთავა”. ლიბრი კი ის დაავადებაა, რომელიც თვალის კაკალზე სითეთრის გაჩენას გულისხმობს. ამდენად დაავადების სახელწოდებაც ამ სითეთრით შეიძლება იყოს მოტივირებული.

ა-შპტძ “მალარია”

ტერმინის ეტიმოლოგია ნათელი არ არის და დამატებით კვლევას მოითხოვს.

აკოტ შპტძ “ქათმების მალარია” (საბინეცკი, 1910: 28)

ა-შადაიჯარა “ანგიოსპაზმი”

ტერმინი კომპოზიტია, წარმოებულია სამი კომპონენტის ა-შა “სისხლი” არსებითი სახელის, და ფუძის (არსებითი სახელიდან ა-და “ძარღვი”) და ააჯარა “მოკეცვა, მოხრა” მასდარის ფუძეთა შეერთების გზით (სადაც აა- საურთიერთო კატეგორიის პრეფიქსია).

ამ დროს მასდარს აღარ ერთვის ზოგადი ფორმის მაწარმოებელი ა-პრეფიქსი. ზედმიწევნით ტერმინი ნიშნავს “სისხლძარღვის მოკეცვას”, ანუ სპაზმს.

ა-შაკ~ტახ~ აბუ., ა-შაბტახ~ ბზიფ. “შაკიკი”

ტერმინის ეტიმოლოგია ცხადი არ არის, თუ არ ჩავთვლით იმას, რომ მასში აშკარად გამოსაყოფია ტკივილის აღმნიშვნელი -ხ~ სუფიქსი.

საინტერესო უნდა იყოს ის ფაქტი, რომ ერთ-ერთ შელოცვაში გვხვდება ქართველური ენებიდან ნასესხები სიტყვა შაკ~იკ~ი.

შაკ~იკ~ი შალამარჩია

შაბულა საფული საჭანდასა,

ქიჩასა, წუნა, გ~ერ გერბულა,

გელასა, ცვჰჰუ! უაგოშ! (გულია, 1985: 225)

აღნიშნული შელოცვის ტექსტის თარგმნა შეუძლებელია.

ა-შამხლარში “ბურსიტი”

კომპოზიტია. შეიცავს ა-შამხვ “მუხლი” ფუძეს, ხოლო მეორე კომპონენტის რაობა სარკვევია.

ა-შანა აბჟ., ა-ნშან ბზიფ. “ხალი”

ორივე ვარიანტი ნასესხებია ქართველური ენებიდან. შდრ. მეგრ. შანა და ქართ. ნიშანი.

უა ლფგნწაჭმ ანშან (შანაკ) ამოუბ “მას ცხვირზე ხალი აქვს” (შაყრილი, კონჯარია, 1986: 485).

ა-ცაარკჭვ “ჩუტყვავილა”

შდრ. ა-ცაა “კანი”, რკჭვ კაუზატიური ა-რ-კვტრა “დაჭმუჭნა” ზმნის მიმდღობის ფუძეა. ტერმინი ნიშნავს “დაჭმუჭნილ კანს”.

ა-ცაარნტყა “მთვარეული”

კომპოზიტია. პირველი კომპონენტი არსებითი სახელი ა-ცაა “ძილი” (იხ.), რომელსაც მოსდევს კაუზატივის რ- პრეფიქსიანი ა-ნტყაარა “სიარული” ზმნის ძირი. ამ დროს ზმნის ძირს აღარ ერთვის ზოგადი ფორმის მაწარმოებელი ა- პრეფიქსი. ზედმიწევნით ტერმინი ნიშნავს “ძილისაგან ტარებული”.

ა-წაკრ “დატილიანება, პედიკულოზი”

კომპოზიტია. ა-წა “ტილი” + (ა-)კრა “მიკრობა, მიწებება”, ზედმიწევნით: “ტილის მიკრობა”.

ა-ჭალარა “ანთება”

გამოიყენება შემდეგ შემთხვევებში: არფჷა აჭალარა “ფილტვების ანთება”, აშამხ ჭალარა “მუხლის სახსრის ანთება”, აყაარტიორა ჭალარა “ართრიტი”, აკატეი აჭალარა “ნაწლაგების გადახლართვა”. ტერმინის ეტიმოლოგია ცხადი არ არის და დამატებით კვლევას მოითხოვს.

ა-ჭაბანკაშაარა “ჭიპის ამოვარდნა”

შდრ. ა-ჭაბან “ჭიპი”, ა-კაშაარა “პატარა ზომის საგნის ამოვარდნა”.

ა-ჭმაჭადაგა “ყრუ-მუნჯი”

კომპოზიცია. შედგება ა-ჭმაჭა “მუნჯი” + (ა-)დაგა “ყრუ” ფუძეებისაგან. ზედმიწევნით “მუნჯი-ყრუ”. ა-ჭმაჭა “მუნჯი” სიტყვაში აშკარად გამოსაყოფია “პირის” აღმნიშვნელი არქაული ჭმა ძირი, ხოლო ჰა სეგმენტის სემანტიკა გასარკვევია. რაც შეეხება (ა-)დაგა “ყრუ” სიტყვას, იგი აფხაზურსა და აბაზურში ნასესხებია ადიღურ-ყაბარდოულიდან.

ა-ჭმაჭადაგა ტერმინისაგან იწარმოება ტერმინი ა-ჭმაჭადაგაარა, რომელშიც -რა მასდარის სუფიქსია.

ა-ჭმაჭა ადაგა დიხეჩონ “მუნჯი ყრუს დასცინოდა”.

ა-ჭმაჭაჭმას “ენაბლუ”

კომპოზიცია. შედგება ა-ჭმაჭა “მუნჯი” ფუძისა და ჭმას სეგმენტისაგან, რომელიც, შესაძლოა, შეიცავდეს პირის აღმნიშვნელ არქაულ ჭმა ძირსა და ცემის აღმნიშვნელ ს ძირს.

ა-ჭმაჭაჭმას უიზღძერჯუაზარ ააჭა აძლაგარა უახატაზარ ეაჭა ეაღუბ.

“ენაბლუს მოსმენას მეწისქვილედ მუშაობა სჯობს” (შაყრილი, კონჯარია, 1987 – II: 473).

ა-ხ~თაღალარა // ა-ხ~თა აღალარა “გაციება”

შდრ. ა-ხ~თა “სიცივე”, ა-ღალარა “რადაცის შიგნით შესვლა”. საყურადღებოა, რომ ტერმინი ხან ერთსიტყვიანი ფორმით იხმარება, ხანაც - ორ სიტყვად.

ა-ხ~ა, აბაზ. ხ~ჟა “ტკივილი”

ტერმინის სტრუქტურა ცხადი არ არის. მისი თანხმონითი ნაწილი ხ~ ხშირად სუფიქსად ერთვის სხეულის დასნეულებულ ნაწილთა სახელებს. ფონეტიკური თვალსაზრისით უფრო ძველი სახეობა აბაზურშია შენარჩუნებული. მაგალითად, აბლახ~ “თვალის ტკივილი”, ახგხ~ “თავის ტკივილი”.

აბლახ~ ახგხ~ უხანარშმთუეატ “თვალის ტკივილი თავის ტკივილს დაგავიწყებს” (გულია, 1985: 157).

ა-ხ~გუხ~გურა “ძლიერი ტკივილის შეგრძნება”

რედუქციური ტერმინი ჩანს: გაორმაგებულია ხ²უ სეგმენტი, რომელიც, ჩვენი აზრით, შეიცავს “ტკივილის” აღმნიშვნელ ხ² და “ქმნის, კეთების” აღმნიშვნელი ა-უ-რა ზმნის უ ძირს.

ა-ხიღარჩე “ყბაყურა”

შდრ. ა-ხიღა “კისერი, ყელი”, რჩე კაუზატიური ა-რ-ჩ-რა “გასიება” ზმნისგან მომდინარე მიმღობაა. ზედმიწევნით ეს ტერმინი ნიშნავს “შეშუპებულ, გასიებულ ყელს, კისერს”;

ა-ხიღა “იარა”

ნაზმნარი სახელია, ნაწარმოებია ა-ხი-რას “დაჭრა” ზმნის მასდარისაგან სიტყვის ბოლოდან მახვილის თავკიდურა პოზიციაში გადანაცვლების შედეგად.

აფხაზები დაჭრილის საამებლად ძველებურ აფხაზურ სიმღერას (“დაჭრილის სიმღერას”) ასრულებდნენ:

ახიღაშა

უა რაიღა-რაიღა, უა დხაწამ,

ზხ²აა ჩჰანე იზემწიანუა,

უა რაიღა-რაიღა, ზხ²აა ზზემჩჰაუა –

ზხ²აა ქ²რალა-ღე ზრალა იზხ²ზგაუა.

უა რაიღა-რაიღა, ზხ²აა ზზემჩჰაუა –

უა დხაწამ, აფჰიგს დღეფფშუბ.

ახიღა - ხაწარა ფგ შიგოუბ,

აჩჰარა ზმოუ იზმამ ეფონარგოფტ.

უა რაიღა-რაიღა, უა დხაწამ,

ზხ²აა ჩჰანე იზემწიანუა (ინფორმატორი ოღღა არგბა, ზემო ეშერა)

“ჭრილობის სიმღერა

ვა რაიღა, ის მამაკაცი არ არის,

საკუთარ ტკივილს ვინც ვერ ითმენს და ვერ მაღაგს,

ვა რაიღა, საკუთარ ტკივილს ვინც ვერ ითმენს –

საკუთარ ტკივილს კენესით და ოხვრით ვინც იტანს.

ვა რაიღა, საკუთარ ტკივილს ვინც ვერ ითმენს -

ის მამაკაცი არ არის, ქალს ჰგაგს.

ჭრილობა – სიმამაცის (კაცობის) გამოსაცდელია,
არჩევს ვის აქვს და ვის არა აქვს მოთმინება,
ვა რაიდა-რაიდა, ის მამაკაცი არ არის,
საკუთარ ტკივილს ვინც ვერ მალავს”.

ა-შიარახ “ღორის ჭირი”

კომპოზიცია. აშია “ღორი” + აბსტრაქტულობისა და კრებითობის -რა სუფიქსი + -ხ < ა-ხაა “ტკივილი”. ზედმიწევნით: “ღორების სატკივარი”.

ა-შცა აბუ, ბზიფ. ა-ცოარფშძა “ყვაილი”

აბუური ტერმინი ა-შცა წარმოადგენს მრავლობით რიცხვში მდგარ არსებით სახელს ა-შ “მეფე; ბატონი; მთავარი” + ადამიანის კლასის მრავლობითის მაწარმოებელი სუფიქსი ცა, ზედმიწევნით “ბატონები” (მდრ. მისი ქართული სრული მორფოლოგიური ანალოგი ბატონები). ტერმინი ტაბუირების ნიმუშია.

ასევე ტაბუირებულ ტერმინში ა-ცოარფშძა - ა-ცა “კანია”, ხოლო მეორე კომპონენტი კაუზატიური ა-რ-ფშძა-რა “გალამაზება, დამშვენება” ზმნის მიმდებარა. მთლიანად ტერმინი “გალამაზებულ, დამშვენებულ, მორთულ კანს” ნიშნავს, რაც ტაბუირების მაგალითია: ამგვარი ფსევდოდადებითი კონოტაციით ხალხი ცდილობდა ამ საშიში დაავადების მფარველი სულის გულის მოგებას, რათა დასნეულებულ ადამიანს დაავადება არ გართულებოდა და სახეზე ნაყვაილარი არ დამჩნეოდა.

უი ინ უან აშცა... მარა დერჟმეტ აშცა ზხნაზ აუა “მას შავი ჭირი ჰქონდა... იგი დაასაფლავეს იმ ადამიანებმა, ვისაც გადატანილი ჰქონდა ჭირი” (გულია, 1964 : 97).

ა-შიეშიიკ “დამბლა”, ა-შიეშიიკრა “დამბლის დაცემა, პარალიზება”

ა-შიეშიიკ სახელის ეტიმოლოგია ცხადი არ არის და დამატებით კვლევას მოითხოვს. ფორმა ა-შიეშიიკრა მისგანაა ნაწარმოები მასდარის -რა სუფიქსის დართვით.

2. სამკურნალო საშუალებები

დაავადებათა სამკურნალო საშუალებათა სახელებიდან ძირითადია ტერმინი ა-ხიში “წამალი”, რომელსაც აქვს მეორე მნიშვნელობაც და აღნიშნავს “ტყვიაწამალსაც”, ზუსტად ისე, როგორც ქართულ ენაშია. ამ ხშირად ხმარებული სიტყვის ეტიმოლოგია, სამწუხაროდ, ნათელი არ არის და დამატებით კვლევას მოითხოვს.

აღსანიშნავია ის ფაქტიც, რომ დასახელებული ტერმინი ხშირად დასტურდება სხვადასხვა სამკურნალო საშუალებათა, განსაკუთრებით სამკურნალო ბალახებისა და მალამოების რთულფუძიან სახელწოდებათა ერთ-ერთ კომპონენტად (იხ. ქვემოთ).

სამკურნალო საშუალებათა აფხაზურ სახელწოდებათა უმეტესობა რთულფუძიანი სახელები, ანუ კომპოზიტებია. საზოგადოდ, თანამედროვე აფხაზურ ენაში რთული სიტყვების წარმოების ყველაზე გავრცელებული და პროდუქტიული ხერხია ფუძეთა შეერთება, ანუ კომპოზიცია. აღნიშნული მოდელის მიხედვით წარმოიქმნება სიტყვები, რომლებიც განეკუთვნებიან მეტყველების სხვადასხვა ნაწილებს. ასეა ეს საანალიზო ჯგუფის სახელებშიც. მაგალითად, არსებით სახელთა ფუძეების შეერთებით ნაწარმოებია ერთ-ერთი ბალახის სახელწოდება ა-ცგოგხშშ (კასლანძია 1998, გვ. 49). ეს სიტყვა (ა-ცგოგხშშ – სვიისებრთა ოჯახის ბალახი) შედგება ორი არსებითი სახელის ფუძისაგან: ა-ცგოგ “კატა” და ა-ხშშ “რძე”. სახელი მოტივირებულია იმით, რომ ბალახის ღერო რძისმაგვარ სითხეს შეიცავს (ანალოგიისათვის შდრ. ქართ. კატაბალახა).

ხშირად მცენარეების სახელწოდება დაკავშირებულია იმ დაავადების სახელწოდებასთან, რომლის განკურნვისთვისაც გამოიყენებოდა ხალხში. მაგალითად, მოდელით “დაავადების სახელწოდება + ხიში < ახიში “წამალი” ნაწარმოებია მცენარეთა სახელწოდებების დიდი ნაწილი. მოვიყვანოთ რამდენიმე მაგალითს:

ა-ბარბაც ახიში “ღვედკეცი”

მცენარის სახელწოდება ორი სიტყვისგან შედგება: ა-ბარბაც “აღერგია, კანზე გამონაყარი” + ა-ხიში “წამალი”, ზედმიწევნით “აღერგის, გამონაყარის წამალი”.

ღვედკეცი გამოიყენება გულ-სისძარღვთა სისტემის დაავადებების დროს. მცენარის რეალური დანიშნულების კავშირის დადგენა აღერგიასთან და გამონაყართან ვერ მოხერხდა.

ა-ბლგ ანბანში “რძიანა”

ტერმინი ორი სიტყვისგან შედგება: ა-ბლგ “თიქარი” + ა-ბანში “წამალი”, ზედმიწევნით “თიქარის წამალი”. მედიცინაში გამოიყენება შარდის ბუშტის ანთების დროს, ამიტომ გვიჭირს იმის ახსნა, თუ რა კავშირი აქვს ამ მცენარეს თიქართან.

ა-დრუ ანბანში “გულსისანა”

ტერმინი ორი სიტყვისგან შედგება: ა-დრუ “ჯილეხი” + ა-ბანში “წამალი”, ზედმიწევნით “ჯილეხის წამალი”. ხალხურ მედიცინაში ძირმაგარასა და ეგზემების სამკურნალოდ გამოიყენებოდა.

ა-თაფთა ანბანში “თეთრძირა”

ეს ტერმინიც მსგავსი აგებულებისაა: ა-თაფთა “ჩიყვი; ცხიმგროვა” + ა-ბანში “წამალი”, ზედმიწევნით “ჩიყვის, ცხიმგროვის წამალი”.

ა-კანწვწრა ანბანში “მეჭეჭა”

აღნიშნული ტერმინიც კომპოზიტიური შედგენილობისაა: ა-კანწვწრა “მეჭეჭი” + ა-ბანში “წამალი”, ანუ “მეჭეჭის წამალი” (შდრ. ქართ. მეჭეჭა-ა). ტერმინ ა-კანწვწრა-ს ეტიმოლოგია იხ. ზემოთ.

რაც შეეხება თვითონ სამკურნალო ბალახს, აფხაზურ ხალხურ მედიცინაში იგი მეჭეჭების საწინააღმდეგოდ გამოიყენებოდა.

ა-კატიჯარ ანბანში “დათვიმსხალა”

ტერმინი ორი სიტყვისგან შედგება: აბჟ. ა-კატიჯარ “დურბელი, ლიმფური კვანძის ანთება” + ა-ბანში “წამალი”, ზედმიწევნით “დურბელის წამალი”. შდრ. მეგრ. კატუჯვარ-ი “მდგნალი (მცენ.); დურბელი, ლიმფური კვანძის ანთება” და კატუჯვარიშ(ი) ჯა “მდგნალი”, კატუჯვარიშ(ი) წამალი “დათვიმსხალა” (ქაჯაია 2002-II: 112). ხალხურ მედიცინაში მრავალი დაავადების სამკურნალოდ გამოიყენება, მათ შორის როგორც ანტისეპტიკური და ანთების საწინააღმდეგო საშუალება და ყელის სავლები.

ა-კება ანბანში “საპონელა”

ტერმინი ორი სიტყვისგან შედგება: ა-კ-გზა “კიბო” + ა-ხ-ში “წამალი”, ზედმიწევნით “კიბოს წამალი”. მცენარე ხალხურ მედიცინაში გამოიყენება ზოგიერთი შინაგანი დაავადების დროს, მისი კიბოს (სიმსივნის) მკურნალობასთან კავშირი ვერ დავადგინეთ.

ა-ნაც-იხ-გ-რ-შ-მა ა-ხ-ში “გობისცხვირა”

ტერმინი ორი სიტყვისგან შედგება: ა-ნაც-იხ-გ-რ-შ-მა “პანარიციუმი, საწერელი” + ა-ხ-ში “წამალი”, ზედმიწევნით “საწერელის წამალი”. მედიცინაში აღნიშნული მცენარე გამოიყენება ექსუდატიური დიათეზის, გამონაყარის, ფურუნკულების, აბსცესების დროს.

ა-ჟ-ი-ზ-ა ა-ხ-ში “შავწამალა”

ტერმინი ორი სიტყვისგან შედგება: ა-ჟ-ი-ზ-ა “ჯილეხი, ციმბირის წყლული” + ა-ხ-ში “წამალი”, ზედმიწევნით “ჯილეხის წამალი”. ხალხურ მედიცინაში გამოიყენება ჩიყვის, ავთვისებიანი სიმსივნეების, გამონაყარის, წყლულების, ჩირქგროვების, ჭრილობებისა და ანგინის დროს. ჯილეხისთვის დამახასიათებელია წყლულები, ეტყობა, მცენარის სახელიც ამითაა მოტივირებული.

ა-ფ-შ-რ-ა ა-ხ-ში “ოშოშა”, “თავშავა”

კომპოზიცია, რომელიც შედგება ფუძეებისგან ა-ფ-შ-რ-ა “წითელი ქარი, სიწითლე” და ა-ხ-ში “წამალი”, ე.ი. “წითელი ქარის, სიწითლის წამალი”. ოშოშა ხალხურ მედიცინაში კანის დაავადებებისა და ანთებების (მათ შორის წითელი ქარის) დროს გამოიყენება, ხოლო თავშავა დამატებით იხმარება სკროფულოზის (საყმაწვილოს), კანის გამონაყარის, კბილის ტკივილის დროსაც.

ა-შ-ა-ბ-ტ-ა ა-ხ-ში “პირწმინდა”

ტერმინი შედგება ორი სიტყვისგან: ა-შ-ა-ბ-ტ-ა “შაკიკი” და ა-ხ-ში “წამალი”, ზედმიწევნით “შაკიკის წამალი”.

მედიცინაში ითვლება სისხლდენის შემჩერებელ საშუალებად, ხოლო აფხაზურ ხალხურ მედიცინაში აგრეთვე შაკიკის საწინააღმდეგო საშუალებადაც მიიჩნევა.

ა-შბჲძ ახომი “ასისთავა”

ეს ტერმინიც ორი სიტყვისგან შედგება: ა-შბჲძ “მალარია” + ა-ხომი “წამალი”. მედიცინაში გამოიყენება კუჭ-ნაწლავის ტრაქტის დაავადებების, მალარიის, დიზენტერიისა და სხვა დაავადებათა დროს.

ა-ხეჭკდშოარა ახომი “მჭადა”

სახელწოდება ორი სიტყვისგან შედგება: კომპოზიტური სტრუქტურის ა-ხეჭკდშოარა “მუცლის მოწყვეტა” (შდრ.: ა-ხეჭკ “ბავშვი” + ა-კდშოარა “მოწყვეტა, ჩამოვარდნა”) + ა-ხომი “წამალი”, ზედმიწევნით “ბავშვის მოწყვეტის წამალი”. როგორც ინფორმატორებთან გავარკვეეთ, აფხაზურ ხალხურ მედიცინაში აღნიშნული მცენარე ორსულობის მოშლის საწინააღმდეგოდ გამოიყენებოდა.

ა-ჯმარჯხომი “ხარისჩლიქა”

რთული შედგენილობის სიტყვაა, რომელიც შედგება კომპონენტებისგან: ა-ჯმა “თხა” + მრავლობითი რიცხვის მესამე პირის კუთვნილებითი პრეფიქსი რ- + (ა-)ხომი “წამალი”, ზედმიწევნით “თხების წამალი”. ხალხურ მედიცინაში ამ მცენარეს სხვადასხვა დაავადებების დროს იყენებენ. აქვს მიკრობსაწინააღმდეგო, სისხლისაღმდგენი, ამოსახველებელი, შარდმდენი, დამამშვიდებელი თვისებები. ჩირქოვანი ჭრილობების დროს შესახორცებლად გამოიყენება.

როგორც ჩანს, მცენარის სახელწოდება დაკავშირებულია პირუტყვზე, კონკრეტულ შემთხვევაში კი თხებზე დაკვირვების შედეგად, რომლებიც გარკვეული დაავადებების დროს “ხარისჩლიქას” ჭამდნენ.

ზოგ შემთხვევაში მცენარეების სახელწოდებებში ფიგურირებს სხეულის იმ ნაწილების სახელები, რომელთა სამკურნალოდაც იხმარება მოცემული მცენარე. განვიხილოთ ზოგიერთი მათგანი:

ა-ჭაჭახომი “ხბოსშუბლა, ხარისშუბლა”

კომპოზიტური შედგენილობის სიტყვაა: ა-ჭაჭა “თირკმელი” + ა-ხომი “წამალი”, ზედმიწევნით “თირკმლის წამალი”. მცენარე გამოიყენება პლატიფილინის ბიტარტრატის წარმოებაში, რომელიც მედიცინაში კუჭ-

ნაწლავის ზოგი დაავადებების, აგრეთვე ღვიძლისა და თირკმლის კოლიკების დროს გამოიყენება.

ა-ვანგ^ზახ^იში “ისლი”

ეს ტერმინიც კომპოზიტია, რომელიც შედგება ა-ვანგ^ზა “ელენთა” + ა-ხ^იში “წამალი” ფუძეებისაგან, ზედმიწევნით კი “ელენთის წამალს” ნიშნავს.

ა-კაზგ^ქახ^იში “ღოღო, მჟაუნა”

რთული ტერმინია, რომელიც შედგება ა-კაზგ^ქ “საშვილოსნო” + ა-ხ^იში “წამალი” ფუძეებისაგან, ზედმიწევნით კი “საშვილოსნოს წამალს” ნიშნავს. მცენარე გამოიყენება სისხლდენების დროს, შესაძლებელია, ამასთან იყოს დაკავშირებული მისი სახელწოდება.

ა-მგ^იახ^იში “ველური პიტნა”

ტერმინი ორი სიტყვისაგან შედგება: ა-მგ^იახ^ი “მუცლის ტკივილი” + ა-ხ^იში “წამალი”, ზედმიწევნით “მუცლის ტკივილის წამალი”. პიტნა ტკივილგამაყუჩებელი და ანტისეპტიკური თვისებებით არის ცნობილი. მის ნახარშს კბილის, მუცლისა და კუჭის ტკივილის დროს იყენებენ.

შემდეგ ჯგუფს მიეკუთვნება სამკურნალო მცენარეების სახელწოდებები - კომპოზიტი ტერმინები, რომლებიც წარმოებულია **არსებითი სახელი + არსებითი სახელი** მოდელით. აღნიშნულ მოდელს გამოყოფს ნ. მაჭავარიანი თავის სადისერტაციო ნაშრომში “მცენარეთა ლექსიკა აფხაზურში” (2006).

ა-ბლარ^კგა “ყაყაჩო”

შედგება შემდეგი ერთეულებისაგან: ა-ბლა “თვალი” + ა-რ-კრა “დახურვა, დახუჭვა” (კაუზ. “დაკავებინება, დაჭერინება”) + -გა, რაც ზედმიწევნით ნიშნავს “თვალის დამხუჭვინებელს”. მედიცინაში ყაყაჩოს იყენებენ, როგორც ტკივილგამაყუჩებელ და საძილე საშუალებას. ჩანს, ეს უკანასკნელი ფაქტია სახელის მოტივირების საფუძველი.

ა-დ^იკ^ამა “გვირილა”

კომპოზიცია: **ა-დოგ** “მინდორი” + ქართულიდან ნასესხები (**ა-**)**კამა** “კამა”, ზედმიწევნით ნიშნავს “მინდორის კამას”.

გვირილა, ისევე როგორც კამა, გამოიყენება კუჭ-ნაწლავის რიგ დაავადებათა სამკურნალოდ. შესაძლოა, აფხაზურად “გვირილის” “მინდორის კამად” წოდება ამან განაპირობა.

ა-დოგკრტნ “ია”

კომპოზიცია. აშკარად გამოსაყოფია სახელი **ა-დოგ** “მინდორი”, **კრტნ** სეგმენტის რაობა კი ცხადი არ არის და შემდგომ კვლევას მოითხოვს. ხალხურ მედიცინაში გამოიყენება წითელას, ყივანახველას, ბრონქიტების და ჰიპერტონიის დროს. აქვს მუკოლიტური, შარდმდენი, ტკივილგამაყუჩებელი და დამამშვიდებელი თვისებები.

ა-დოგბერბულ “წალიკა”

კომპოზიცია. შედგება ორი ფუძისაგან: **ა-დოგ** “მინდორი” (ნასესხებია მეგრულიდან: **დოღო** “მინდორი”) + (**ა-**)**ბერბულ** “პილპილი, წიწაკა” (ნასესხებია ქართულიდან პირპილი < პილპილი) (გითოლენდია 2010: 66-67). ზედმიწევნით “მინდორის პილპილი”. მცენარე გამოიყენება სისხლდენის დროს. სპარსულად პილპილი უდერს, როგორც ფელფელ **فلفل**, რაც იმაზე მეტყველებს, რომ ქართულში სიტყვა პილპილი სავარაუდოდ სპარსულიდან შემოვიდა.

ა-მათაბზ “მატიტელა”

კომპოზიცია: **ა-მათ** “გველი” + **ა-ბზ** “ენა”, ზედმიწევნით “გველის ენა”. გამოიყენება, როგორც შარდმდენი, ანთების საწინააღმდეგო და სისხლდენის შემაჩერებელი საშუალება. მცენარის სახელს აშკარად უარყოფითი კონოტაცია აქვს, რაც, შესაძლოა, იმაზე მიუთითებდეს, რომ მცენარისათვის სახელის შერქმევის დროს ამ მცენარის სასარგებლო თვისებები ჯერ კიდევ უცნობი იყო და მცენარე მავნედაც კი მიიჩნეოდა.

ა-მათჰასკტნ “მეჭეჭა”

კომპოზიციის პირველი წევრია გველის აღმნიშვნელი **ა-მათ** ფუძე, მეორე კი ქართულიდან ნასესხები **ა-ჰასკტნ** “ბალახი” სიტყვა.

ქლომათიძე წერს, რომ პალატალიზებული გ ქ კ ხშულები საკუთარ ლექსიკურ ფონდში არ არის გავრცელებული, მაგრამ ხშირად გვხვდება სხვა ენებიდან შესულ სიტყვათა ფუძეებში. სხვა ენებიდან მომდინარე სიტყვებში ისინი მაშინ გვხვდება, როდესაც მას მოსდევს ამ ენებში ი ან ე ხმოვნები. მაგალითად აფხ. აჰასკჷგნ “ბალახი”, ქართ. ასკილ-ი. ლომთათიძე 1976: 170) ტერმინი ითარგმნება, როგორც “გველის ბალახი”.

მცენარე გამოიყენება მეჭეჭების საწინააღმდეგოდ, რაზეც მიგვითითებს ქართული სახელწოდება, ხოლო აფხაზურ სახელს აშკარად უარყოფითი კონოტაცია აქვს, რაც, შესაძლოა, იმაზე მიუთითებდეს, რომ მცენარისათვის სახელის შერქმევის დროს ამ მცენარის სასარგებლო თვისებები ჯერ კიდევ უცნობი იყო და მცენარე მავნედაც კი მიიჩნეოდა.

ა-მშოლაჰა “თამელი”

ისევე, როგორც ზემოთ განხილული სახელწოდება, ესეც არსებითი სახელების ფუძეების შეერთებით წარმოებულია: ა-მშო “დათვი” + ა-ლაჰა “ლეღვი”, ზედმიწევნით “დათვის ლეღვი”. ანალოგიისათვის საინტერესოა, რომ მეგრულში ეს მცენარე ცნობილია, როგორც თუნთიშ სხული “დათვის მსხალი”. თამელი მედიცინაში გამოიყენება კუჭ-ნაწლავის ტრაქტთან დაკავშირებული პრობლემების დროს.

ა-შხარაჯ “თეთრძირა”

კომპოზიცია. პირველი კომპონენტია ა-შხარა “მთიანეთი”, ხოლო მეორე – ა-ჯ “მუხა”, ზედმიწევნით ნიშნავს “მთიანეთის მუხას”. როგორც ჩანს, იგულისხმება ალპური ზონის ხემცენარეთა მცირე ზომა – “მთიანეთის მუხა” ის მცენარეა, რომელიც მუხას ჰგავს, მაგრამ ჯუჯაა.

ა-ხირაბღჯც // ა-ხიგრბღჯც “მრავალძარღვა”

ტერმინი კომპოზიცია, შედგება ორი არსებითი სახელის ფუძისაგან: ა-ხირა “იარა, ჭრილობა” + ა-ბღჯც “ფოთოლი”, ზედმიწევნით “ჭრილობის ფოთოლი”. მრავალძარღვას ჭრილობებისა და წყლულების მოსაშუშებლად იყენებენ. სახელი მოტივირებულია არა მცენარის მორფოლოგიის (შდრ. ქართ. მრავალძარღვა), ან გავრცელების ადგილის (შდრ. რუს. подорожник), არამედ მისი მეტად კონკრეტული სამედიცინო დანიშნულების საფუძველზე –

სახელწოდება ხაზს უსვამს, რომ მცენარე სწორედ ჭრილობის სამკურნალო საშუალებაა.

იხე ხომეკია ახომრბლ ზეც აქომწომტ “დაჭრილი არ არის, მაგრამ მრავალძარღვას ადებს” (გულია, 1985: 153).

ა-ხრაჯბეშე “ანგელოზა”

კომპოზიცია. შედგება ა-ხრა “კლდე” + (ა-)ჯბეშე “ნიორი” ფუძეებისაგან, ზედმიწევნით ნიშნავს “კლდის ნიორს”. მცენარის დანაყილ ფოთლებსა და ღეროს მძაფრი, უსიამოვნო სუნი ახასიათებს. შესაძლებელია, ამასთან იყოს კავშირში მცენარის სახელწოდებაში ნივრის სახელის მონაწილეობა (თავისი მძაფრი და არასასიამოვნო სუნის გამო).

ზოგიერთი მცენარის სახელწოდება ნაწარმოებია კაუზატის რ-პრეფიქსისა და მოქმედების იარაღის აღმნიშვნელი -გა სუფიქსის ერთდროული დართვით, ან მხოლოდ -გა სუფიქსის (კაუზატის -რ ნიშნის გარეშე) მეშვეობით. მაგალითად:

ა-ფეჯგა “ოშოშა”

შდრ.: ა-ფეჯ “სურნელი, სუნი”, ხოლო გა სეგმენტი, შესაძლოა, მოქმედების იარაღის აღმნიშვნელ სუფიქსადაც მიგვეჩნია, მაგრამ ეს გამორიცხებულია, ვინაიდან ამ ფუნქციით -გა სუფიქსი მხოლოდ ნაზმნარ ძირებს დაერთვის, ამ ტერმინს კი ასეთი ძირი არ ურევია. ვფიქრობთ, უფრო მართებული იქნებოდა ასეთი ახსნა: ეს გა უნდა იყოს “წაღება, წაყვანის” აღმნიშვნელი ა-გა-რა ზმნის ძირი, რომელიც გამოიყენება სწორედ სუნის ასვლის, სუნის ადენის, სუნის გავრცელების სემანტიკის გადმოსაცემად სწორედ ა-ფეჯ “სურნელი, სუნი” სახელთან ერთად: ა-ფეჯ გომტ “სუნი დგას; სუნი ასდის; სუნი ვრცელდება”.

ამ ვარაუდის შესაბამისად, მცენარის სახელი ზედმიწევნით ნიშნავს “სურნელის გამავრცელებელს”. მართლაც, აღნიშნულ მცენარეს მძაფრი, პიტნისმაგვარი სუნი ახასიათებს, როგორც ჩანს, მისი სახელწოდებაც ამ ფაქტთან არის დაკავშირებული.

ა-ძაძარბზა “კრაზანა”

შდრ.: ა-ძაძა “ცვარი, ნამი” + ა-რ-ბა-გა “გამშრობი” ა-რ-ბა-რა “გაშრობა” ზმნისაგან. ზედმიწევნით სახელი ითარგმნება, როგორც “ცვრის, ნამის გამშრობი”. სახელი მოტივირებული შეიძლება იყოს მცენარის მიერ ნამის შესრუტვის გამოკვეთილი უნარით.

აფხაზური სამკურნალო მცენარეების მრავალი სახელწოდება ქართველური ენებიდან არის ნასესხები. მაგალითად:

ა-კაწახიჭი – კოწახური;

ა-ქიჭი “კუნელი” – მეგრ. ქუნცი;

ა-ხ-არაჯ “ჯაგრცხილა” – მეგრ. ხერაჯი;

ა-ზთკ-ელ “ძირმწარა” – მეგრ. ზინტკვილი;

ა-სამყიჭი // ა-ცამყიჭი – სამყურა;

ა-ღაფა “ღაფნა” – მეგრ. ღაფი;

ა-ჯამფაზ “ჭიაფერა” – მეგრ. ჯამფეზია, ჯაფაზია;

ა-ყიღმბითა // ა-ყიღმბითა // ა-ყიღმბინთა “პიტნა” – მეგრ. ყვალმითა, ყვალმინთა (ზედმიწევნით: “ყველის პიტნა”)... (აფხაზურში ნასესხები მცენარეთა ქართველური სახელწოდებების შესახებ ვრცლად იხ.: ქ. ლომთათიძის მონოგრაფიაში “აფხაზური და აბაზური ენების ისტორიულ-შედარებითი ანალიზი. I”, თბ., 1975; თ. გვანცელაძის სტატიაში “ქართველიზმები აფხაზურ ბოტანიკურ ტერმინოლოგიაში და აფხაზთა ისტორიული მიგრაციის მიმართულებანი. – კრებ. “გიორგი როგავას”. თბილისი, 1997, გვ. 55-67 და ნ. მაჭავარიანის მონოგრაფიაში (“მცენარეთა ლექსიკა აფხაზურში. სემანტიკურ-სტრუქტურული ანალიზი”. თბილისი, 2006).

ხშირად, სამკურნალო მცენარეებს არქმევდნენ იმ ექიმბაშებისა და მეურნალების სახელებს, რომლებიც ამ მცენარეებს იყენებდნენ, ზოგჯერ კი სხვა პირთა სახელებიც გვხვდება ამავე ფუნქციით.

მაგალითად, გვხვდება “გიდის ბალახი”, შმაჭი იხიში “შმაფის წამალი”, აბაბი იჭასკ-ენ “მღვდლის ბალახი”, ფენწაჭაა რეხიში “ფინწაჭების წამალი”, წკო იხიში “წიკვის წამალი”, ღება იხიში “ღიბას წამალი”. ამ ტერმინებში გვხვდება, შმაჭი, წკო, ღება მამაკაცთა პირსახელებია, ხოლო ფენწაჭაა – პატრონიმული სახელი (შტოგვარის სახელი).

მკურნალობის ტერმინთა შორის ბევრია ზმნა და ნაზმნარი სახელი. მაგალითად, ამ ჯგუფს განეკუთვნება მარტივფუძიანი ზმნა ა-ღ-არა “შეხორცება” და მისგან მომდინარე სახელი ა-ღ-ა “შეხორცებული იარა”.

აფხაზურ ენაში მწირია სამედიცინო მანიპულაციების დროს გამოსაყენებელი საშუალებების სახელები. მოვიყვანო ჩვენთვის ხელმისაწვდომ მასალას:

ა-ღ-არაფხა “ნაყენი”

სახელის ფუძე შედგება რფხა ძირისაგან, რომელსაც ერთვის საურთიერთობო კატეგორიის ა-ღ- პრეფიქსი, წა- ფუძე-წინდებულია, რომელიც აღნიშნავს რაიმეს ქვემოთ ყოფნას ან მოქმედებას.

ა-ბამბა “ბამბა”

ქართულიდან ნასესხები სიტყვაა. ხშირად გამოიყენება შელოცვებში:

...შაქარ ძღლა იჭმუზბააფტ, ბამბალა იჭმუსერყეყოფოფტ...” (შაქრიანი წყლით გაგასწორე, ბამბით შებფუთე...) (გულია, 1985: 218)

აბამბაჭმუ ამცა უზღწაახუამ “ბამბაში ცეცხლს ვერ დამალავ” (გულია, 1985: 180)

ა-ბაჯბაქაწა “მდოგვის საღბუნი”

კომპოზიტი. პირველი კომპონენტი ა-ბაჯბა “მდოგვი” + ქაწა არის ა-ქა-წა-რა “დაღება” ზმნის ფუძე, ზედმიწევნით “დაღებული მდოგვი”.

ა-ღასგა “დანა ვენასექციისთვის (სისხლის გამოსაშვები)”

კომპოზიტი იშლება ასე: ა-ღა “სისხლძარღვი, ნერვი”, სა ძირის რაობა ნათელი არ არის. ზმნიდან აფურსარა, აფხურსარა “გაჭრა”+ მოქმედების იარაღის აღმნიშვნელი –გა სუფიქსი. ტერმინი ზედმიწევნით ნიშნავს “სისხლძარღვის საჭრელი ინსტრუმენტი”

ა-კასგ’შა “დოლბანდი”

კომპოზიტი შედგება ა-კასტ “ნაჭერს; თავსაფარს” (შდრ. რუს. КОСЫНКА “თავსაფარი”) არსებითი სახელისა და შმ აშტკააკაა ”თეთრი” ზედსართავი სახელისგან. ზედმიწევნით “თეთრი თავსაფარი”.

ა-ლაფშტწაშაარა “ჰალუცინაცია”

კომპოზიტი. ნაწარმოებია ა-ლაფშტ “მზერა, გამოხედვა” არსებითი სახელისა და ა-წაშტარა “რადაციის რაიმეს ქვეშ ჩავარდნა” (სადაც წა რაიმეს ქვეშოთ ყოფნის ან მოქმედების აღმნიშვნელი ფუძე-წინდებულება) ზმნის ფუძეების შეერთებით. ზედმიწევნით “მზერის ქვეშ მოხვედრა”.

ა-მალჰამ “მალამო”

ნასესხებია თურქულიდან < მალამ.

ა-მაშენა/ა-ძენწაგა “ოყნა”

ა-მაშენა ნასესხები ტერმინია. მისი მნიშვნელობის დადგენა ვერ მოხერხდა.

რაც შეეხება მეორე სიტყვას, ა-ძენწაგა - კომპოზიტია. შედგება ა-ძე “წყალი” ფუძის, ა-წარა “დადება, ჩადება” ზმნის წა ძირისა (ამ კონკრეტულ შემთხვევაში ნიშნავს “ოყნის დადგმას”) და მოქმედების იარაღის აღმნიშვნელი გა სუფიქსისაგან. ზედმიწევნით “რითიც წყალს ჩადებენ”. მაგალითი: აჩმაზაჰ ამაშენა ინტრუქტ “ავადმყოფს ოყნა გაუკეთეს”.

ა-პინცეტ “პინცეტი”

რუსულის შუამავლობით ნასესხები ტერმინია.

ა-რდგსგა “საანესთეზიო საშუალება”

გამოსაყოფია ინსტრუმენტის სუფიქსი -გა და კაუზატივის პრეფიქსი რ-, სხვა ელემენტთა რაობა კი დასადგენია.

ა-რფხაგა “სათბური”

ტერმინი შედგება ა-ფხარა “გათბობა, შეთბობა” ზმნის ფუძისგან, რ- კაუზატივის აფიქსისა და -გა იარაღის აღმნიშვნელი სუფიქსისგან.

ა-რთუნჩგა “დამამშვიდებელი”

კომპოზიტი ნაწარმოებია ა-რ-თუნჩ-რა “დამშვიდება, დაწყნარება” ზმნის ფუძის (სადაც რ- კაუზაციის სუფიქსია) და -გა მოქმედების იარაღის აღმნიშვნელი სუფიქსით. თუნჩ ფუძე ნასესხებია თურქულიდან და ნიშნავს “მშვიდს, წყნარს; დინჯს”. ზედმიწევნით “ის, რითიც ამშვიდებენ”.

ა-რკაშტა “ნარკოზი”

კომპოზიტი ნაწარმოებია ა-რკაშ-რა “დაძინება, შეგრობების შესუსტება” (გენკო, 1998: 224) ზმნის ფუძისა და მოქმედების იარაღის აღმნიშვნელი -გა სუფიქსის მეშვეობით.

ა-სფბრთ “სპირტი”

რუსულის მეშვეობით ნასესხები ტერმინია.

ა-საკასა “საკაცე”

ქართველური ენებიდან კალკირებული ნასესხობა. შდრ. ქართ. სა-კაცე-ე. საყურადღებოა ც > ს პროცესი.

ა-საკატ/ა-ვჟწრა ლაბაქია “ყავარჯენი”

პირველი ტერმინის სტრუქტურა და წარმომავლობა სარკვევია, ხოლო მეორე ტერმინი აღწერითი ხასიათისაა: ა-ვჟწრა ლაბაქია ზედმიწევნით “იღლიის ჯოხები”.

ა-ფსაძ “ორმო, რომელშიც ავადმყოფს კურნავდნენ”. ძვლების დაავადებების მქონე ადამიანების განსაკურნებლად ადამიანის სიმაღლის ორმოს თხრიდნენ. ნაძვის (აფხაზურად ნაძვი - აფსაძ) ტოტებისგან ცეცხლს ანთებდნენ და ორმოს ახურებდნენ. შემდეგ ავადმყოფს ამ ორმოში ათავსებდნენ.

სემანტიკის გადაწევის შედეგად ნაძვის სახელი სამკურნალო ორმოს სახელად იქცა.

ა-ყტა “გარეგანი ჩირქგროვების გასაჭრელი დანა”

გამოსაყოფი ჩანს ინსტრუმენტის სუფიქსი -გა, ხოლო ძირის რაობა გასარკვევია.

ა-შარბათ “გაციების წამალი”

ნასესხებია არაბულიდან ქართულის ან თურქულის მეშვეობით. შდრ.: ქართ. შარბათ-ი “შაქრისა და ხილის წვენი და მზადებული ტკბილი სასმელი” (ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, 1990 – II: 1021). თურქ. şerbat/şerbet, არაბ. شربات (Sherbet).

ა-შბოურაშაგა “თერმომეტრი”

კომპოზიტი. ნაწარმოებია ა-შბოურა “სიცხე” არსებითი სახელისა და ა-შაარა “გაზომვა” ზმნის ფუძეების შეერთებითა და -გა მოქმედების იარაღის აღმნიშვნელი სუფიქსით. ზედმიწევნით “სიცხის საზომი”.

პ-ძვა “ხსნარი”

კომპოზიტი. შედგება ა-ძვ “წყალი” არსებითი სახელის ფუძისა და ვა ძირისაგან, რომლის მნიშვნელობის დადგენა გაგვიჭირდა.

ა-ჭაჭაგა “გადასახვევი მასალა”

ისევე, როგორც წინა ტერმინი, აღნიშნული სიტყვაც კომპოზიტი. ნაწარმოებია ა-ჭაჭაგა “შეკვრა, შეხვევა” ზმნის ფუძისა და -გა მოქმედების იარაღის აღმნიშვნელი სუფიქსის მეშვეობით. ზედმიწევნით “შესახვევი საშუალება”.

ა-ხიშიწიგ “დრენაჟი”

კომპოზიტი იშლება ასე: არსებითი სახელის ფუძე ახიში “წამალი” + არსებითი სახელის ფუძე ა-წიგ “წაწვეტებული ჯოხი, პატარა ჯოხი, წკირი”. ტერმინი ზედმიწევნით ნიშნავს “სამკურნალო ჯოხი, წამალ-ჯოხი”.

ა-ხაანჩბგა “ტკივილგამაყუჩებელი”

კომპოზიტი იშლება ასე: ა-ხაა “ტკივილი” + ა-ჩბ-რა “შესუსტება, შემსუბუქება, შერბილება” + მოქმედების იარაღის აღმნიშვნელი -გა სუფიქსი. ტერმინი ზედმიწევნით ნიშნავს “ტკივილის შემამსუბუქებელი ინსტრუმენტი, საშუალება”.

ა-ხე რფშაგა “სპეციალური ინსტრუმენტი, რომლის მეშვეობითაც დაჭრილის სხეულიდან ტყვია ამოჰქონდათ”

კომპოზიტი ნაწარმოებია ა-ხე “ტყვია” არსებითი სახელისა და ა-ფშმაარა “მოძებნა” ზმნის ფუძეების შეერთებით და -გა მოქმედების იარაღის აღმნიშვნელი სუფიქსით. ზედმიწევნით “ტყვიის მოსაძებნი ინსტრუმენტი”.

3. დაავადებათა და სამკურნალო საშუალებათა სახელების მორფოლოგიური მოდელები

წინამდებარე თავში გაანალიზებულ სახელწოდებათა შორის ჭარბობს წარმოქმნილი და რთულფუძიანი (კომპოზიტური) ტერმინები, აგრეთვე ერთზე მეტსიტყვიანი შესიტყვებები, მარტივფუძიანი სახელები კი შედარებით ნაკლებია.

მარტივფუძიან ტერმინთა სტრუქტურაში შედის მხოლოდ სახელთა ზოგადი ფორმის მაწარმოებელი ა- პრეფიქსი და ფუძე (ძირი). ამ მოდელს განეკუთვნება დაავადებათა შემდეგი სახელწოდებანი: აბლგ, ამმჰა, აყაბ და ა.შ..

წარმოქმნილ სახელებში სახელთა ზოგადი ფორმის მაწარმოებელი ა-პრეფიქსის გარდა წარმოდგენილია სიტყვათმაწარმოებელი (დერივაციული) აფიქსები: -ტ(გ), -გა, -ჟგ, -რა, -ხა, -და, -და-ხა...

-ტ(გ) სუფიქსს, როგორც სიტყვათმაწარმოებელ სუფიქსს გამოყოფს აფხაზური ენის თითქმის ყველა მკვლევარი. ქ. ლომთათიძე წერს, რომ: “ტ(გ) აფხაზურ ენაში არის კუთვნილების აფიქსი და ძირითადად გამოიყენება ნაზმნარ სახელებში, მოქმედების სახელთა სიტყვათმაწარმოებელი აფიქსის სახით” (ლომთათიძე 1945: 309). მკვლევარი თვლის, რომ სუფიქსი -ტ(გ) სიტყვა “საკუთრების, კუთვნილის; მონის” აღმნიშვნელი ა-ტ(გ) ფუძისაგან არის ნაწარმოები (ლომთათიძე 1945: 309-312).

სუფიქს -ტ(გ)-ს მეშვეობით იწარმოება ნაზმნარი სახელები, რომლებიც აღნიშნავენ ქმედების ობიექტს, დანიშნულების საგანთა სახელებს, მაგ.: ა-ძა-ტო “შესაწირი ცხოველი”, ა-კოზხშმა-ტოგ “საგანი, რომელსაც ავადმყოფს თავს შემოავლებენ”, ა-თიჰა-ტო “შესალოცი, გამოსალოცი.

სამედიცინო ტერმინებში სუფიქს -ტ(გ)-ს მეშვეობით ნაწარმოები არსებითი სახელები იშვიათად გვხვდება. ესენია: ა-ნ-შ-ტოგ “მალამო”, ზედმიწევნით “წასასმელი”, არტჟო-ტო 1. “სასმელი”, 2. “ნახარში, წვენი”, ახ-შო-ტო “სამკურნალო, განსაკურნავი”. უკანასკნელი სიტყვისაგან, თავის მხრივ, მიიღება ახალი სამედიცინო ტერმინები: მასდარი ახ-შო-ტო-რა “მკურნალობა, განკურნება”,

ახიმი-ტი-ვზ “მკურნალი”, ახიმი-ტი-გა “სამკურნალო საშუალება, წამალი”, ახიმი-ტი-რთა “მკურნალობის ადგილი, საავადმყოფო”, აძღლახიმი-ტი-რთა “ბალნეოლოგიური სამკურნალო”. ამ ახალ ფორმებში გამოყენებულია მასდარის მაწარმებელი -რა, მოქმედი საგნის აღმნიშვნელი -ვზ, მოქმედების იარაღის აღმნიშვნელი -გა და ლოკატიურობის -რთა სუფიქსები.

საზოგადოდ, აფხაზურ წარმოქმნილ სახელებში ხშირად დასტურდება სუფიქსი -რა, რომელიც ერთ-ერთი ყველაზე პროდუქტიული დერივაციაა. ამას აღნიშნავს აფხაზური ენის თითქმის ყველა მკვლევარი (ქ. ლომთათიძე, ა. გენკო, კ. შაყრილი, ა. ხეცია, თ. გვანცელაძე, ნ. მაჭავარიანი...), მაგრამ ყველაზე სრულად ამ სუფიქსის ფუნქციური დახასიათება წარმოდგენილი აქვს ა. ხეციას, რომელმაც მისი 10-მდე სიტყვათწარმოებითი ფუნქცია გამოყო (ხეცია 1988: 10-12).

სამედიცინო ტერმინოლოგიაში უპირატესად გამოიყენება ნასახელარ ზმნათა, ან აბსტრაქტულ სახელთა საწარმოებლად: ამჰჰიან “ხველა” (სახელი) – ამჰჰიან-რა “დახველება”, ახეღლაგა “სუღელი, გიჟი” – ახეღლაგა-რა “გაგიჟება”, აგოანყ “მძიმე ავადმყოფი” – აგოანყ-რა “ძლიერ ავად ყოფნა, ტანჯვა”, აჰიგჰიანკ “დამბლა” – აჰიგჰიანკ-რა “დამბლის დაცემა, პარალიზება”, აღან “შეხორცებული იარა” – აღან-რა “შეხორცება”...

აფხაზურში საზოგადოდ სუფიქსი -გა ერთვის ზმნის ფუძეს და აწარმოებს იმ იარაღის მნიშვნელობის მქონე არსებით სახელს, რომლის მეშვეობითაც ახორციელებენ ქმედებას, ხოლო სამედიცინო ტერმინოლოგიაში კი ძირითადად სამკურნალო საშუალებას აღნიშნავს.

ეს სიტყვები უმეტესწილად რთული შედგენილობისანი არიან, პირველი კომპონენტი – სახელის ფუძეა, რომელიც მიგვითითებს მკურნალობის ობიექტზე: აფხძღლაგა “ოფლმდენი საშუალება” – აფხძღ “ოფლი” + ალხრა “გამოდება, გამოტანა”. ასეთივე მოდელით ნაწარმოები სიტყვებია: აშმოურარტიან-გა//აშმოურარხიბგ-გა “სიცხის დამწვევი”, აყგ-გა “ჩირქგროვის გასახსნელი დანა”, ახგრფშბანა-გა “იარაღი, რომლითაც ადამიანის სხეულიდან ტყვია ამოაქვთ”, არგუშგ-გა “ნარკოზი, გამაყუჩებელი”, აშმოურაშიგ-გა “სიცხის საზომი, თერმომეტრი”.

აფხაზურ ენაში სუფიქსი -ხა დაერთვის სახელის ფუძეს და აწარმოებს გარდაქცევითობის სემანტიკის მქონე გარდაუვალ ნასახელარ დინამიკურ ზმნას. ეს სუფიქსი დასტურდება ზოგ სამედიცინო ტერმინშიც და მას ახლავს ხოლმე მასდარის -რა სუფიქსი:

აბზია-ხა-რა “კარგად გახდომა”, აიცია-ხა-რა “უარესად გახდომა”, აიღ-ხა-რა “მომჯობინება”, ახაგა-ხა-რა “გაგიჟება”, ამგადად-ხა-რა “დაფეხმძიმება”, აფსტლაცია-ხა-რა “გასუქება”, აფსაივწა-ხა-რა “ხრჩობა, ქოშინი”, ამსა-ხა-რა “გარქოვანება”, აჭმაჰა-ხა-რა “გაშეშება”, აფგრაგა-ხა-რა “წყენა, მოწამლვა, მანებლობა”, ალაში-ხა-რა “დაბრმავება”.

აფხაზურ ენაში სუფიქსი -და გამოხატავს რისამე უქონლობას, რომელსაც შეიძლება მოსდევდეს მასდარის/აბსტრაქტულობის -რა სუფიქსიც: აზუგ-და-რა “ჯანმრთელობა”, ანუ “სენის არქონა” (აზუა “ავადმყოფობა, ინფექციური დაავადება”); ახიშიგ-და-რა “უწამლობა, წამლის უქონლობა”; აგ-ამა-და-რა “გემოს შეგრძნების უქონლობა; უმადობა”, ახშამ-და-რა “უნაყოფობა, უშვილობა”.

მოცემული მოდელი შეიძლება გართულებული იყოს უარყოფითი მ ნაწილაკით; ა-მ-ცია-და-რა “უძილობა”. ზოგჯერ უარყოფის შინაარსი გადმოცემულია მსოლოდ ზმნის ფუძეში ჩართული მ აფიქსითაც: აგია-მ-ბზარა “ავადმყოფობა”, ალა-მ-შიარა “დაუორსულებლობა/უშვილობა”.

თანამედროვე აფხაზურში ნეოლოგიზმების მაწარმოებლად ერთობლივად გვევლინება ა-კ-რს “დაჭერა, ჭერა” ზმნის კ ძირი და კაუზატივის მაწარმოებელი რ- პრეფიქსი. ხსენებული დერივატების პროდუქტიულობა ძალზე მაღალია სამედიცინო ტერმინოლოგიაშიც:

დერივატი კ: აბ-კ-რა “ცოფი; გაცოფება”, აფშამ-კ-რა “რევმატიზმი”, აცემზემ-კ-რა “უძილობა”, აგაწი-კ-რს “ფილტვების ანთება”, აჭგრაკალ-კ-რა “კრუნხვა”.

დერივატი რ-კ: ახიშიგ-რ-კ-რა “წამლით გაჟღენთვა, მოწამლვა”, აშჰამგ-რ-კ-რა “წამლით გაჟღენთვა, მოწამლვა”.

დაავადებებისა და მკურნალობის აღმნიშვნელ აფხაზურ სამედიცინო ტერმინებში დიდი როლდენობით გვხვდება რთულფუძიანი სიტყვები. მათი უმრავლესობა იწარმოება კომპოზიციით შემდეგი მოდელის მიხედვით: დაავადებული ორგანოს სახელი + სიტყვები აჩმაზარა “დაავადება”, ან ახ-ა “ტკივილი”.

ტერმინების კომპონენტები წარმოდგენილია მეტყველების შემდეგი ნაწილებით: არსებითი სახელი+ არსებითი სახელი, არსებითი სახელი+ ზედსართავი სახელი, არსებითი სახელი+ ზმნის ფუძე.

არსებითი სახელი + არსებითი სახელი მოდელის მიხედვით აგებული მრავალი კომპოზიციური ტერმინის პირველი კომპონენტი გამოხატულია დაავადებული ორგანოს აღმნიშნელი არსებითი სახელებით:

ამგაა “მუცელი”, აუატალა “ჯირკვალი”, ალა “თვალი”, აღმშა “ყური”, ახაფტც “კბილი”, აზ “ნაღველი”, აბლა “ზურგი”, აბავ “ბვალი”, აცა “კუჭი”, ახადა “ყელი”, აგაგ “გული”, აცაა “კანი”, აგააა “ღვიძლი”. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, დაავადების სახეობის კონკრეტიზაცია ხორციელდება დაავადებული ორგანოს აღმნიშნელი პირველი კომპონენტით.

ამგვარ ტერმინთა მეორე კომპონენტად გვევლინება სიტყვები ახაა “ტკივილი” ანდა აჩმაზარა “დაავადება”.

ორგანოს დასახელება + ახაა: ამგაახაა “მუცლის ტკივილი”, აუატალახაა “ჯირკვლის ტკივილი”, აცახაა “კუჭის ტკივილი”, ალახაა “თვალის ტკივილი”, აღმშახაა “ყურის ტკივილი”, ახაფტცხაა “კბილის ტკივილი”, აბლახაა “თვალის ტკივილი” და ა.შ.

გვხვდება ზემოთ ჩამოთვლილი ტერმინების სხვაგვარი, გამარტივებული ფორმაც, როცა ახაა სიტყვის მხოლოდ თანხმოვანია დარჩენილი: ამგაახ “მუცლის ტკივილი”, აუატალახ “ჯირკვლის ტკივილი”, ახგხ “თავის ტკივილი”.

რაც შეეხება ცხოველების დაავადებების სახელებს, მათში პირველ კომპონენტად გვევლინება არა დაავადებული ორგანოს სახელი, არამედ თავად ცხოველის სახელწოდება: აჰაარახ “ღორის ჭირი”.

ორგანოს დასახელება + აჩმაზარა “დაავადება”: აჭაჭაჩმაზარა “პირის ღრუს დაავადება”, აჭაჭაჩმაზარა “თირკმლის დაავადება”, არგფაჩმაზარა “ფილტვის დაავადება”, აგაააჩმაზარა “ღვიძლის დაავადება”. ამ ტერმინების სემანტიკა მიგვითითებს არა ტკივილზე, არამედ დაავადებაზე.

ზმნური კომპონენტის შემცველი რთული ტერმინები ფართოდ გამოიყენება აფხაზურ ენაში. ზმნური კომპონენტის სტრუქტურა არაერთგვარია. აგრეთვე არაერთგვაროვანია ტერმინის კომპონენტებს შორის ურთიერთობები. ეს ურთიერთობები განსაზღვრავენ მთლიანად რთული ტერმინის ჯამურ მნიშვნელობას. ზმნის სტრუქტურიდან გამომდინარე გამოვყოფთ რთული ტერმინების შემდეგ მოდელებს:

ა) სახელი + დამოუკიდებელი, ან დამოკიდებული რეალიზაციის მქონე ზმნა. უფრო ხშირად ზმნა მასდარის ფორმითაა წარმოდგენილი:

აბაჟ-ფწიარა “მოტეხილობა” < აბაჟ “ძვალი” + (ა-)ფწიარა “მოტეხა”;

აჭაპან-კაშიარა “ჭიპის ამოვარდნა” < აჭაპან “ჭიპი” + (ა-)კაშიარა “პატარა ზომის რაღაცის ამოვარდნა”;

ახთა-ლალარა “გაციება” < ახთა “სიცივე” + (ა-)ლალარა “რაღაცის შიგნით შესვლა”;

ამგია-ხასრა “დიზენტერია” < ამგია “მუცელი” + (ა-)ხასრა “ეპიდემიის, დაავადებების გავრცელება”...

ბ) ორგანოს სახელწოდება + კაუზატიური მიმდებარეობა:

ახიდა-რ-ჩიგ “ყბაყურა”;

აცია-რ-კჭი “ჩუტყვავილა”;

აცია-რ-ფშიდა “ყვავილი”...

გ) ზემოსხენებულ მოდელს ჰგავს კონსტრუქცია, რომლის მეშვეობითაც ნაწარმოებია ტერმინი არგხთშირა “ციება, კანკალი”, მაგრამ ზემოთ მოყვანილი ტერმინებისგან განსხვავდება იმით, რომ კაუზაციის აფიქსი აქ სხვა პოზიციას იკავებს: ის დგას არა მიმდებარის, არამედ მთელი რთული ფუძის დასაწყისში. ეს რთული ფუძის ლექსიკალიზაციის შედეგია.

დ) ორგანოს დასახელება + ზმნა აკრა “დაჭერა, დაკავება, შეპყრობა”. მოცემული მოდელი არის ყველაზე გავრცელებული სიტყვათმწარმოებელი მოდელი. ამ მოდელისთვის დამახასიათებელია ორ ვარიანტში რეალიზაცია: კომპოზიტური, როდესაც ზმნა აკრა ასრულებს სახელის განუყოფელი ნაწილის ფუნქციას (მაგ.: აცოგმზემ-კ-რა “უძილობა”) და მეორე, როცა აკრა ზმნა დაავადების დასახელებისას (ნომინაციისას) შედის რთული ფუძის შემადგენლობაში (მაგ.: ახთა-კრა “გაციება, შეციება”), მაგრამ სათანადო პროცესის კლასოვან-პიროვანი და დროული სემანტიკის გამოხატვის აუცილებლობის დროს იგი გამოდის ზმნის ფუძის შემადგენლობიდან და იუღლება ჩვეულებრივ (ახთა საკიტ “მე შემცივდა”, ზედმიწევნით “სიცივემ შემიპყრო”).

ე) კომპოზიტები და შესიტყვებები, რომლებიც შედგებიან არსებითი სახელისა და ხარისხობრივი ზედსართავი სახელისაგან:

ალაფშ-ცოგა “გათვალვა” < ალაფშ “მზერა” + (ა-)ცოგა “ცუდი”;

აიმშია ბზია “ყივანახველა” < აიმშია “ხველა” + (ა-)ბზია “კარგი”;

აიმჰა ცოგა “ჭლექი” (ზედმიწევით “ცუდი ხველა”) < აიმჰა “ხველა” + (ა)ცოგა “ცუდი”.

ტერმინების დიდი ნაწილი ტერმინ-შესიტყვებებია, ანუ ისინი შედგება ერთმანეთთან სინტაქსურ კავშირში შემავალი ერთზე მეტი დამოუკიდებელი სიტყვისაგან (გამონათქვამისაგან). ამგვარი ტერმინ-შესიტყვებებია: აკატემ ჩმაზარა ჭჰკ ბააფსე “დიზენტერია” (ზედმიწევით “ნაწლავის ძალიან ცუდი გადამდები დაავადება”). ასეთი შემთხვევები მეტად იშვიათია.

შედარებით ხშირია სახელებისაგან შემდგარი ტერმინ-შესიტყვებები, რომელთა კომპონენტებსაც ერთმანეთთან პოსესიური ურთიერთობები აკავშირებთ:

ანცია რჩმაზარა “ღმერთების ავადმყოფობა” (ზედმიწევით “ღმერთების ავადმყოფობა” – წითელას ტაბუირებული სახელწოდება).

აქ სიტყვა ანცია “ღმერთი” აღნიშნავს ღმერთების კრებულს, რაზეც მიგვითითებს სახელწოდების მეორე კომპონენტში მრავლობითი რიცხვის მესამე პირის კუთვნილების მაჩვენებელი რ-.

თავი III

ფიზიოლოგიასთან დაკავშირებული ლექსიკა

ამ თავში წარმოდგენილია ადამიანის ფიზიოლოგიურ პროცესებთან და მათ პროდუქტებთან დაკავშირებული აფხაზური სახელწოდებების სტრუქტურული, სემანტიკური და ეტიმოლოგიური ანალიზის შედეგები.

აღნიშნული ტერმინოლოგიის მოპოვება და დამუშავება გარკვეულ სირთულეებს წარმოადგენდა, რადგანაც თანამედროვე აფხაზურში ძილითადად გამოიყენება რუსული ტერმინოლოგია.

აგრეთვე სირთულეს წარმოადგენდა საველე მუშაობების დროს გარკვეული ტერმინების (აფხაზებში ე.წ. სასირცხვილო ტერმინების) მოპოვება-ჩაწერა, რადგანაც ამგვარი სიტყვები ძირითადად ტაბუირებულია და აღწერით ან ევფემიზაციით არის წარმოდგენილი.

ზემოთ თქმულიდან გამომდინარე ფიზიოლოგიურ პროცესებთან და მათ პროდუქტებთან დაკავშირებული ლექსიკა ფრაზეოლოგიზმებში და სამხატვრო ტექსტებში ძალიან იშვიათად დასტურდება.

აჰმაკჭრა ”დაჭკნობა (კანისა)”

ზმნის ფუძე შედგება კჭ ძირისაგან, რომელსაც ერთვის საურთიერთო კატეგორიის აჰ- პრეფიქსი, ლოკატიური მა- პრევერბი და მასდარის მაწარმოებელი -რა სუფიქსი. მთლიანად აჰმაკჭრა ეტიმოლოგიურად ნიშნავს “ერთიანად დაჭკნობას”. ამავე კვჭ ძირისაგან მომდინარეობს სიტყვა ა-კაჭგ-რა // ა-კვჭგ-რა “ნაოჭი”. ძირის ამოსავალი ვარიანტი შენარჩუნებულია ა-კაჭგ-რა ფორმაში, რომელშიც დაცულია პირველადი ა ხმოვანი. ზმნა ერთპირიანი და გარდაუვალია. კლასოვან-პიროვანი უღვლილებისას დაირთავს ძირითადად

სუბიექტის დ-ს რიგის ნიშნებსა და დრო-კილოთა სუფიქსებს: იცაა [ა-]ემმაკტიტ
“მას (მამაკ.) კანი დაუნაოჭდა”.

ათაკააჟი ლძამუა ემმაკტიტ “მოხუცებული ქალის ლოყა დაჭკნა (დანაოჭდა)”
(შაყრილი, კონჯარია, 1986 – I :59)

ამსარა “დაცემინება”

ტერმინი შედგება საურთიერთო კატეგორიის აა- პრეფიქსისაგან, ლოკატიური მა- პრევერბის უხმოვნო ვარიანტისა და მასდარის -რა სუფიქსისაგან. ზმნა ერთპირიანი და გარდაუვალია. კლასოვან-პიროვანი უღვლილებისას დაირთავს ძირითადად სუბიექტის დ-ს რიგის ნიშნებსა და დრო-კილოთა სუფიქსებს: დ-ემსემატ “მას (ად.) დააცემინა”.

აჟმა ემსემატ, აბგა “ჰაჰარ” აჰიემატ “თხას დააცემინა, მელამ “ხეირი” თქვა”
(გულია, 1985: 181)

ამჰია “ხველა” (არს. სახ.)

ნაზმნარი არსებითი სახელია. მომდინარებს ამჰიარა “დახველება” ზმნისაგან. წარმოდგენილია წმინდა ფუძის სახით.

ამჰია ჭბკუბ “ხველა ავადმყოფობაა” (შაყრილი, კონჯარია, 1986 - I: 62)

ამჰიარა “ხველა”

ზმნა იმავე მორფოლოგიურ ინვენტარს შეიცავს, რასაც ზემოთ განხილული ამსარა “დაცემინება” ფორმა: ტერმინი შედგება საურთიერთო კატეგორიის აა- პრეფიქსისაგან, ლოკატიური მა- პრევერბის უხმოვნო ვარიანტისა და მასდარის -რა სუფიქსისაგან. ანალოგია სხვა მხრივაც გვაქვს: ეს ზმნაც ერთპირიანი და გარდაუვალია. კლასოვან-პიროვანი უღვლილებისას დაირთავს ძირითადად სუბიექტის დ-ს რიგის ნიშნებსა და დრო-კილოთა სუფიქსებს: დეიმჰიემატ “მას (ად.) დაახველა”.

მეცხიგ აჩჩარა ამჰიარა აშთოუბ “ბევრ სიცილს ხველა მოსდევს” (შაყრილი, კონჯარია, 1986 – I: 62)

ასრა “ცემა, ძგერა (გულისა)”, “ძლიერი სუნთქვა”

შეიცავს საურთიერთო კატეგორიის აა- პრეფიქსსა და მასდარის -რა სუფიქსს, არ შეიცავს ლოკატიურ პრევერბს. ძირია ა-ს-რა “ცემა, დარტყმა”

მარტივფუძიანი ზმნის ს თანხმოვანი. ეტიმოლოგიურად ნიშნავს “ერთმანეთზე დარტყმას”, “ერთად ცემას”. გულისხმავს აღმნიშვნელად გამოყენებისას საჭიროებს ა-გოგ “გული” სიტყვის დართვასაც: სგოგ [ქ]ეფსუეფტ “გული მიცემს, გული მიძგერს”. ზმნა ერთპირიანი და გარდაუვალია. კლასოვან-პიროვანი უღვლილებებისას დაირთავს ძირითადად სუბიექტის დ-ს რიგის ნიშნებსა და დრო-კილოთა სუფიქსებს

ადა აღფ-დღფჰაა ეფსუეფტ “ძარღვის აღფ-დიფ (ბგერითი მიბაძვა) ფეთქავს” (შაყრილი, კონჯარია, 1986 – I: 66)

ა-ბზხჟქცაჟაარა “ჩლიფინი”

რთული შედგენილობის სიტყვა. პირველი კომპონენტის აბზ “ენა” შესახებ ვრცლად იხ. ჩვენი ნაშრომის I თავში, მეორე კომპონენტი ხჟქ ფუძეა არსებითი სახელისა ა-ხჟქ “კიდე, ნაპირი”, მესამე კომპონენტი ცაჟაარა კი ა-ცაჟაარა “ლაპარაკი, საუბარი” ზმნის ფუძეა. ზედმიწევნით: “ენის კიდეზე, ენის კიდით ლაპარაკი”.

ა-ბლამ “ბალდამი” თურქულიდან ნასესხები სიტყვაა. თურქულში balgam “ნახველს; ჩირქს” ნიშნავს.

ა-ბლამძ “ნაღველით პირღებინება”

ა-ბლამ თურქულიდან ნასესხები სიტყვაა და ბალდამს ნიშნავს, მეორე კომპონენტია წყლის აღმნიშვნელი სიტყვის თანხმოვნითი ნაწილი. ზედმიწევნით ნიშნავს “ბალდამ-წყალს”.

ა-ბლაჟი “ფუფხი იარაზე”

სიტყვის ეტიმოლოგია ნათელი არ არის და დამატებით კვლევას საჭიროებს.

ახორა აბლაჟი აქილეფტ “იარაზე ფუფხი მოედო, გაჩნდა” (შაყრილი, კონჯარია, 1986 - I: 98).

ა-გჰმა, აშხარ., ტაპ. გჰმა “გემო; მადა”

ნასესხებია ქართველური ენებიდან, შდრ.: ქართული გემო.

ნასესხებ მასალაში ე ხმოვანი უკანაენისმიერთა და ფარინგალური ყ-ს მომდევნოდ აფხაზურში გადმოცემულია ა ხმოვნით, მგრამ იწვევს წინამავალ თანხმოვანთა გაპალატალურებას (ლომთათიძე 1976: 47). რიგ ნასესხებ სიტყვაში გამსესხებელი ენის თ ხმოვნის ადგილას გვხვდება ა (ლომთათიძე 1976: 51).

გამოიყენება მყარ შესიტყვებებშიც, მაგალითად, ა-გ~პმა იკიტ “ძალიან მოეწონა, გაიგო, რომ ძალიან კარგია (გემო გაუგო)”.

ჯაბადა კრუზფო, აქატო იაგ~ამოუ იზდგრამ “უმრომლად მჭამელი ვერ იგებს, საჭმელს რა გემო აქვს” (გულია, 1985: 187).

ა-გაბზდ"არა “ჯანმრთელობა”

შედგება ა-გოგ “გული” სახელისა და ა-ბზია ”კარგი” ზედსართავი სახელისაგან ნაწარმოები აბსტრაქტულობის ა-ბზია-რა “სიკარგე; სიკეთე, კარგობა” ფორმისაგან. ტერმინი მთლიანობაში გულისხმობს “გულის სიკარგეს”, ანუ ჯანმრთელობის ქონას. საყურადღებოა, რომ აფხაზურ ენაში ჯანმრთელობა მაინცდამაინც გულის მდგომარეობასთანაა ასოცირებული. სიტყვა ხშირად გვხვდება მყარ შესიტყვებებში: აგაბზდარა უმაზაადტ! “ჯანმრთელობა გქონოდეს!” უს გაბზდარა ჟოჟაადტ! “შენი არ მჯერა” (ზედმიწვევით: “ასე მოგეცეს ჯანმრთელობა”). ეს უკანასკნელი გაცვეთილი ფრაზაა: უნდა ყოფილიყო “ისე ჯანმრთელობა მოგეცეს, როგორც მართალს ამბობდ/როგორი მართალიც იყო”.

ჩმაზარა ზემბაც, გაბზიარა ჰათერ იზაქომ “ვისაც ავადმყოფობა არ უნახავს, ჯანმრთელობას არ აფასებს” (გულია, 1985: 160).

ა-გაფხაჩარა “მადა”.

პირველი კომპონენტია ა-გაფხა-რა “მოწონება” ზმნის ფუძე, მეორე კი ა-ჩა-რა “პურობა” აბსტრაქტული სახელის ფუძე. ზედმიწვევით ნიშნავს “მოწონებით, სიამოვნებით პურობას”.

ა-განჭბუჟ “კვნესა”

მიღებულია ა-გოგ “გული” არსებითი სახელის ფუძეზე ა-ჭ-რს “კვნესა” მასდარის ქ ძირისა და ა-ბუჟ “ხმა” არსებითი სახელის დართვით. კომპოზიტი ზედმიწვევით ნიშნავს “გულის კვნესის ხმას”, შდრ. ქართ. გული უკვნესის.

ა-გოქმსბუჟ “გულისცემა, გულისძგერა”

შედგება სამი კომპონენტისაგან: არსებითი სახელი ა-გოგ “გული” +
აძრა “ცემა” ზმნის უსუფიქსო ნაწილი + არსებითი სახელი ა-ბუგ “ხმა”.
კომპოზიტი ზედმიწევნით ითარგმნება, როგორც “გულის ცემის ხმა”.

ახოჭუ იგოემსებუ არანტო მსაჭაუნ “ბავშვის გულისცემა აქედან მესმოდა”
(შაყრილი, კონჯარია, 1986 – I: 160)

ა-გოგძრა “გულისცემა”

კომპოზიტი მიღებულია გულის აღმნიშვნელ იმავე ა-გოგ სიტყვასთან აძრა
“ერთმანეთისთვის დარტყმა” მასდარის მიერთების გზით. ახალი მნიშვნელობა
წარმოქმნილია იმის ხაზგასმით, რომ გული განუწყვეტლივ ცემს, ზედიზედ
ისმის მისი ხმა (შდრ. ქართული: გულისცემა, გული ცემს, გული უცემს,
გულისძგერა, გული ძგერს, გული უძგერს).

ამ კომპოზიტურ მასდარსაც იგივე თავისებურება ახასიათებს, რაც ა-
გოგანგლარა “გულის გაჩერება” ტერმინს, კერძოდ, სიტყვა ა-გოგძრა
ფიზიოლოგიური პროცესის აღმნიშვნელი დასახელების (ნომინატიური) ფორმაა
და უკვე ტერმინს წარმოადგენს, თუმცა ენაში ჯერ კიდევ არ გამქრალა მისი
შემადგენელი ორივე კომპონენტის დამოუკიდებელ სიტყვებად აღქმა, რაც
ვლინდება დრო-კილოთა ფორმების წარმოებისას კომპოზიტის ორ
დამოუკიდებელ სიტყვად დაშლის ფაქტში: “გული მიცემს” აფხაზურად იქნება
სგოგ ემსუეძტ “გული მიცემს, გული მიძგერს”.

მეტა იგოემსრა იაჭა-იაჭა ილოღახონ “მიტას გულისცემა უფრო და უფრო
ძლიერდებოდა” (შაყრილი, კონჯარია – I:160)

ა-გოგტყარა “შიში; ფორიაქი”

მიღებულია ა-გოგ “გული” სიტყვასთან ა-ტყარა “ჩაღრმავებული
ადგილიდან ამოვარდნა” მასდარის შერწყმით და მთლიანად ტერმინს აქვს
სემანტიკა: “გულის შიგნიდან ამოვარდნა > შიში”. ანალოგიური წარმოშობისაა
ქართული ფრაზეოლოგიზმი: შიშისაგან გული ამოვარდა. ამ კომპოზიტური
ტერმინის შემთხვევაშიც, დრო-კილოთა წარმოებისას, იგი ორ შემადგენელ
სიტყვად იშლება. მაგ., “მეშინია” იქნება სგოგ ტყოძტ “გული (შიგნიდან)
მივარდება”

ა-გოგხუნჭირა “გულისრევა”

ტერმინი შედგება ა-გოგ “გული” სიტყვისა და ა-ხენჭიორა “დაბრუნება” მასდარისაგან. ერთი შეხედვით, ამ შემთხვევაში სემანტიკური ალოგიკურობაა, რადგან გულისრევა “გულის დაბრუნების” სემანტიკასთან არ არის დაკავშირებული, მაგრამ თუ გავითვალისწინებთ იმას, რომ “დაბრუნების” ცნებასთან ახლოსაა “ამობრუნების, ამოტრიალების” ცნება, უნდა ვივარაუდოთ, რომ კომპოზიციის მეორე კომპონენტი ა-ხენჭიორა ამ კომპოზიტში გამოყენებული უნდა იყოს სწორედ “ამობრუნების, ამოტრიალების” მნიშვნელობით. ანალოგიისათვის შდრ. ქართული: ბავშვს გული აერია, ლამის გულ-მუცელი ამოუბრუნდა. ეს ტერმინი, ისევე როგორც ზემოთ მოყვანილი სხვა ზმნური კომპოზიტი ტერმინები, დრო-კილოთა ფორმების წარმოებისას შემადგენელ სიტყვებად იშლება: აფხაზურად “გული მერევა” იქნება სგოგ ხენჭიოუეფტ.

აჩმაზაზ ლასსგ-ლასსგ აგოგხენჭიორა წიგეფტ “ავადმყოფს ხშირად გული ერეოდა” (შაყრილი, კონჯარია, 1986 –I: 180).

ა-დღა, აბაზ. დაგო, უბიხ. დაგო, ადიღ. დაგოა // დაგოგ “ყრუ”

ა. შაგიროვის აზრით, ტერმინი ადიღური წარმოშობისაა და მიღებულია და “სმენა”, ან “ყური” ძირეულ მორფემაზე გოა//ქოა პრივატული სუფიქსის დართვით. ავტორი საანალიზო სიტყვას ადარებს შაფსუღურ დაგოა “პირუტყვის მოკლე ყურები” სიტყვასთან, სადაც მეორე ნაწილში გვხვდება იგივე პრივატული სუფიქსი, რომლის ამოსავალია დამოუკიდებელი ზედსართავი “მოკლე”. ა. შაგიროვი წერს, რომ ელემენტი “სმენის”, ან “ყურის” აღმნიშნელი იგივე და ძირი წარმოდგენილია ზმნაში დაქიან “მიყურადება, ყურად აღება”.

ავტორის აზრით, გოა//ქოა პრივატული სუფიქსი გვხვდება არა მარტო ადიღურ ენებში, მაგრამ სიტყვის ფუძისმიერი ნაწილი (და) გვაძლევს საფუძველს ვიფიქროთ, რომ აფხაზურში, აბაზურსა და უბიხურში საანალიზო ფუძე ადიღური ნასესხობაა, ხოლო აფხაზურის მეშვეობით ეს სიტყვა შევიდა მეგრულშიც – დაგვა “ყრუ” (შაგიროვი 1977 I: 145). ჩვენ ვიზიარებთ ა. შაგიროვის ამ მოსაზრებას.

ადაგოა იზგ ვენტო ადაულ მასეფტ “ურისთვის დოლზე ორჯერ უკრავენ” (შაყრილი, კონჯარია: 1986 – I:193).

ა-დღქღქრა “ხშირი გულისცემა, ბაგაბუგი, დაგადუგი”

ამ სიტყვაში გამოიყოფა ზოგადობის ა- პრეფიქსი და მასდარის -რა მაწარმოებელი, ხოლო დქ-დქ გულისცემის ხმის მიმბაძველი რედუბლიცირებული ძირია.

გახაზ დნეჟუან ამჟა დქინგ, იგო დქდქიან “მახაზი გზად მიდიოდა, მის გულს ბაგაბუგი გაჰქონდა” (შაყრილი, კონჯარია, 1986 – I: 214).

ა-დიახ-ცარა “დეფეკაცია”

კომპოზიციური შედგენილობის სიტყვაა. შედგება ა-დო “მინდორი; გარეთ” ფუძისგან მომდინარე დო ლოკატიური პრევერბისა და ხ- თანდებულისგან, რომლებიც გვაძლევენ ზმნიზედას “გარეთ” ეს ზმნისართი საანალიზო სიტყვაში მიერთებულია ა-ცარა “წასვლა” ზმნის ფუძეზე. მთლიანობაში ევფემისტური ტერმინი ა-დიახ-ცარა ზედმიწევნით ნიშნავს “გარეთ გასვლას”.

ა-დინგ-ცარა “ფეკალია”

ისევე, როგორც ზემოთ განხილული ტერმინი, კომპოზიციური შედგენილობის სიტყვაა. შედგება ა-დო “მინდორი; გარეთ” ფუძისგან მომდინარე დო ლოკატიური პრევერბისა და ადგილის აღმნიშვნელი ნ- პრეფიქსისგან, რომლებიც გვაძლევენ დამოუკიდებელ ა-დინგ “გარეთ” ზმნისართს. ეს ზმნისართი საანალიზო სიტყვაში მიერთებულია ა-ცარა “წასვლა” ზმნის ფუძეზე. მთლიანობაში ევფემისტური ტერმინი ა-დინგ-ცარა ზედმიწევნით ნიშნავს “გარეთ გასვლას”

ა-თია “ჩირქი”

ამ მარტივფუძიანი ტერმინის ეტიმოლოგია ცხადი არ არის და დამატებით კვლევას მოითხოვს.

აშორა ათია თურხეტ “ჩირქგროვიდან ჩირქი ამოიღეს” (შაყრილი, კასლანძია, 1986 – II: 179)

ა-ზ, აბაზ. ზგ, ადიდ. ზაზგ “ნაღველი” (ნაღველის ბუშტის მიერ გამოყოფილი ნივთიერება)

საერთო აფხაზურ-ადიღური სიტყვაა. აფხაზურსა და აბაზურში შემორჩენილი ვარიანტების შედარება ადიღურ ფორმასთან გვარწმუნებს, რომ

ადიდურ ენებში რედუპლიკაციაა მომხდარი და თავდაპირველი აფხაზურ-ადიდური ვარიანტი უნდა ყოფილიყო **ზა** (შაყრილი 1968: 25). აზ ფორმა აფხაზურში ფრაზეოლოგიაშიც იხმარება. მაგალითად: **იზ იჭტურხიტ** “პირიდან ნაღველი ამოუღეს” > “ბევრი არბენინეს, დაღალეს, დაქანცეს”.

აზთრა ამაკიან ეფუშე აგიაწია იადჷალოუბ, აზნუწყა აზ თოუბ “ნაღველის ბუშტი ტომარას გავს, ღვიძლთან არის დაკავშირებული, შიგნით ნაღველია მოთავსებული” (კვიწინია 1997: 119)

ადციკჯსრა “სლოკინი”

აღნიშნულ სიტყვაში აი- საურთიერთო კატეგორიის ნიშანია, ცი- ზმნური პრეფიქსი, რომელიც უნებლიე მოქმედებას აღნიშნავს, ხოლო კჯს ძირია ა-კჯს-რა “შეხება, მოკიდება” ზმნისა.

“სლოკინი” გამოწვეულია დიაფრაგმის უეცარი, უნებლიე შეკუმშვით, სიტყვის სემანტიკაც ამ მოვლენასთანაა დაკავშირებული. ზმნა ერთპირიანი და გარდაუვალია. კლასოვან-პიროვანი უღვლილებისას დაირთავს ძირითადად სუბიექტის დ-ს რიგის ნიშნებსა და დრო-კილოთა სუფიქსებს: დ-ეიცოკჯსუეიტ “მას (ად.) ასლოკინებს”.

საათკ აყარა წუეფტ დადციკჯსუეფუთე “უკვე ერთი საათია რაც ასლოკინებს” (შაყრილი, კონჯარია, 1986 – I: 284)

ა-კრტჳარა “ჭამა”

რთულფუძიანი სიტყვაა: შეიცავს ა-ჳარა “ჭამა” ზმნასთან მიერთებულ აკრტ “რამე (ბევრი)” სახელს. უღვლილებისას სიტყვა შეძლება დაიშალოს ორ სიტყვად: აკრტ იჳეფტ “რამე (ბევრი) ჭამა”.

აკრტჳარაჳტჳ ჯამხიგხო ივზუციფე მარჳე აწახოზმა? “ჭამაში ჯამხუხუ და მისი მეგობრები განა წააგებდნენ?” (აფხაზური ზღაპრები, 1997:117)

ა-კიჯსრა “სქესობრივი აქტი, Coire” (დიკიჯსიტ ”მან (მამაკაცმა) მასთან სქესობრივი აქტი შეასრულა”)

მასდარის ფუძე შეიცავს ზოგადი ფორმის მაწარმოებელ ა- პრეფიქსსა და მასდარის მაწარმოებელ -რა სუფიქსს. კიჯს სეგმენტი შეიძლება შეიცავდეს უბის აღმნიშვნელ კი ძირსა (მდრ. კლიტორის სახელწოდება) და “ცემის, ჩაცემის, დარტყმის” აღმნიშვნელი ა-ს-რა ზმნის ს ძირს.

ა-ლაფშაშაშაშა “ჰალუცინაცია”

კომპოზიცია. პირველი კომპონენტია მზერის აღმნიშვნელი ა-ლაფშა ტერმინი, რომელიც თავის მხრივ შეიცავს თვალის აღმნიშვნელ ა-ლა ფუძესა და მზერისავე აღმნიშვნელ ფშ ძირს. მეორე კომპონენტია ა-წა-შა-რა “რამის ქვეშ მოხვედრა” ზმნის ფუძე. მთლიანობაში ტერმინი ითარგმნება როგორც “მზერის ქვეშ მოხვედრა”.

ა-ლაშაშა “ჩასახვა”

ზმნური ტერმინი შეიცავს ლოკატიურ ლა- ფუძე-წინდებულსა და მოხვედრის, ჩავარდნის აღმნიშვნელ შაშა ფუძეს. მაშასადამე, ჩასახვა ნიშნავს “რამეში ჩავარდნას, შიგ ჩავარდნას”.

ლცაა დალაშიეტი დოუჰალა ახშაშა ზედმიწევნით “მის კანში ჩავარდა (ჩაისახა) ზეციური ძალების მეშვეობით ბავშვი”, “ზეციური ძალების ჩარევით ის დაორსულდა” (აბრსკილი, ინფორმატორი ჭანბა მერაბ, კალდახვარა, 2003).

ა-ლაღრძ, ტაპ. ლაძე “ცრემლი”

ტაპანთურ დიალექტთან (ლაძე) შედარებით აფხაზურში (ალა-ღრძ) ზედმეტია ღრძ სეგმენტი, რომლის რაობაც სარკვევია. ტაპანთური ლა-ძე მიღებულია თვალის აღმნიშვნელი შედარებით ახალი ლა და წყლის აღმნიშვნელი ძე ფუძეების შეერთების გზით და ზედმიწევნით ნიშნავს “თვალის წყალს”. თავდაპირველი ფორმა უნდა ყოფილიყო *ბალა ა-ძე, რომელშიც მეორე სიტყვის თავკიდურა ა- ხმოვანი ნივთის გრამატიკული კლასის კუთვნილებითი პრეფიქსი იქნებოდა. მომდევნო საფეხურზე ეს პრეფიქსი რედუცირდა და მოხდა ორი ფუძის სრული შერწყმა.

ლაღრძი ჭბი ეიქიხუამ “გაუჩერებლივ ტირის”, ზედმიწევნით “ცრემლსა და პირს ერთიმეორეს არ აშორებს”. (კასლანძია, 1995: 57).

ა-ლაცეცეცსრა “უნებლიე დახამხამება”

რთული შედგენილობის (არსებითი სახელი + მასდარი) ზმნა: ა-ლაცა “ქეთუთო”+ ა-ცეცსრა “დახამხამება”.

უი უაჟი-უაჟი დლაცეცეცსრან “ის ხშირად ახამხამებდა” (შაყრილი, კონჯარია, 1986 – I:411).

ა-ლაციაკაბ აბჟ., ა-ციაკამჟერ // ა-ჩკამჟერ ბზიფ. “თვალის ჩირქოვანი გამონადენი”

კომპოზიტიური შედგენილობის სიტყვა, სადაც შედის ა-ლა “თვალი” + ცია-დან “კანი” (ალაცია “ქუთუთო”) + უცნობი წარმომავლობის კაბ სეგმენტი. შესაძლებელია, ეს სეგმენტი იგივე იყოს, რაც დასტურდება ა-ცია-კაბარ “წვეთი” სიტყვაში.

ა-ლბაადარა “ყლაპვა, ჩაყლაპვა”

სიტყვა შედგება ლბაა- პრევერბისა (მნიშვნელობით “ზემოდან ქვევით”) და გატარების აღმნიშვნელი და ძირისაგან, რომლებსაც ერთვის მასდარის მაწარმოებელი -რა.

უს, ამათაქია შბლღძძოზ, ილზგამთაძაკია, ახაჰი ილბაალდეიტ. ასე, ტანსაცმელს რომ რეცხავდა, ვერ შეამჩნია და ქვა გადაყლაპა. (აფხაზური ზღაპრები, 1977:378).

ა-მლა “შიმშილი”

მარტივფუძიანი სიტყვაა, რომლის ეტიმოლოგია გასარკვევია.

აფხაზურ-ადიღურ ენათა შორის დადგენილი ბგერათშესატყვისობების ერთეული მაგალითებიდან ცნობილია ადიღურ ენათა მჟღერი ლატერალური ლ სპირანტისა და აფხაზურ-აბაზური ჟ-ს შესატყვისობა: ადიღ. ლგ, აფხ.-აბაზ. ა-ჟგ/ჟგ “ხორცი”. ზოგ შემთხვევაში იმავე ადიღურ ლატერალს შეესაბამება აფხაზურ-აბაზური სონანტი ლ: ადიღური ლაბლა (პირველ ნაწილში და “წელი”) “შიმშილი, არა მოსაელიანი” : აფხაზ.-აბაზ. ა-მლა/მლა. მოცემულ ბგერათშესატყვისობაში საწყისი მდგომარეობა შეინარჩუნა აფხაზურ-აბაზურმა ქვეჯგუფმა. ადიღურ ენებში მაგარი სონანტი ლ დაემთხვა ძველ ლატერალურ სპირანტ ლ-ს, რომელმაც მოგვცა ჟ აფხაზურ-აბაზურ ნიადაგზე (შაგიროვი 1982: 31).

ჯამხიგხი აძიგ აჰაჰაიჰია ანუ შიგაღქია შბიჰოზ, ნასგჳ, დგრჳგჳხ ამლა ჰია შბიჰოზ იბეღტ “ჯამხუხმა დაინახა, რომ ერთი ადამიანი მიწას ჭამდა და მაინც “შიმას” იძახდა (აფხაზური ზღაპრები, 1977:115).

ა-მლაშრა “შიმშილი”

შედგება **ა-მლა** “შიმშილი” არსებითი სახელისა და **ა-შრ** “მოკვლა” მასდარისაგან. უღვლილებისას ან დაუშლელად იცვლის ფორმას (**სმლაშუეც** “შია, შიმშილი მკლავს”), ანდა იშლება შემადგენელ სიტყვებად (**ამლა საშუეც** “შია, შიმშილი მკლავს”) (ლომთათიძე, 1976: 54-60).

მლაშრა ცვლა აზღვრამ, აცოა – ახჩე “შიმშილი მისაჭმელს (დასაყოლებელს) არ ეძებს, ძილი – ბალიშს” (გულია, 1985: 172).

ა-მცადარა “უძილობა”

ზმნა შეიცავს ძილის აღმნიშვნელ ცოა ძირს, რომელსაც ერთვის უარყოფის მ-პრეფიქსი და უქონლობის -და სუფიქსი, ანუ უარყოფა ორმაგადაა გამოსატული (გვანცელაძე, 2010: 74).

ა-ჟმაჰიარა აბჟ., ა-ჟმაჰიარა ბზიფ., ტაპ. ჟმაჰიარა “ცოხნა”

ტერმინის ეტიმოლოგია ნათელი არ არის და დამატებით კვლევას მოითხოვს.

აჟი აჰასკენ აჟმაჰიარაჲტ “ძროხა ბალახს ცოხნის” (შაყრილი, კონჯარია, 1986 – I: 226).

ა-ჟამკრა “ჭკნობა, გახდომა; სიგამხდრე”

როულფუძიანი სიტყვაა, ნაწარმოებია პრედიკატიული სინტაგმის საფუძველზე, რომელიც მოქმედების ობიექტის აღმნიშვნელ კომპონენტს შეიცავს. ამ მოდელში აღსანიშნავია უარყოფის მაჩვენებელი მ, რომელიც ტერმინს უარყოფითი მოქმედების მნიშვნელობას ანიჭებს: ა-ჟჲ “ხორცი”, ა-მ-კრა “ვერ დაჭერა”, ანუ ტერმინი ნიშნავს “ხორცის სხეულზე ვერ დაჭერას, გახდომას, დაჭკნობას.” შდრ. ანტონიმი **ა-ჟკრა** “გასუქება, მომატება”.

ა-ჟკრა “გასუქება, მომატება”

ეს ტერმინი სემანტიკურად ზემოთ განხილული ტერმინის ანტონიმი, საპირისპირო მნიშვნელობის მქონეა. შედგება ა-ჟჲ “ხორცი” და ა-კრა “დაჭერა” სიტყათა ფუძეებისაგან, ხოლო ზედმიწევნით “სხეულზე ხორცის მოკიდებას”, ანუ “გასუქებას” ნიშნავს.

უმაჯკრა ილზემარიოუბ “ის ადვილად სუქდება” (შაყრილი, კონჯარია, 1986 – I:230).

ა-ჟირა “დალევა”.

ძირია ჟი, რომელიც მატერიალურად იდენტურია ქართ. სუ-მ-ა ფუძის სუ ძირისა.

აჩარაჭბე ავღ მაჭნე იააჟიძე “ქორწილში ღვინო ცოტა დავლიეთ” (შაყრილი, კონჯარია, 1986 –I: 238).

ა-რსარა “მონელება”

ზმნის მასდარი, რომელშიც წარმოდგენილია კაუზატივის პრეფიქსი რ. ასარა აფხაზურში ასარა “ბურღულის მოხარშვას” ნიშნავს, მაგრამ ამ კონკრეტულ სიტყვასთან კავშირი ვერ დადგინდა.

სიტყვის ეტიმოლოგია ცხადი არ არის და დამატებით კვლევას საჭიროებს.

აჭატი არსარა “საჭმლის მონელება” (კვიწინია, 1997: 99).

ა-რუმე “შარდი”

შესაძლოა, ამ სიტყვაში ძ თანხმოვანი ა-ძე “წყალი” სახელისაგან მომდინარეობდეს, მაგრამ დანარჩენ სემანტიკების რაობა ცხადი არ არის.

აცოეიჟ იალგატოუ არუმე ეაზოძე აჭაჭა ასარაჭბე “ორგანიზმიდან გამოსაყოფი შარდი გროვდება თირკმლის ფიალებში” (კვიწინია, 1997: 128).

ა-ფსთაზარა “ცხოვრება; სიცოცხლე”

კომპოზიტური შედგენილობის სიტყვაა, სადაც ა-ფსე “სულს” ნიშნავს, ხოლო ა-თა-ზაა-რა “რადაცის შიგნით რაიმეს ყოფნა” ზმნის ძირია. მთლიანად ა-ფსთაზარა ზედმიწევნით “სხეულში სულის ყოფნას” ნიშნავს.

აუაუგ იფსთაზარა კაჭბუბე “ადამიანის სიცოცხლე მოკლეა” (შაყრილი, კონჯარია, 1986 – II: 41).

ა-ფსტე “ამოსუნთქული და ჩასუნთქული ჰაერი”

ამ სიტყვაშიაც გვხვდება ფუძე ა-ფს “სული”, ხოლო ფ სეგმენტის მნიშვნელობა გაურკვეველია.

აფსფ ლაგა-ვაგა აცეიეხიტაქია “სუნთქვის ორგანოები” (კვიწინია, 1997:121).

ა-ფხტ “სიზმარი”

სიტყვის სტრუქტურა ცხადი არ არის.

დმცოაკა ფხტ იბეძტ “უძილოდ სიზმარი ნახა” (გულია, 1985: 133)

აფხტ აბარა “სიზმრის ნახვა” (ამიჭბა, 2008: 127).

ა-ფხძტ, აბაზ. ფხძტ “ოფლი”

შეიძლება ჩაგვეთვალოს კომპოზიტად, რომელიც შედგება ზედსართავი სახელისა და არსებითი სახელის ფუძეებისაგან: ა-ფხა “თბილი” + ა-ძტ “წყალი”, ანუ “თბილი წყალი”. თუმცა უნდა აღინიშნოს, რომ აქ დარღვეულია მსაზღვრელ-საზღვრულის წყობა: აფხაზურ-აბაზურში, ჩვეულებრივ, ჯერ დგას არსებითი სახელი და მეორე ადგილს იკავებს პირველადი ზედსართავი სახელი. ა. აბდოკოვის აზრით, ეს სიტყვა მთის იბერიულ-კავკასიურ ენათა საერთო კუთვნილებაა (აბდოკოვი 1983: 74).

დხნჷძტ, აფხძტ იხშტ დკაჷაჷა-ბლალაჷა “დაბრუნდა ოფლიანი (ოფლ წასმული) ვარდნით და გორვით (ფეხზე ძლივს იდგა)” (ნართები, 2000: 27).

ა-ფგნწაჷ “წვინტლი”

გამჭვირვალე ეტიმოლოგიის ტერმინია. შედგება ორი კომპონენტისაგან: ა-ფგნწა “ცხვირი” + ა-გწტ “ნაკელი, ფუნა” სიტყვის ძირი. ამოსავალი სემანტიკაც გასაგებია: “ცხვირის ნაკელი”.

ა-ქიფსტჩჷარა “ხენეშა, ოხვრა”

კომპოზიტი შედგება ქიფ- ლოკატიური პრევერბისაგან (აღნიშნავს “რისამე რამის ზედაპირზე რაღაცის კეთებას”), ფსტ ელემენტი ა-ფსტ “სული” არსებითი სახელის ფუძეა, ხოლო იყოს, ხოლო ჩჷა მარცვლის რაობა ბუნდოვანია და დამატებით კვლევას მოითხოვს.

ა-ყიგსრა “დახამხამება”

აშკარაა, რომ ტერმინი შეიცავს “ცემის, დარტყმის” აღმნიშვნელ ს ძირს, მაგრამ ნათელი არ არის ყოველ სეგმენტის რაობა.

ა-ფარა “ჭამა”

ამ მარტივფუძიანი ორპირიანი გარდამავალი ზმნის ეტიმოლოგია ნათელი არ არის და დამატებით კვლევას მოითხოვს.

ანგ შოგიალ... აფარა უაჭებუბ. “მიწის ბელტებს ჭამ” (აფხაზური ზღაპრები, 1997: 115).

ა-ფატორსაგა ციეიუხითაქია რწაკტრა “საჭმლის მონელების სისტემა”

რთული აღწერილობითი ტერმინია. მისი პირველი კომპონენტია სიტყვა ა-ფატორსაგა “საჭმლის მონელებისა, საჭმლის მომნელებელი”. იგი ასეთი შედგენილობისაა: ა-ფატი “საჭმელი” + კაუზატივის რ-პრეფიქსი + მონელების აღმნიშვნელი ზმნის სა ძირი + მოქმედების იარაღის -გა სუფიქსი. ტერმინის მეორე კომპონენტი ციეიუხითაქია “სხეულის ნაწილები, ორგანოები” შედგება სხეულის აღმნიშვნელი კომპოზიტური ა-ციეიუ სიტყვის რთული ფუძისა და “ნაწილი”-ს მნიშვნელობის მქონე ა-ხითა სიტყვის ფუძისაგან, რომელსაც დართული აქვს საგნის გრამატიკული კლასის მრავლობითის მაწარმოებელი -ქია სუფიქსი); მესამე კომპონენტის დასაწყისში წარმოდგენილი რ-პრეფიქსი მესამე პირის მრავლობითი რიცხვის მაწარმოებელია, რომელიც წინ უძღვის ა-წაკტრა “სისტემა” (ზედმიწვევით: “ქვემ დაჭერილობა”) ფუძეს.

ა-ფატორსაგა ციეიუხითაქია რწაკტრა “საჭმლის მონელების სისტემა” (კვიწინია, 1997: 99).

ა-ფტკრა “ენოსვა”

წარმოდგენს ა-ფტკ “სუნი” არსებითი სახელის აბსტრაქტულ ფორმას.

ა-ფტკსრა “ენოსვა”

ეს კომპოზიტური ზმნა შეიცავს ა-ფტკ “სუნი” არსებითი სახელის ფუძეს, რომელსაც დართული აქვს “ცემის” აღმნიშვნელი ა-ს-რა ზმნის ს ძირი (შდრ. ქართ. სუნი სცემს).

ა-ჩხირა “შარდი”

შესაძლოა, ხმაბაძვითი სახელი იყოს.

წაჩხორე წარბარა იდგრუეძტ “ვისაც საწოლში მოშარდვა შეუძლია, იცის, როგორ გააშროს იგი” (გულია, 1985: 148).

ა-ცოა “ძილი” (არს. სახ.)

მარტივი ფუძეა.

აცოა აცოართა ეფლნახუამ “ძილი საწოლს არ არჩევს” (გულია, 1985: 126).

ა-ცოანტრა “გრძნობა; შეგრძნება”

რთული შედგენილობის ტერმინი, რომელიც შედგება ა-ცოა “კანი” და ა-ნტრა “შეგრძნება; ზემოქმედება, გავლენა” ფუძეებისაგან.

უი ლებლაქია ცოანტრაკ რხელან. . . “მის (ქალის) თვალებში გრძნობა ჩანდა” (შაყრილი, კონჯარია, 1987 - II: 330).

ა-ცოარა “დაძინება”

გამოიყოფა ზოგადობის ა- პრეფიქსი და მასდარის -რა სუფიქსი, ძირია ცოა.

ა-ცოარა “წოვა”

გამოიყოფა ზოგადობის ა- პრეფიქსი და მასდარის -რა სუფიქსი, ძირია ცოა.

ა-ცოარსტრა “თვლენა”

გამოიყოფა ზოგადობის ა- პრეფიქსი და მასდარის -რა სუფიქსი, დანარჩენ სეგმენტთაგან გამოსაყოფია “ძილის” აღმნიშვნელი ცოა ძირი, ხოლო რსტ მარცვლის რაობა ბუნდოვანია. ამ ზმნისაგან მომდინარეობს სახელი ა-ცოარსტს “ძილისგუდა”.

ავჯაგვ მახტაზ აცოარსტრუან “ორივე იჯდა და თვლემდა” (შაყრილი, კონჯარია, 1987:331).

ა-ცოტშ “ფერმკრთალი”

რთული შედგენილობის სიტყვაა, სადაც ა-ცაა “კანი” + შმ ელემენტი მომდინარეობს ზედსართავ ა-შმკააკა-საგან “თეთრი”. ზედმიწევნით ნიშნავს “კანთეთრს”.

ა-ძბა “წყურვილი”

ტერმინი აშკარად შეიცავს ა-ძე “წყალი” სიტყვის ძ თანხმოვანს, თუმცა ბა სეგმენტის რაობა ცხადი არ არის. სიტყვა გამოიყენება მყარ შესიტყვებებში: აძბა დაკიტ “მოსწყურდა” (ზედმიწ.: “წყურვილმა შეიპყრო”), აძბა დეჟიგნწოოჟტ “წყურვილი კლავს” (ზედმიწევნ.: “წყურვილი სპობს”).

აძბა დეჟიგნწოოჟტ “ძალიან სწყურია” (წყურვილისგან კვდება)

ეიცნე იშენეიუაზ დერბეჟ აძიე აძერკაშმ დაწაგლანე აჟორა დაჭმე, დერკვეგ~ – აძბა! აძბა! ჰია აჰიჰიარა დშმაჭმეზ “ერთად რომ მიდიოდნენ, დაინახეს, ერთი ადამიანი წყლის ნაკადის (ჩანჩქერის) ქვეშ იდგა, სვამდა და მაინც – წყურვილი! წყურვილი! (მწყურიას) გაიძახოდა. (აფხაზური ზღაპრები, 1997:115).

ა-ძკათაარა “შარდვა”

კომპოზიტური შედგენილობის ტერმინია, სადაც ა-ძე “წყალი” + ა-კათაარა “გადასხმა, დაქცევა, დაღვრა”, ზედმიწევნით “წყლის გადასხმა, დაქცევა, დაღვრა”. ევფემიზმია.

აძკათაარა აცოეჟხითაჟია “საშარდე ორგანოები” (კვიწინია, 1997: 127).

ითაკაჟი დიცემკაა... ძკათაარაგე დეზცომეზტ “თავის დედაბერის გარეშე ..მოსაშარდადაც კი ვერ მიდიოდა” (აფხაზური ზღაპრები, 1997: 168).

ა-ძკათაარატი-ფხაშარატი ციეიჟხითაჟია რწაკტრა “შარდ-სასქესო ორგანოების სისტემა”

რთული ტერმინი, წარმოდგენილია ოთხი სიტყვით. პირველი სიტყვის “ა-ძკათაარა” შესახებ იხ. ზემოთ + კუთვნილება-დანიშნულების სუფიქსი -ტი, მეორე კომპონენტი ფხაშარა ზმნიდან აფხაშარა “მორიდება, სირცხვილი” + სუფიქსი -ტი, მესამე და მეოთხე კომპონენტები : ციეიჟხითა “ორგანო” + საგნის კლასის მრავლობითის მაწარმოებელი -ჟია; რ - მესამე პირის მრავლობითი რიცხვის პრეფიქსი + აწაკტრა “სისტემა”. ზედმიწევნით “წყლის გადამსხმელი-სასირცხვილო სხეულის ნაწილების სისტემა”.

ა-ძკათიარატი-ფხაშარატი ციეიქხითაქია შმოძტ უ-ხიტაკნუ “შარდ-სასქესო სისტემის ორგანოები ორ ჯდუფად იყოფა” (კვიწინია, 1997: 127).

ა-ძშმა “წყურვილი”

ამ სიტყვაშიც გამოიყოფა წყლის აღმნიშვნელი ძ თანხმოვანი, მაგრამ შმა სეგმენტის რაობა სარკვევია. ტიპურია გამონათქვამი: აძშმა დაკუეძტ “სწყურია, წყურვილი იპყრობს”. არსებობს ამავე მნიშვნელობის მასდარი ა-ძეშმა-რა (დძეშმოძტ “სწყურია”).

აჰ იფჰა აძეშმა დაკით “მეფის ასული წყურვილმა შეაწუხა” (შაყრილი, კასლანძია, 1986 –I: 278).

ა-ძიარა “პირღებინება”

სიტყვა შეიცავს ზოგადობის ა- პრეფიქსსა და მასდარის -რა სუფიქსს, ძირია ძია. შესაძლებელია, ამ ძირთან ჯავშირი ჰქონდეს ტაპ. ძიძიგ||ჯიჯიგ “ნერწყვი” (ლომთათიძე 1976: 165) სიტყვის რედუპლიციურებულ ძირს.

ახიჯტ აძჰაზ ზეგჷ აძიეძტ “ბავშვმა რაც ჭამა, ყველაფერი ამოაღებინა” (შაყრილი, კასლანძია, 1986 –I: 278).

ა-წი “შარდი”

ეს სიტყვაც ევფემიზმია და, ჩვენი აზრით, შედგება ა-წა “ფსკერი; ქვეშ” სიტყვისაგან მიღებული ლოკატიური წ- პრევერბისა და ა-ი-რა “დაბადება” ზმნის ი ძირისაგან. ზედმიწევნითი სემანტიკაა “ქვეშ დაბადებული, ქვეშ გაჩენილი”.

ა-წიგჰარა, აბაზ. ჭიგჰარა “ტირილი”

გამოიყოფა ზოგადობის ა- პრეფიქსი და მასდარის -რა სუფიქსი, ძირია წიგჰა. პ. ჭარაია ვარაუდობდა ამ ფუძის კავშირს ქართ. წუხ-ილი, წუხ-ებ-ა, მეგრ. ჭუ-ა “წვა, ტკივილი” სიტყვებთან (ჭარაია 1912: 48), რაც, ჩვენი აზრით, დაზუსტებას მოითხოვს.

ფიქრობთ, ქართული წუხ-ილი, წუხ-ებ-ა ფუძეებთან ამ აფხაზური სიტყვის დაკავშირება პრობლემატურია, სამაგიეროდ, უფრო რეალური უნდა იყოს მეგრული ჭუ-ა და ქართული წე-ა ფუძეების მიჩნევა აფხაზურ-აბაზური ტერმინის შესატყვისად.

აჩარა ფშძძოუბ შიაჰიარალა, აფსრა წიგჰარალა “ქორწილი ღამაზია სიმღერით, სიკვდილი – ტირილით” (გულია, 1985: 131).

გენა ხოჭუ შუაახეს დწიუეფტ,იზბან? “რატომ ტირის პატარა გინა დილიდან მოყოლებული?” (აჟიბა, 2004: 8).

ა-ჭამეყიარა “დეჭვა”

როული შედგენილობის სიტყვა უნდა იყოს, რომელშიც ჭმა მარცვალი ა-ჭმე “პირი” სიტყვის არქაული ძირია, ხოლო მეყა სეგმენტი ხმაბაძვითი ძირი ჩანს.

ა-ჭმარჰასრა “დამთქნარება”

ამ სიტყვაშიც ჭმა მარცვალი ა-ჭმე “პირი” სიტყვის არქაული ძირია, მისი მომდევნო რ- თანხმოვანი კაუზატივის პრეფიქსი ჩანს, ხოლო ჰას სეგმენტის რაობა გასარკვევია.

ჭმარჰასრა ჭმეკუბ “მთქნარება გადამდებია” (გულია, 1985: 171).

ა-ჭმეზარა “გაღვიძება”

ამ სიტყვაში ა-ჭმე “პირი”, ა-ზარა გარდაუვალი ზმნა “გაჭიმვა, მოქაჩვა”. ზედმიწევნით “პირის გაჭიმვა”.სავარაუდოა, რომ ტერმინი თავიდან მთქნარებას აღნიშნავდა და მერე შეიცვალა სემანტიკა.

ამრა ჭმეხეფტ, ამშმეგე ჭმეხეფტ... “მზემ გაიღვიძა, დღემაც გაიღვიძა”. (აჟიბა, 2004: 11).

ა-ხი “დაჭრილი”

უმარტივესი ნაზმნარი სახელია. მომდინარეობს ა-ხი-რა “დაჭრა” ზმნისაგან.

ა-ხიარა “ხრჩობა, დახრჩობა”

გამოიყოფა ზოგადობის ა- პრეფიქსი და მასდარის -რა სუფიქსი.

ა-ხილახარა “გადაცდენა, გადაცდომა”

შეიცავს “ყელის, კისრის” აღმნიშვნელ ხილა ფუძესა და ზმნურ ხა ძირს. შდრ.: ა-ხილა-მშია “სასულე”.

ა-ხილაშიარა “გადაცდენა, გადაცდომა”

შეიცავს “ყელის, კისრის” აღმნიშვნელ ხილა ფუძესა და ზმნურ შიპ ძირს.
შდრ.: ა-ხილა-მშიპა “სასულე”.

ა-ჭაქ-ფსტქ-რა “ქოშინი, მძიმედ სუნთქვა”
გამოიყოფა ზოგადობის ა- პრეფიქსი და მასდარის -რა სუფიქსი.
ჭაქ-ფსტქ რედუპლიცირებული ხმაბაძვითი ძირია.

ა-ჭისა ირტხ-უა, ა-ჭისა ბრბო, აშნატო „მენსტრუალური ციკლი”

სამივე ტერმინი აღწერით-ეგზემისტურია. პირველი ტერმინი ზედმიწევნით
ნიშნავს “რაც ქალებს ემართებათ”, მეორე “რასაც ქალები აშრობენ”, მესამე კი
ზუსტი ანალოგია ქართული თვიური სახელისა.

ამრიგად, ფიზიოლოგიასთან დაკავშირებული ლექსიკის ანალიზი
გვიჩვენებს, რომ:

1. ტერმინთა უმრავლესობა ზმნებია და ნაკლებად დასტურდება
სახელური ტერმინები;

2. ზმნათა დიდი ნაწილი რთულფუძიანია. მათ საწარმოებლად
გამოყენებულია სხვადასხვა მორფოლოგიური საშუალებები, უპირატესად კი
კომპოზიცია და ლოკატიური პრეფერბები;

3. საუხერხულო სემანტიკის გადმოსაცემად გამოიყენება ეგზემიზაციის
ხერხი;

4. ნასესხები ლექსიკა მინიმალური რაოდენობითაა წარმოდგენილი.

დასკვნა

წინამდებარე ნაშრომში გაანალიზებულია 350-ზე მეტი აფხაზური ლექსიკური ერთეული, რომლებიც დაკავშირებულია ადამიანის ანატომია-ფიზიოლოგიასთან, დაავადებებთან და მათ მკურნალობასთან.

მთელი ამ მასალის ანალიზი გვაძლევს საშუალებას გამოვიტანოთ შემდეგი დასკვნები:

1. ანატომიურ ტერმინთა უმრავლესობა სახელებია, ხოლო ფიზიოლოგიასთან დაკავშირებულ ტერმინთა უმრავლესობა ზმნებია და ნაკლებად დასტურდება სახელური ტერმინები;

2. სომატურ სახელთა დიდი ნაწილი კომპოზიციური შედგენილობისაა; ფიზიოლოგიური პროცესების აღმნიშვნელ ზმნათა და ფიზიოლოგიური პროდუქტების ამსახველ სახელთა დიდი ნაწილი რთულფუძიანია. მათ საწარმოებლად გამოყენებულია სხვადასხვა მორფოლოგიური საშუალებები, უპირატესად კი კომპოზიცია და ლოკატიური პრეფერბები.

დაავადებათა და სამკურნალო საშუალებათა სახელწოდებების ანალიზმა გვიჩვენა, რომ აღნიშნულ ქვედარგში ჭარბობს წარმოქმნილი და რთულფუძიანი (კომპოზიციური) ტერმინები, აგრეთვე ერთზე მეტსიტყვიანი შესიტყვებები, მარტივფუძიანი სახელები კი შედარებით ნაკლებია.

3. საუხერხულო სემანტიკის გადმოსაცემად გამოიყენება ეგზემიზაციისა და ტაბუირების ხერხები;

4. ანატომიასთან დაკავშირებული ნასესხები ლექსიკა მინიმალური რაოდენობით არის წარმოდგენილი;

5. ადამიანის სხეულის ნაწილების ამსახველი ტერმინების დიდი ნაწილი ფრაზეოლოგიზმებსა და მხატვრულ ტექსტებში დასტურდება;

ფრაზეოლოგიზმებსა და მხატვრულ ტექსტებში ფიზიოლოგიასთან დაკავშირებული ტერმინები ნაკლებად არის წარმოდგენილი;

6. ფრაზეოლოგიურ ერთეულთა დიდი ნაწილი შედგენილობისა და სემანტიკის მხრივ სრულად, ან ნაწილობრივ ემთხვევა ქართულ ფრაზეოლოგიზმებს: იგოჯ ცეფტ “შეეშინდა” - “გული წაუვიდა”; ილემჰა ითასიტ “ყური მოჰკრა” და ა.შ.

7. ფიზიოლოგიასთან დაკავშირებული ნასესხები ლექსიკა მინიმალური რაოდენობითაა წარმოდგენილი.

8. დაავადებათა და სამკურნალო საშუალებათა მარტივფუძიანი სახელწოდებების სტრუქტურაში შედის მხოლოდ სახელთა ზოგადი ფორმის მაწარმოებელი ა- პრეფიქსი და ფუძე (ძირი). ამ მოდელს განეკუთვნება დაავადებათა შემდეგი სახელწოდებანი: აბლგ “თიაქარი”, აამჰა “ხველა”, აყაბ “კამეჩის დაავადება” და ა.შ.

ამავე ჯგუფის წარმოქმნილ სახელებში სახელთა ზოგადი ფორმის მაწარმოებელი ა- პრეფიქსის გარდა წარმოდგენილია სიტყვათმაწარმოებელი (დერივაციული) აფიქსები: -ტ(ღ), -გა, -ჰგ, -რა, -ხა, -და, -და-ხა... მათგან ყველაზე პროდუქტიულია -გა, -რა სუფიქსები.

-ტ(ღ) სუფიქსს, როგორც სიტყვათმაწარმოებელს, გამოყოფს აფხაზური ენის თითქმის ყველა მკვლევარი. ქ. ლომთათიძე წერს, რომ: “ტ(ღ) აფხაზურ ენაში არის კუთვნილების აფიქსი და ძირითადად გამოიყენება ნაზმნარ სახელებში, მოქმედების სახელთა სიტყვათმაწარმოებელი აფიქსის სახით” (ლომთათიძე 1945: 309). მკვლევარი თვლის, რომ სუფიქსი -ტ(ღ) სიტყვა “საკუთრების, კუთვნილის; მონის” აღმნიშვნელი ა-ტ(ღ) ფუძისაგან არის ნაწარმოები (ლომთათიძე 1945: 309-312).

სუფიქს -ტ(ღ)-ს მეშვეობით იწარმოება ნაზმნარი სახელები, რომლებიც აღნიშნავენ ქმედების ობიექტს, დანიშნულების საგანთა სახელებს, მაგ.: ა-ძა-ტ(ღ) “შესაწირი ცხოველი”, ა-კოჯხშმა-ტ(ღ) “საგანი, რომელსაც ავადმყოფს თავს შემოავლებენ”, ა-თიჰა-ტ(ღ) “შესალოცი, გამოსალოცი”.

სამედიცინო ტერმინებში სუფიქს -ტ(ღ)-ს მეშვეობით ნაწარმოები არსებითი სახელები იშვიათად გვხვდება. ესენია: ა-ხშ-ტ(ღ) “მალამო”, ზედმიწევნით “წასასმელი”, არგჟო-ტ(ღ) 1. “სასმელი”, 2. “ნახარში, წვენი”, ახიშო-ტ(ღ) “სამკურნალო, განსაკურნავი”. უკანასკნელი სიტყვისაგან, თავის მხრივ, მიიღება

ახალი სამედიცინო ტერმინები: მასდარი ახ⁰მ⁰-ტ⁰ი-რ⁰ა “მკურნალობა, განკურნება”, ახ⁰მ⁰-ტ⁰ი-ჯ⁰ “მკურნალი”, ახ⁰მ⁰-ტ⁰ი-გ⁰ა “სამკურნალო საშუალება, წამალი”, ახ⁰მ⁰-ტ⁰ი-რ⁰თა “მკურნალობის ადგილი, საავადმყოფო”, აძღლახ⁰მ⁰-ტ⁰ი-რ⁰თა “ბალნეოლოგიური სამკურნალო”. ამ ახალ ფორმებში გამოყენებულია მასდარის მაწარმებელი -რ⁰ა, მოქმედი საგნის აღმნიშვნელი -ჯ⁰, მოქმედების იარაღის აღმნიშვნელი -გ⁰ა და ლოკატიურობის -რ⁰თა სუფიქსები.

საზოგადოდ, აფხაზურ წარმოქმნილ სახელებში ხშირად დასტურდება სუფიქსი -რ⁰ა, რომელიც ერთ-ერთი ყველაზე პროდუქტიული დერივატია. ამას აღნიშნავს აფხაზური ენის თითქმის ყველა მკვლევარი (ქ. ლომთათიძე, ა. გენკო, კ. შაყრილი, ა. ხეცია, თ. გვანცელაძე, ნ. მაჭავარიანი...), მაგრამ ყველაზე სრულად ამ სუფიქსის ფუნქციური დახასიათება წარმოდგენილი აქვს ა. ხეციას, რომელმაც მისი 10-მდე სიტყვათწარმოებითი ფუნქცია გამოყო (ხეცია 1988: 10-12). სამედიცინო ტერმინოლოგიაში იგი უპირატესად გამოიყენება ნასახელარ ზმნათა, ან აბსტრაქტულ სახელთა საწარმოებლად: ამმჰია “ხველა” (სახელი) – ამმჰია-რ⁰ა “დახველება”, ახეღლაგა “სულელი, გიჟი” – ახეღლაგა-რ⁰ა “გაგიჟება”, აგ⁰აყ “მძიმე ავადმყოფი” – აგ⁰აყ-რ⁰ა “ძლიერ ავად ყოფნა, ტანჯვა”, აჰ⁰იჰ⁰იკ “დამბლა” – აჰ⁰იჰ⁰იკ-რ⁰ა “დამბლის დაცემა, პარალიზება”, აღ⁰ა “შეხორცებული იარა” – აღ⁰ა-რ⁰ა “შეხორცება”...

აფხაზურში საზოგადოდ სუფიქსი -გ⁰ა ერთვის ზმნის ფუძეს და აწარმოებს იმ იარაღის მნიშვნელობის მქონე არსებით სახელს, რომლის მეშვეობითაც ახორციელებენ ქმედებას, ხოლო სამედიცინო ტერმინოლოგიაში კი ძირითადად სამკურნალო საშუალებას აღნიშნავს. ეს სიტყვები უმეტესწილად რთული შედგენილობისანი არიან, პირველი კომპონენტი – სახელის ფუძეა, რომელიც მიგვითითებს მკურნალობის ობიექტზე: აფხ⁰ღლ-გ⁰ა “ოფლმდენი საშუალება” – აფხ⁰ღ “ოფლი” + აღხ⁰რა “გამოდება, გამოტანა”. ასეთივე მოდელით ნაწარმოები სიტყვებია: აშ⁰ოურარტ⁰ა-გ⁰ა//აშ⁰ოურახჩ⁰მ-გ⁰ა “სიცხის დამწვევი”, აყ⁰-გ⁰ა “ჩირქგროვის გასახსნელი დანა”, ახ⁰რფშ⁰აა-გ⁰ა “იარაღი, რომლითაც ადამიანის სხეულიდან ტყვია ამოაქვთ”, არ⁰ჯ⁰მ-გ⁰ა “ნარკოზი, გამაყუჩებელი”, აშ⁰ოურაშ⁰ი-გ⁰ა “სიცხის საზომი, თერმომეტრი”.

აფხაზურ ენაში სუფიქსი -ხ⁰ა დაერთვის სახელის ფუძეს და აწარმოებს გარდაქცევითობის სემანტიკის მქონე გარდაუვალ ნასახელარ დინამიკურ ზმნას. ეს სუფიქსი დასტურდება ზოგ სამედიცინო ტერმინშიც და მას მოსდევს ხოლმე მასდარის -რ⁰ა სუფიქსი:

აბზია-ხა-რა “კარგად გახდომა”, აიცია-ხა-რა “უარესად გახდომა”, აიღ-ხა-რა “მომჯობინება”, ახაგა-ხა-რა “გაგიჟება”, ამგაოდუ-ხა-რა “დაფეხმძიმება”, აფსულაცია-ხა-რა “გასუქება”, აფსეივწა-ხა-რა “ხრჩობა, ქოშინი”, ამსა-ხა-რა “გარქოვანება”, აჭმაჰა-ხა-რა “გაშეშება”, აფრხაგა-ხა-რა “წყენა, მოწამლვა, მანეობა”, ალაში-ხა-რა “დაბრმავება”.

აფხაზურ ენაში სუფიქსი -და გამოხატავს რისამე უქონლობას, რომელსაც შეიძლება მოსდევდეს მასდარის/აბსტრაქტულობის -რა სუფიქსიც: აზუ-და-რა “ჯანმრთელობა”, ანუ “სენის არქონა” (აზუა “ავადმყოფობა, ინფექციური დაავადება”); ახიში-და-რა “უწამლობა, წამლის უქონლობა”; აგამა-და-რა “გემოს შეგრძნების უქონლობა; უმადობა”, ახშარა-და-რა “უნაყოფობა, უშვილობა”.

მოცემული მოდელი შეიძლება გართულებული იყოს უარყოფითი მ ნაწილაკითაც; ა-მ-ცია-და-რა “უძილობა”. ზოგჯერ უარყოფის შინაარსი გადმოცემულია მხოლოდ ზმნის ფუძეში ჩართული მ აფიქსითაც: აგა-მ-ბზიარა “ავადმყოფობა”, ალა-მ-შიარა “დაუორსულებლობა/უშვილობა”.

თანამედროვე აფხაზურში ნეოლოგიზმების მაწარმოებლად ერთობლივად გვევლინება ა-კ-რა “დაჭერა, ჭერა” ზმნის კ ძირი და კაუზატივის მაწარმოებელი რ- პრეფიქსი. ხსენებული დერივატების პროდუქტიულობა ძალზე მაღალია სამედიცინო ტერმინოლოგიაშიც:

დერივატი კ: ააბ-კ-რა “ცოფი; გაცოფება”, აფშა-კ-რა “რევმატიზმი”, აცემზემ-კ-რა “უძილობა”, აგაწი-კ-რა “ფილტვების ანთება”, აჭრკაალ-კ-რა “კრუნხვა”.

დერივატი რკ: ახიში-რ-კ-რა “წამლით გაჟღენთვა, მოწამლვა”, აშჰამე-რ-კ-რა “წამლით გაჟღენთვა, მოწამლვა”.

დაავადებებისა და მკურნალობის აღმნიშვნელ აფხაზურ სამედიცინო ტერმინებში დიდი როლდენობით გვხვდება რთულფუძიანი სიტყვები. მათი უმრავლესობა იწარმოება კომპოზიციით შემდეგი მოდელის მიხედვით: დაავადებული ორგანოს სახელი + სიტყვები აჩმაზარა “დაავადება”, ან ა-ხ-აა “ტკივილი; სენი”.

ტერმინების კომპონენტები წარმოდგენილია მეტყველების შემდეგი ნაწილებით: არსებითი სახელი + არსებითი სახელი, არსებითი სახელი + ზედსართავი სახელი, არსებითი სახელი + ზმნის ფუძე.

არსებითი სახელი + არსებითი სახელი მოდელის მიხედვით აგებული მრავალი კომპოზიტიური ტერმინის პირველი კომპონენტი გამოხატულია დაავადებული ორგანოს აღმნიშნელი არსებითი სახელებით: ამგაა “მუცელი”, აუატალა “ჯირკვალი”, ალა “თვალი”, ალემჰა “ყური”, ახაფც “კბილი”, აზ “ნადელი”, აბლა “ზურგი”, აბაჰ “ძვალი”, აცა “კუჭი”, ახილა “ყელი”, აგოგ “გული”, აცია “კანი”, აგიაწია “ღვიძლი”. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, დაავადების სახეობის კონკრეტიზაცია ხორციელდება დაავადებული ორგანოს აღმნიშნელი პირველი კომპონენტით.

ამგვარ ტერმინთა მეორე კომპონენტად გვევლინება სიტყვები ახაა “ტკივილი”, ანდა აჩმაზარა “დაავადება”.

ორგანოს დასახელება + ახაა: ამგაახაა, აუატალახაა, აცახაა, ალახაა, ალემჰახაა, ახაფცახაა, აზახაა, აბლახაა და ა.შ.

გვხვდება ზემოთ ჩამოთვლილი ტერმინების სხვაგვარი, გამარტივებული ფორმაც, როცა ახაა სიტყვის მხოლოდ თანხმოვანია დარჩენილი: ამგაახ, აუატალახ, ახგახ.

რაც შეეხება ცხოველების დაავადებების სახელებს, მათში პირველ კომპონენტად გვევლინება არა დაავადებული ორგანოს სახელი, არამედ თავად ცხოველის სახელწოდება: აჰარახ “ღორის ჭირი”.

ორგანოს დასახელება + აჩმაზარა “დაავადება”: აჭჭაჩმაზარა “პირის ღრუს დაავადება”, აჭაჭაჩმაზარა “თირკმლის დაავადება”, არგფჰაჩმაზარა “ფილტვის დაავადება”, აგიაწიაჩმაზარა “ღვიძლის დაავადება”. ამ ტერმინების სემანტიკა მიგვითითებს არა ტკივილზე, არამედ დაავადებაზე.

ზმნური კომპონენტის შემცველი რთული ტერმინები ფართოდ გამოიყენება აფხაზურ ენაში. ზმნური კომპონენტის სტრუქტურა არაერთგვაროვანია. აგრეთვე არაერთგვაროვანია ტერმინის კომპონენტებს შორის ურთიერთობები. ეს ურთიერთობები განსაზღვრავენ მთლიანად რთული ტერმინის ჯამურ მნიშვნელობას. ზმნის სტრუქტურიდან გამომდინარე გამოვეყოფთ რთული ტერმინების შემდეგ მოდელებს:

ა) სახელი + დამოუკიდებელი, ან დამოკიდებული რეალიზაციის მქონე ზმნა. უფრო ხშირად ზმნა მასდარის ფორმითაა წარმოდგენილი:

აბაჰ-ფწიარა “მოტეხილობა” < ა-ბაჰ “ძვალი” + (ა-)ფწიარა “მოტეხა”;

აჭაპან-კაშიარა “ჭიპის ამოვარდნა” < აჭაპან “ჭიპი” + (ა-)კაშიარა “პატარა ზომის რაღაცის ამოვარდნა”;

ანთა-ლალარა “გაციება” < ანთა “სიცივე” + (ა-)ლალარა “რაღაცის შიგნით შესვლა”;

ამგია-ხასრა “დიზენტერია” < ა-მგია “მუცელი” + (ა-)ხასრა “ეპიდემიის, დაავადებების გავრცელება”...

ბ) ორგანოს სახელწოდება + კაუზატიური მიმღეობა:

ახიდა-რჩე “ებაყურა”;

აცია-რ-კჳე “ჩუტყვავილა”;

აცია-რ-ფშჳა “ყვავილი”...

გ) ზემოთ ხსენებულ მოდელს ჰგავს კონსტრუქცია, რომლის მეშვეობითაც ნაწარმოებია ტერმინი არგხთშრა “ციება, კანკალი”, მაგრამ ზემოთ მოყვანილი ტერმინებისგან განსხვავდება იმით, რომ კაუზაციის აფიქსი აქ სხვა პოზიციას იკავებს: ის დგას არა მიმღეობის, არამედ მთელი რთული ფუძის დასაწყისში. ეს რთული ფუძის ლექსიკალიზაციის შედეგია.

დ) ორგანოს დასახელება + ზმნა აკრა “დაჭერა, დაკავება, შეპყრობა”. მოცემული მოდელი არის ყველაზე გავრცელებული სიტყვათსაწარმოებელი მოდელი. ამ მოდელისთვის დამახასიათებელია ორ ვარიანტად რეალიზაცია: კომპოზიტიური, როდესაც ზმნა აკრა ასრულებს სახელის განუყოფელი ნაწილის ფუნქციას (მაგ.: აცოგმზემ-კ-რა “უძილობა”) და, მეორე, როცა აკრა ზმნა დაავადების დასახელებისას (ნომინაციისას) შედის რთული ფუძის შემადგენლობაში (მაგ.: ანთა-კრა “გაციება, შეციება”), მაგრამ სათანადო პროცესის კლასოვან-პიროვანი და დროული სემანტიკის გამოხატვის აუცილებლობის დროს იგი გამოდის ზმნის ფუძის შემადგენლობიდან და იუღლება ჩვეულებრივ (ანთა საკიტ “მე შემცივდა”, ზედმიწევნით “სიცივემ შემიპყრო”).

ე) კომპოზიტები და შესიტყვებები, რომლებიც შედგებიან არსებითი სახელისა და ხარისხობრივი ზედსართავი სახელისაგან:

ალაფშმ-ცოგა “გათვალვა” < ალაფშმ “მზერა” + (ა-)ცოგა “ცუდი”;

აიმჳია ბზია “ყივანახველა” < აიმჳია “ხველა” + (ა-)ბზია “კარგი”;

აიმჳია ცოგა “ჭლექი” (ზედმიწევნით “ცუდი ხველა”) < აიმჳია “ხველა” + (ა)ცოგა “ცუდი”.

ტერმინების დიდი ნაწილი ტერმინ-შესიტყვებებია, ანუ ისინი შედგება ერთმანეთთან სინტაქსურ კავშირში შემავალი ერთზე მეტი დამოუკიდებელი სიტყვისაგან (გამონათქვამისაგან). ამგვარი ტერმინ-შესიტყვებებია: აკატემ ჩმაზარა ჭჳკ ბააფსუ “დიზენტერია” (ზედმიწევნით “ნაწლავის ძალიან ცუდი გადამდები დაავადება”). ასეთი შემთხვევები მეტად იშვიათია.

შედარებით ხშირია სახელებისაგან შემდგარი ტერმინ-შესიტყვებები, რომელთა კომპონენტებსაც ერთმანეთთან პოსესიური ურთიერთობები აკავშირებთ:

ანცია რჩმაზარა “ღმერთების ავადმყოფობა” (ზედმიწევნით “ღმერთების ავადმყოფობა” – წითელას ტაბუირებული სახელწოდება).

აქ სიტყვა ანცია “ღმერთი” აღნიშნავს ღმერთების კრებულს, რაზეც მიგვითითებს სახელწოდების მეორე კომპონენტში მრავლობითი რიცხვის მესამე პირის კუთვნილების მაჩვენებელი რ-.

9. ჩვენ მიერ გაანალიზებული რთულფუძიანი სიტყვების უმრავლესობა ძირეულ, საკუთრივ აფხაზური წარმომავლობის ლექსიკას წარმოადგენს, რაც იმაზე მიანიშნებს, რომ ისინი შექმნილია აფხაზური და აბაზური ენების დაშორების შემდეგ.

10. მარტივფუძიან ძირეულ ტერმინთა დიდი ნაწილი (განსაკუთრებით სხეულის ნაწილთა და ფიზიოლოგიურ პროცესთა სახელები) იმავე, ან ოდნავ განსხვავებული სემანტიკით დასტურდება აბაზურ ენაში. ამ ტერმინებს ხშირად ეძებნება მატერიალური პარალელები ადიღურ ენებში, უბიხურში, ქართველურ ენებსა და ნახურ-დაღესტნურ ენებში, რაც მათი სიძველის უეჭველი დასტურია.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. აბდოკოვი, 1973 – Абдоков А.П. Фонетические и лексические параллели абхазско-адыгских языков. Нальчик, 81 с.
2. აბდოკოვი, 1983 – Абдоков А.П. О звуковых и словарных соответствиях северокавказских языков. Нальчик, с. 119
3. აბრეგოვი, 2000 – Абрегов А.Н. Названия растений в адыгейском языке. Синхронно-диахронный анализ. Научный доклад, представленный в качестве дис. ...д-ра филол. наук. - Майкоп, 134 с.
4. ალანია, ბგანბა, კვიწობია, ხეცია, ჯონუა, 1999 – Аᵗსნა აᵗსაბარა იაკუ აჯართა материалკა. Аᵗსნა აეкологияთა фонд, Аᵗა
5. ამოჭბა, 2008 – Амчба Б. Англиз-аурыс-აᵗსუა фразеологиатა жәар, Аᵗа, 528 ад.
6. ამოჭბა, 1967 – Амичба С.А. Названия частей человеческого тела в абхазо-абазинских диалектах. Сборник научных работ аспирантов. Абхазский институт языка, литературы и истории им Д.И. Гулиа, 147-155
7. ამოჭბა, 1975 – Амичба С.А. Названия растений в абхазо-абазинских диалектах. Ежегодник иберийско-кавказского языкознания №2. — Тбилиси: Мецниереба, 115-122с.
8. ამოჭბა, 1984 – Амч-ᵗᵗა С. А. Аᵗსუა-აბაза бызшәақәа рлексика, Аᵗа

9. არშბა, 2005 – Аршба С. Г. Народная медицина абхазов: Конец XIX - XX вв. автореферат диссертации на соискание степени кандидата исторических наук : 07.00.07 / Ин-т этнологии и антропологии им. Н.Н. Миклухо-Маклая РАН Москва, 2005, 31 с
10. აფხაზური ზღაპრები, 1997 – Аҧсуа лакәкәа. Аҧәа, 598 ад.
11. აფხაზთა ზეპირსიტყვიერება, 2004 – Аҧсуаа рҧаҧыцтә хәамтәкәа, Аҧәа.218 ад.
12. აძინბა, ალანია 2001 – Адзинба З.И. Алания Т.Г. Лекарственные растения флоры Абхазии, Сух. 130 с.
13. აუიბა, 2004 – Ажьыба Е. Аҧыхара. Аҧәа – Маикәаҧ, 35 ад.
14. ბლაჟბა, 2006 – Бгажба Х.С. Бзыбский диалект абхазского языка.Сух., 450 с.
15. ბლაჟბა, 1948 – Бгажба Х.С. Общие корни (и основы) в абхазском и картвельских языках, ИКЯ, т. II, с. 37-43
16. ბურჭულაძე, 1988 – ბურჭულაძე გ. იბერიულ-კავკასიურ ენათა ლექსიკოდან. “კბილისა” და “ერთის” აღმნიშვნელ ფუძეთა თაობაზე. Iკვ, ტ. XXVII, 240-254 გვ.
17. გელენიძე, 1974 – გელენიძე ლ. ადამიანის ანატომია-ფიზიოლოგიასთან დაკავშირებული ლექსიკა ძველ ქართულში. თბილისი, მეცნიერება, 570 გვ.
18. გვანცელაძე, 2003 ა – გვანცელაძე თ. აფხაზური და ქართული ენების შემსწავლელთათვის. ტ. I, “ქართული ენა”, “ინტელექტი”. თბილისი
19. გვანცელაძე, 2003 ბ – გვანცელაძე თ. აფხაზური და ქართული ენების შემსწავლელთათვის. ტ. II, “ქართული ენა”, “ინტელექტი”. თბილისი
20. გვანცელაძე, 1997 – გვანცელაძე თ. ქართველიზმები აფხაზურ ბოტანიკურ ტერმინოლოგიაში და აფხაზთა ისტორიული მიგრაციის მიმართულებანი. კრებ. “გიორგი როგავას”. თბილისი
21. ბლაჟბა, 1948 – ბლაჟბა ხ. საერთო ძირები (და ფუძეები) აფხაზურსა და ქართველურ ენებში. იკვ, ტ. II, თბილისი
22. გენკო, 1998 – Генко А.Н. Абхазско-русский словарь. Алашара, Сух., 395 с.
23. გვანცელაძე, 2003 ა – გვანცელაძე თ. აფხაზური და ქართული ენების შემსწავლელთათვის. ტ. I, “ქართული ენა”, “ინტელექტი”. თბილისი, 236 გვ.
24. გვანცელაძე, 2003 ბ – გვანცელაძე თ. აფხაზური და ქართული ენების შემსწავლელთათვის. ტ. II, “ქართული ენა”, “ინტელექტი”. თბილისი, 248 გვ.
25. გვანცელაძე, 1997 – გვანცელაძე თ. ქართველიზმები აფხაზურ ბოტანიკურ ტერმინოლოგიაში და აფხაზთა ისტორიული მიგრაციის მიმართულებანი. კრებ. “გიორგი როგავას”. თბილისი, გვ. 55-67

26. გითოლენდია, 2010 – გითოლენდია თ. რამდენიმე ქართველური სუბსტრატული სიტყვა აფხაზურ ენაში. კრებ. “ლინგვისტური ქართველოლოგიისა და აფხაზოლოგიის პრობლემები”, ტ. II, თბილისი 65-70
27. გიცბა, 1967 – Гицба Д. К. Некоторые лекарственные растения народной медицины Абхазии. Труды Сухумского педагогического института, т. 18-19, стр.327-331
28. გუბლია, 2004 – Гублия Р.К. Абхазо-адыгские этимологии. Сухуми, 134 с.
29. გუბლია, 1965 – Гәыблиа Гь. Аиҭылара ҧыц. Аҭәа
30. გუღია, 1967 – Гәлиа Гь. Дырмит Гәлиа. Аҭәа, 1967
31. გუღია, 1939 – Гулия Д.И.Сборник абхазских пословиц, загадок, скороговорок, омонимов и омографов, народных примет о погоде, заговоров и наговоров. АбГИЗ, Сухуми, 164 с.
32. გუღია, 1985 - Гәлиа Д. Иҧымтәкәа реизга. Ахәбатәи атом “Алашара”,498 ад.
33. დბარი, 2000 – Дбар С.А. Обычаи и обряды детского цикла у абхазов (вторая половина XIX- начало XX вв.) Алашара, Сухум, 136 с.
34. დბარი, 2000 – Дбар С.А. Абхазская народная медицина. Абхазоведение, История. Археология. Этнология. Вып. 1, Сухум.
35. დეეტერსი 1963 - G.Deeters, Die Kaukasischen Sprachen, წიგნში „Handbuch der Orientalistik“, Erste Abteilung, Siebenter Band, Leiden/ Köln, გვ. 78-79.
36. ძიძარია, 2005 – Дзидзариа О.П. Историко-этимологический анализ отраслевой лексики абхазо-адыгских языков, Сух., 292 с.
37. ინალ-იფა, 1960 – Инал-ипа Ш.Д. Абхазы. Сухуми, 357 с.
38. კასლანძია, 1998 – Касландзия В.А. Сложные слова а абхазском языке. Алашара, Сухуми,106 с.
39. კასლანძია, 1995 – Касланзиа В. А. Аҭсуа–аурыс фразеологиатә жәар, Аҭәа, 126 ад.
40. კარდანოვი, 2008 – Карданов М. Л. Анатомическая лексика кабардино-черкесского языка. Диссертация на соискание степени кандидата филологических наук. Нальчик, с. 174
41. კერაშევა, ხატანოვი, 2006 – Керашева З.И. Хатанов А.А. Толковый словарь адыгейского языка. Ред. А.Н. Абрегова, Н.Т. Гишева. Майкоп: Адыг. респ. кн. изд-во, 512 с.
42. კვარჭია, 1981 – Кварчия В.Е. Животноводческая (пастушеская) лексика в абхазском языке. Сухуми, 132с.
43. კვიციანი, 1997 – Кәцниа П.К. Ауаҧы. Аҭәа, 1997, 257 ад.

44. კონჯარია, 1972 – Концария В.Х. Егьырт абызшәакәа рахьтә иаагоу ажәакәа рызцаатәы аҧсуа-абаза диалекткәа рҧы. Карт. Мецниереба
45. კონჯარია, 1983 – Концария В.Х. Аҧсуа термин аҧиара азцаара аҧынтә. Аҧснытәи абызшәеи, алитературеи, атоурыхи ринститут XXII анаукатә сессиа. Акәа.
46. კლიმოვი, 1967 – Климов Г.А. Абхазско-адыгские этимологии, I-II. «Этимология 1965». М.
47. კლიმოვი, 1971 – Климов Г.А. Кавказские этимологии (1-8).«Этимология 1968», М.
48. კონჯარია, 1969 – Конджария В.Х. Лексика ашхарского диалекта по сравнению с лексикой абжуйского и бзыбского диалектов абхазского языка. Автореф. канд. филол. наук 668 / АН Груз. ССР, Ин-т языкозн.. - Тб., 20с.
49. კულბუჟევი, 1997 - Кульбужев М. А. Лексика связанная с анатомией и физиологией человека в нахских языках. Дисс... канд. филол. наук 10.02.09 / Науч. рук.: А. Куркиев ; Ингушск. Гос. Ун-т., 1997. - 177с.
50. კუმახოვი, 1967 – Кумахов М. А., Убыхский язык. Языки народов СССР, ИК Языки. т. 4 (Приложение), Москва, 689-703с.
51. ლომთათიძე, 1967 – Ломтатидзе К. В. Абхазский язык. Языки народов СССР, ИК Языки. т. 4, Москва, 101-122 с.
52. ლომთათიძე, 1955 – ბგერათა პროცესებისა და ბგერათა შესატყვისობის ზოგი საკითხი იბერიულ-კავკასიურ ენებში (ქართველურ-აფხაზურ-ადიღურ ენათა მასალაზე) – სმამ XVI ტ. №10 გვ.821-828
53. ლომთათიძე, 1940 – ლომთათიძე, ქ. რედუპლიკაციის ფუნქციებისათვის აფხაზურში. აკადემიკოს ნ. მარის სახელობის ენის, ისტორიისა და მატერიალური კულტურის ინსტიტუტის მოამბე, ტ. V-VI, თბილისი, გვ.115-135
54. ლომთათიძე, 1941 – ლომთათიძე ქ. ერთეულის კატეგორია და მისი მაწარმოებლები აფხაზურში. ენიმკის მოამბე, ტ. X, ტფილისი, გვ. 197-207
55. ლომთათიძე, 1944 – ლომთათიძე ქ. აფხაზური ენის ტაპანური დიალექტი (ტექსტებითურთ). თბილისი, 402 გვ.
56. ლომთათიძე, 1945 – ლომთათიძე ქ. აფხაზური აფსაა//აფსაატ° სიტყვის ეტიმოლოგიისათვის. სმამ, ტ. VI, №4, გვ. 309-312
57. ლომთათიძე, 1952 – ლომთათიძე ქ. რთულფუძიან ზმნათა აგებულება აფხაზურში. იკე ტ. V, თბილისი, გვ. 83-128

58. ლომთათიძე, 1954 – ლომთათიძე ქ. აშხარული დიალექტი და მისი ადგილი სხვა აფხაზურ-აბაზურ დიალექტთა შორის (ტექსტებითურთ). თბილისი.
59. ლომთათიძე, 1956 – ლომთათიძე ქ. გვარის კატეგორიის საკითხისათვის აფხაზურში. იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, ტ. VIII, გვ. 195-212
60. ლომთათიძე, 1961 – ლომთათიძე ქ. გაქვავებულ გრამატიკულ კლას-ნიშანთა საკითხისათვის აფხაზური ენის სახელის ფუძეებში. “საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე” (სმამ), ტ.26, №1, გვ.115-122
61. ლომთათიძე, 1966 – ლომთათიძე ქ. ხელისა და ფეხის აღმნიშვნელ ფუძეთა ისტორიისათვის. იკე, ტ. XV, თბილისი, გვ. 150-161
62. ლომთათიძე, 1972 – ლომთათიძე ქ. სუპლექტურ ზმნათა წარმოების საერთო პრინციპი ქართულსა და უბიხურში. “ივანე ჯავახიშვილის დაბადების 100 წლისთავისადმი მიძღვნილი საიუბილეო კრებული”, თბილისი, გვ. 54-61
63. ლომთათიძე, 1974 – ლომთათიძე ქ. ფინიტობის –ჰ სუფიქსის წარმომავლობისათვის აფხაზურში. თსუ შრომები, B 6-7, № 151-152, ჰუმანიტარული მეცნიერებანი, თბილისი, გვ. 129-134
64. ლომთათიძე, 1974ა – ლომთათიძე ქ. აფხაზური ალტ⁰ჟუა “ლავიწი” სიტყვის ეტიმოლოგიისათვის. სმამ, ტ. 76, №1, გვ. 221-223
65. ლომთათიძე, 1976 – ლომთათიძე ქ. აფხაზური და აბაზური ენების ისტორიულ-შედარებითი ანალიზი. I. ფონოლოგიური სისტემა და ფონეტიკური პროცესები. მეცნიერება, თბილისი, 343 გვ.
66. ლომთათიძე, 1979 – ლომთათიძე ქ. ზოგი არაპროდუქტიული აბაზურ-აფხაზური მიმღეობა და მათი უბიხურ-ადიღური პარალელების საკითხი. საიუბილეო კრებული რნოლდ ჩიქობავას, თბილისი, გვ. 216-223
67. ლომთათიძე, 1979 – ლომთათიძე ქ. შეგრძნების გამომხატველ ზმნათა აგებულების ორი ტიპი აფხაზურში. იკე, ტ. XXI, თბილისი, გვ. 148-151
68. ლომთათიძე, 1980 – ლომთათიძე ქ. ქართული მ-სა და აფხაზურ-აბაზური ბ-ს ბგერათფარდობისათვის. იკე წელიწდეული, VII, თბილისი, 56-58
69. ლომთათიძე, 1982 – ლომთათიძე ქ. ლოკალურ პრევერბთა ძირითადი სახეობანი და მათი გაფორმება აფხაზურსა და აბაზურში. “მეცნიერება”, თბილისი, 101 გვ.
70. ლომთათიძე, 1990 – ლომთათიძე ქ. შეიცავს თუ არა სხეულის წყვილი ნაწილები (“რქა”, “ფეხი”) ორობითი რიცხვის (“ორის”) გამომხატვას აფხაზურ-ადიღურ ენებში. იკე წელიწდეული, ტ. XVII, გვ.28-31 გვ.

71. ლომთათიძე, 1996 – ლომთათიძე ქ. სონანტა მეზობლად ხშულთა გამკვეთრება (დაყრუება) ქართველურ ენებში. საქ. მეცნ. აკად., არნ. ჩიქობავას სახ. ენათმეცნ. ინსტი. თბილისი, თბილ. უნ-ტის გამ-ბა, 23გვ.
72. ლომთათიძე, 1998 – ლომთათიძე ქ. აფხ. აკ^ადა ("სუსტი") და ძვ. ქართ. მკოდლოვი. კრებ. "საენათმეცნიერო ძიებანი", ტ. VII, თბილისი, გვ.7-10.
73. მამიი, 1998 – Мамий Ш.М. Русско-адыгский словарь медицинских терминов. Майкоп, 239с.
74. მარი, 1938 – Марр. Н. О языке и истории абхазов. М.-Л., АН СССР, 436 с.
75. მაყაშვილი, 1991 – მაყაშვილი ა. ბოტანიკური ლექსიკონი: მცენარეთა სახელწოდებანი. სასტამბოდ მოამზადა... გ. ნახუცრიშვილმა; საქ. მეცნ. აკად., ნ. კეცხოველის სახ. ბოტანიკის ინ-ტი. მე-3 გამოც. აღდგენილია ოფსეტური წესით. თბილისი, მეცნიერება, 248 გვ.
76. მაჭავარიანი, 2006 – მაჭავარიანი ნ. "მცენარეთა ლექსიკა აფხაზურში. სემანტიკურ-სტრუქტურული ანალიზი". "ქართული ენა", თბილისი, 298 გვ.
77. მუშინსკი, 1915 – Мушинский Я.Я. Из абхазской народной медицины. Фармацевтический журнал, №№ 51-52. Петроград, 487-489 с.
78. ნართი სასრიყვა..., 2000 – Нарт Сасрыкәеи ҭшындәажәи зежәдык иара иашьцәеи, Аҭәа, 344 ад.
79. ნაჭყებია, 2000 – Начкебия С.М. Лингвистический анализ терминов, связанных с детскими болезнями. АБНИИ, XLIV итоговая научная сессия (25-28 апреля). Тезисы докладов. Сух. 20-22 с.
80. ნაჭყებია, 2001 – Начкебия С.М. О некоторых терминах народной медицины в абхазском языке. Материалы международной научной конференции, посвященной 75-летию Абхазского института гуманитарных исследований им. Д.И. Гулиа АНА (28-31 мая) Сух, 2003.
81. ნაჭყებია, 2004 – Начкебия С.М. Табу и лечебная магия в народной педиатрии абхазов. АБИГИ, XLVIII итоговая научная сессия (11-13 мая). Тезисы докладов. Сух. 5-8 с.
82. ნაჭყებია, 2009 - Начкебия С.М. «Лексика народной медицины в абхазском языке», автореферат на соискание ученой степени кандидата филологических наук (научный руководитель, академик Л. П. Чкадуа)
83. პანტიუხოვი, 1899 – Пантюхов И.И. О народном врачевании в Закавказском крае. Мед.сборник Императорского Кавказ. мед. об-ва. Тифлис, №62.

84. როგავა, 1955 – როგავა გ. ბგერათშესატყვისობის საკითხისთვის აფხაზურ-ადიღურ ენებში (ადიღურ ენათ შიშინა სბილანტების მონაცემების მიხედვით) იკე, XVIII, 1973, გვ. 303-312
85. როგავა, კერაშევა, 1966 – როგავა Г.В.,Керашева З.И. Грамматика адыгейского языка. Краснодар-Майкоп, 463 с.
86. როგავა, 1975 – როგავა გ. ორგანული კუთვნილების სახელები აფხაზურ-ადიღურ ენებში, იკე წელიწდეული, II, 1975, გვ. 47-57
87. როგავა, 1980 – როგავა გ. დინამიკურობის -უა სუფიქსის გადმონაშთები უბიხური ენის ზმნათა ძირისეულ მასალაში. იკე წელიწდეული, ტ. VII, თბილისი, გვ. 107-114
88. როგავა, 1985 – როგავა გ. კონსონანტიზმის სისტემის სირთულისა და ვოკალიზმის სისტემი სიმარტივის ურთიერთმიმართების საკითხი აფხაზურ-ადიღურ ენებში. იკე-წელიწდეული, XII, 182-186 გვ.
89. საბინეცკი, 1910 – Сабинецкий В.В. Болезни домашних птиц и их лечение. Тифлис, Издание Управления Кавказского учебного округа Перевод на абхазский Д.Гулия, 53с.
90. სულხან-საბა, ლექსიკონი ქართული. ტ. I, ტ. II. თბილისი, 1991.
91. სერედინი, სოკოლოვი, 1978 – Середин Р.М., Соколов С.Д. Лекарственные растения и их применение. Ставрополь, 275 с.
92. სერდიუჩენკო, 1949 – Сердюченко Г.П.Словарные расхождения в диалектах абазинского языка. Языки Северного Кавказа и Дагестана. Сборник лингвистических исследований. Вып. 1-2. М.- Л., с. 5-38
93. ტრუბეცკოი, 1987 – Трубецкой Н.С. Избранные труды по филологии: Переводы / Сост. В.А. Виноградова и В.П. Нерознака / Под. ред. Т.В. Гамкрелидзе и др. М.: Прогресс, 1987. 559 с.
94. უსლარი, 1887 – Услар П. К. Этнография Кавказа. Языкознание. Абхазский язык, Тифлис, XV с. + 193 с. + 120 с. (Переизд.: Сухум, 2002.)
95. ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, 1990 – ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ა. ჩიქობავას რედაქტორობით, ტ. II, 1276 გვ.
96. ყიფშიძე, 1914 – Кипшидзе И. Грамматика мингрельского (иверского) языка. С хрестоматией и словарем. - СПб, Акад. наук, 424 с.
97. შაბლოვსკი, 1886 – Шабловский К.И. Медикаменты и способы лечения народных врачей Абхазии и Самурзакано. «Медицинский сборник» № 41 Кавказского Императорского медицинского общества, Тифлис, 67 с.

98. შაგიროვი, 1971 – Шаги́ров А.К. Материалы и исследования для сравнительного словаря абхазо-адыгейских языков. Учёные записки Адыгейского НИИ. - Майкоп, т. XII, 174 с.
99. შაგიროვი, 1977 – Шаги́ров А.К. Этимологический словарь адыгских (черкесских) языков. Академия наук СССР. Институт языкознания. Издательство «Наука», Москва (в 2-х томах)
100. შაგიროვი, 1982 – Шаги́ров А.К. Материальные и структурные общности лексики абхазо-адыгских языков. Москва, 164 с.
101. შაგიროვი, 1989 – Шаги́ров А.К. Заимствованная лексика абхазо-адыгских языков. Москва, «Наука», 192 с.
102. შაყრილი, 1968 – Шакрыл К.С. Некоторые лексические и звуковые соответствия в абхазо-адыгских языках. Сухуми, 106с.
103. შაყრილი, კონჯარია, 1986 – Шьякрыл К.С., Концъариа В.Х. Агъсуа бызшәа ажәар. Алашара, Ақәа.
104. ჩელები, 1971 - ევლია ჩელების მოგზაურობის წიგნი. ნაკვეთი I. თურქულიდან თარგმნა, კომენტარები და გამოკვლევა დაურთო გიორგი ფუთურიძემ. თბილისი
105. ჩელები, 1983 - Эвлия Челеби. Книга путешествия. Вып. 3 Земли Закавказья и сопредельных областей Малой Азии и Ирана. М. Наука. (<http://www.vashaktiv.ru/texts/ch/chelebi23.php>)
106. ჩიქობავა, 1942 – Чикобава А.С. Морфологические встречи абхазского языка с картвельскими языками. Известия ИЯИМК, т. XII, с. 149-168
107. ჩიქობავა, 1975 – Чикобава А.С. Отраслевая лексика и научная актуальность её изучения. Ежегодник иберийско-кавказского языкознания, т. 2. — Тбилиси: Мецниереба, С.27-36.
108. ჩიქობავა, 2008 – ჩიქობავა ა. ჭანურ-მეგრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი. შრომები, ტ. IV, თბილისი, 484 გვ.
109. ჩუბინაშვილი, 1887 – Чубинов Д., Грузино-русский словарь, СПб, 1887, 2 изд., Тб., 1984, 1779с.
110. ჩურსინი, 1957 – Чурсин Г.Ф. Материалы по этнографии Абхазии. Сухуми, 180 с.
111. ჩუხუა, 2000-2003 – ჩუხუა მ. ქართველურ ენა-კილოთა შედარებითი ლექსიკონი. თბილისი, 518 გვ.
112. ჩუხუა, 2008 – ჩუხუა მ. იბერიულ-იქერიულ ენათა შედარებითი გრამატიკა. თბილისი, 2008, 760 გვ.

113. ჭარაია, 1888 – ჭარაია პ. აფხაზეთი და აფხაზები (ეთნოგრაფიული აღწერილობა). გაზეთი “ივერია”, №№ 165, 167, 173, 175, 176
114. ჭარაია, 1912 – Чарая П. Об отношении абхазского языка к яфетическим. С-Пб., 82 с.
115. ჭითანავა, 2007 – Читанова С.М. Этноботанический словарь, Сух., 135с.
116. ჭკადუა, 2003 – Чкадуа Л.П. Глагольное словообразование в абхазском языке, Сух., 300с.
117. ხეცია, 1999 – Хеция А.Д. Из охотничьей лексики абхазов. Современные проблемы кавказского языкознания и фольклористики: Международная научная конференция. Тезисы докладов, Сухуми, 126 с.
118. ხეცია, 1988 – Хеция А.Д. Неологизмы в абхазском языке. Тбилиси.
119. ხოჭოლავა, 2001 – ხოჭოლავა ნ. მცენარეთა სახელწოდებები: მოტივაციიდან ეტიმოლოგიისაკენ. რესპუბლიკური დიალექტოლოგიური სამეცნიერო სესიის მასალები, XXI (ბათუმი 26-27.10.2001)
120. ჯანაშია, 1954 – ჯანაშია ბ. აფხაზურ-ქართული ლექსიკონი. თბილისი, 474 გვ.
121. ჯანაშია, 1917 – Джанашия Н.С. Абхазский культ и быт // Христианский Восток. Т. V. Вып. 3. СПб., 156-208.
122. ჯანაშია, 1915 – Джанашия Н.С. Религиозные верования абхазов. «Христианский Восток», т. IV, СПб 157 – 208 с.
123. ჯანაშია, 1960 – Джанашия Н.С. Статьи по этнографии Абхазии. Сухуми, 218 с.
124. ჰაგბა, 1997 – Хагба Л.Р. Названия деревьев в абхазо-адыгских языках. Актуальные вопросы абхазско-адыгской филологии. Межвузовый сборник научных трудов. Карачаевск, КЧГПУ 192 с.

ინფორმატორები:

აგრბა ოღლა რაშიდეს ასული (სოხუმის რაიონი სოფ. ზემო ეშერა) Агр-пъха Ольга Рашид ипъха, Акәа араион ак. Ешыра

ავიძბა ჭიმჭა კუბარის ასული (სოხუმის რაიონი, სოფ. ზემო ეშერა) Аџ-пъха Цымча Кәбар ипъха, Акәа араион ак. Ешыра

ავიძბა ნიუსია კუბარის ასული (სოხუმის რაიონი, სოფ. ზემო ეშერა) Аџ-пъха Ниусиа Кәбар ипъха, Акәа араион ак. Ешыра

ჭანბა მერაბ (გუდაუთის რაიონი, სოფ. კალდახვარა) Мераб Чанба, Гәдоҭа араион, ак. Калдахәара

დანართი I

გაანალიზებულ ტერმინთა ლექსიკონი

ადამიანის სხეულის ნაწილები

1. ახაფუც	аахафуц	“საღეჭი კბილი”
2. ააჭუც	аачуц	“სიბრძნის კბილი”
3. აღაჟოლა უატალაქია, აკაღაქია	аҟьажола уаталақәа, акәаҟьтра	“სათესლე ჯირკვლები, Testis”
4. ანცოა ათაზაარა	анцәа атазаара	“წმინდა ვიტეს დაავადება”
5. ანცოა ჩმაზარა	анцәа чымазара	“წითელა”
6. ა-ბაჟ, ბზ. ა-ბჟა	абаа, бз.абаа	“ქვალი”
7. ა-ბაჟლაშმა, ბზ. აბჟალაშმა, აბჟლაშმა	абаалаша, бз. абаалашы, абааылашы	“ქვლის ტვინი”
8. ა-ბლა, ბზ. ა-ბლ	абла, бз. абл	“ზურგი”
9. ა-ბზ // ა-ბჟ	абз//абыз	“ენა”
10. ა-ბლა//ა-ლა	абла//ала	“თვალი”
11. ა-ბჟარხაფუც	абцархафуц	“ემვი”
12. ა-გ	агь	“ქალის სასქესო ორგანო, Vulva”
13. ა-გააწოა, ბზ. ა-გაგაწოა	агәацәа, бз. агәыцәы	“ღვიძლი”
14. ა-გაგა,	агәы	“გული”

15. ა-გოგ ბჟგნაცოა	агəыбжынацəа	“შუათითი”
16. ა-გოგ ფჰიგ, ბზ. ა-გოგაჰიფგ	агəыпҟхəы, бз. агəахəпҟы	“ქალის ძუძუ”
17. ა-გოგ შმფლგმჰ, ბზ. ა-გოგ ფშმლგმჰა	агəышпҟлымҟа, бз. агəыпҟшлымҟа	“მახვილისებრი მორჩი”
18. ა-გოგ შმფწალარა, ბზ. ა-გოგ ფშმწალარა	агəышпҟцағара, бз. аəғыпҟшцағара	“გულმკერდის ქვედა ნაწილი”
19. ა-გოგ შმფგ	агəышпҟы	“მკერდი”
20. ა-და	ада	“ძარღვი”
21. ა-დაშმ	адаш	“მყესი”
22. ა-დაახ~ცარტა	адəахьцарта	“უკანალი”
23. ა-ვანგზა	аваныза	“ელენთა”
24. ა-ვარა	авара	“გვერდი”
25. ა-ვაწგს, ბზ. ა-ვაგჯგც	аватҟыс, бз. авакҟыс	“ნეკნი”
26. ა-ზთრა	азтра	“ნაღველის ბუშტი”
27. ა-ზჟია	азҟəа	”ზურგი”
28. ა-თაჟკომ	атəаҟкəым	“მუშტი”
29. ა-მაჰია	аиахəа	“სწორი ნაწლავი”
30. აფკააგა	аиҟкаага	“ძვიდე”
31. ა-კან	акан	“ჭორფლი”
32. ა-კგკა	акыка	“ძუძუ”
33. ა-კგკმაცო	акыкмацə	“დგრილი”
34. ა-კგლწგწ	акылҟыц	“გადმოკარკლული თვალი”
35. ა-კატგმ	акьатеи	“ნაწლავი”

36. ა-კატრემა	акъатеипа	“წვრილი ნაწლავი”
37. ა-კატრეშიმა	акъатеишәпа	“მსხვილი ნაწლავი”
38. ა-კატრელაში	акъатеиლашә	“ბრმა ნაწლავი”
39. ა-კაბზ	акәабз	“კლიტორი, Clitoris”
40. ა-კატრლთრა	акәтабьтра	“საკვერცხეები, Ovarium”
41. ა-კოგსრა	акәысра	“სქესობრივი აქტი, Coire”
42. ა-ლაგოგ	алагәы	“თვალის კაკალი”
43. ა-ლაკთ აბჟ., ა-ლაქთ ბზიფ.	алакта	“თვალის ბუდე”
44. ა-ლაკგწა	алакыца	“თვალის უპე, თვალის არე”
45. ა-ლაფგჳ	алапыць	“წამწამი”
46. ა-ლანოგც	алахәыц	“წამწამი”
47. ა-ლან	алахь	“შუბლი”
48. ა-ლაცია//ა-ბლაცია	алацаә, аблацаә	“ქუთუთი”
49. ა-ლტიჟოვა	алтәжәә	“ლავიწი, ლავიწის ძვალი”
50. ა-ლმშა	алымха	“ყური”
51. ა-ლმშაბგა	алымхабагә	“ყურის აპკი”
52. ა-მაყჳაჳინრა	амакәахәара	“წელი”
53. ა-მანს აბჟ., ა-მანს ბზიფ.	амаха	“ხელი”; “ბარკალი”
54. ა-მანსშანა აბჟ., ა-მანსშანა ბზიფ.	амахашьаха	“კიდურები”
55. ა-მანსარ აბჟ., ა-მანსარ ბზიფ.	амахәар	“მკლავი, ხელი მტევნის გარეშე”

56. ა-მანხიჭმან აბჟ., ა-მანხიჭმან ბზიფ.	амахәҭа	“ხელის მტევანი”
57. ა-მგა	амгәа	“მუცელი
58. ა-მგ შხიჭლწ აბჟ., ა-მგ შხიჭლწ ბზიფ.	амышьхәылц	“იდაყვი; გზის მოსახვევი”
59. ა-ნაბე აბჟ., ა-ნაბე ბზიფ.	ананы, ბზ. амапы	“ხელი”
60. ა-ნაპსერგოჭწა აბჟ., ა-ნარგოჭწა ბზიფ.	анапсыргәыца, ბზ.анаргәыца	“ხელისგული”
61. ა-ნაპხეც აბჟ., ა-ნაპხეს' ბზიფ.	анапхыц	“ხელის ფრჩხილი”
62. ა-ნაცოა/ ა-მაცოა აბჟ., ა-მაცოა ბზიფ.	анацәа, амацәа	“თითი”
63. ა-ნაცოკჭს	анацәкыс	“ხელის ნეკათითი”
64. ა-ნაცოხეფ	анацәхыф	“ცერათითი (ხელისა)”
65. ა-ჟე	ажы	“ხორცი”
66. ა-ჟოტი აბჟ., ა-წოტი ბზიფ.	ажәтә, ბზ. азтә	“თეძო; ბარძაყი”
67. ა-ჟოჯანბერ აბჟ., ა-წახერ ბზიფ.	ажәахыр, ბზ. азәахыр	“მხარი”
68. ა-ჟოჯაშოაყა	ажәаашәақә	“ბეჭი”
69. ა-რგოწესთა	аргәытыста	“საფეთქელი”
70. ა-რფჰს	арфха	“ფილტვი”
71. ა-რემძთრა აბჟ., ა-მბეშმთა ბზიფ.	арымцтра, ბზ. ампышта	“ნაღვლის ბუშტი”
72. ა-ტიყო	атәкәы	“თეძო”
73. ა-ჟაბჟერძ	ауабжырыз	“სახარდულთან მდებარე ფეხის ზემო ნაწილი”
74. ა-ჟატალა	ауатала	“ჯირკვალი”

75. ა-ჭათთა	ауагәа	“ბარძაცი, ბარკალი (ადამიანისა და ცხოველისა)”
76. აჭჷ	аухә	“უკანალი”
77. ა-ფსტრძთა	аҧсырзта	“ყველაზე სუსტი ადგილი სხეულზე”
78. ა-ფხაშარა ციქფხითაქია	аҧхашьара цәеижьхәтакәа	“სასქესო ორგანოები”
79. ა-ფხძ	аҧхҗы	“ოფლი”
80. ა-ფფჷოვაბავ	аҧыжәабаа	“წინამხრის ძვალი”
81. ა-ფფლგღ	аҧылгды	“ბარძაცის ძვალი”
82. ა-ფფმაწ	аҧымацә	“წვივი”
83. ა-ფფნწა	аҧынца	“ცხვირი”
84. ა-ფფნწაკლჭ	аҧынцакылҗы	“ცხვირის ნესტო”
85. ა-ფფნწავაპრა	аҧынцагәаа	“ცხვირის ღრუ”
86. ა-ქადა	ақада	“გვერდი”
87. ა-ქაშე // ა-ფფშე	аҧышә, ақышә	“ბაგე, ტუჩი”
88. ა-ღრა	аҧра	“მუცლის ღრუ”
89. ა-ღ	аҧы	“პენისი, Penis”
90. ა-ყატარა	ақатара	“წელი; ხორცის უძველო ნატკერი”
91. ა-ყაფცოგ ბზიფ.	ақаҧцәы бз.	“ნიკაპი”
92. ა-ყერყ	ақырқы	“ყელი”
93. ა-ყიანყია ბჷ, ა-ყიანყი ბზიფ.	ақәақәа	“ზურგი”

94. ა-ყოგრყოღლ	akəyrkəyl	“მაღა”
95. ა-შა	აშა	“სისხლი”
96. ა-შამხგ აბჟ., ა-შამხგ ბზიფ.	აშამხы	“მუხლი”
97. ა-შაპგ	აშაпы	“ფეხი”
98. ა-შაპხგც აბჟ., ა-შაპხგს' ბზიფ.	აშაпхыц	“ფეხის ფრჩხილი”
99. ა-შარგოცო, ა-შაპგოაცო	აშარгəыцə, ბზ. აშაпгəацə	“წვივი”
100. ა-შახა	აშახа	“ფეხი”
101. ა-შაცოკგს	აშაцəккыс	“ფეხის თითი”
102. ა-შახა	აშახə	“წვივი”
103. ა-შაჰოგრძგ აბჟ., ა-შახოგრძ'აბ' ბზიფ.	აშახəыржыж, ბზ. აშახəыржаж	“კოჭი”
104. ა-შხა აბჟ., ა-შხა ბზიფ.	აშхə, ბზ. აშхə	“ქუსლი; ტერფი”
105. ა-ცა	აца	“კუჭი”
106. ა-ცლამშა აბჟ., ა-ცლამშა ბზიფ.	აцлымхə, ბზ. აцламхəы	“ნიკაპი; ყბა; ლოყა”
107. ა-ცხცოგ	ацыхцəы	“პენისი, Penis”
108. ა-ცა	აцə	“კანი, ტყავი; ქერქი; ნატუჭი”
109. ა-ცოგჟ	აцəеижь	“სხეული, ორგანიზმი”
110. ა-ცოგჟხითაქა	ацəеижьхəтəкə	“სხეულის ნაწილები”
111. ა-ძამა	აჯамə	“ლოყა”
112. ა-ძღ აბჟ., ა-ძღ ბზიფ.	აჯҕы	“ლოყა; ღაწვი”
113. ა-ჭაპან	ачапан	“ჭიპლარი, ჭიპი”

114. აჭანჭა	აყაყა	“თირკმელი”
115. აჭიბადღ	აყაჟყ	“ნერწყვი”
116. აჭიბღ	აყყ	“პირი”
117. აჭიბღრყარა	აყყრქყარა	“ღიღი პირი”
118. აჭიბღწა აბჟ., აჭიბღწა ბზიფ.	აყყწა	“სასა”
119. ახაგოთა აბჟ., ახაგოთა ბზიფ.	ახაგათა	“თხემი”
120. ახაჟოჟაბჟ	ახაჟოჟაბჟ	“კეჟა”
121. ახაფღც აბჟ., ახაპღც ბზიფ.	ახაფყყ, ბზ. ახაპყყ	“კბილი”
122. ა-ცჰაგა ხაფღც	აყჰაგა ხაფყყ	“საჭრელი კბილი”
123. ახაფღცჟ აბჟ., ახაფღცჟ ბზიფ.	ახაფყყჟყ	“ღრძილი”
124. ახაშოთახ აბჟ., ახაშოთახ ბზიფ.	ახაშყთახყ	“კეჟა”
125. ახაჭჰსანა აბჟ., ახაჭჰსანა ბზიფ.	ახაჭჰსახყა	“სახე, პირისახე”
126. ახაჭჰგ აბჟ., ახაჭჰგ ბზიფ.	ახაჭყ	“სახე, პირისახე”
127. ახშოგ აბჟ., ახშოგ ბზიფ.	ახშყღ	“ტვინი”
128. ახშოგბაჟ // ახგბაჟ აბჟ., ახშოგბაჟ // ახშოგბაჟ ბზიფ.	ახშყბაღ // ახყბაღ ახშლყბაღ // ახშყბაღ	“თავის ტვინი; თავის ქალა”
129. ახგ აბჟ., ახგ ბზიფ.	ახყ	“თავი”
130. ახგსმაცოა // ახგსგა ნაცოა	ახყსმაყოა // ახყსგა ნაყოა	“საჩვენებელი თითი”
131. ახანმც	ახანმც	“ტორსი”

132. ა-ხიდა აბჟ., ა-ხიდა ბზიფ.	ახәда	“კისერი; ყელი”
133. ა-ხიდაცია აბჟ, ა-ხიდაცია ბზიფ.	ახәдацә	“კანი კეფაზე”
134. ა-ხანხიდა აბჟ., ა-ხანხიდა ბზიფ.	ახახәда	“კეფა”
135. ა-ხიდაჯალ აბჟ., ა-ხიდაჯალ ბზიფ.	ახәдацәл	“კეფა”
136. ა-ხიდგრრა	ახәдырра	“ხრტილი”
137. ა-ხილამშიგ // ა-ხილამშია	ახәламшәы//ახәламшә	“ხახა”
138. ა-ხიგცი	ახәыцә	“ყელი”
139. ა-ჯემშ	აцъымшь	“წარბი”
140. ა-ჯგწრა	აдыцра	“იღლია”

დაავადებათა სახელწოდებანი

141. ააპკრა	აапкრა	“ცოფი”
142. ა-ბარბაც	абарбац	“ალერგია, კანზე გამონაყარი”
143. ა-ბაკანდარა	абакәадара	“რაქტიზმი”
144. ა-ბაკფწიარა	абакфцәара	“მოტეხილობა”
145. ა-ბზია	абзиа	“წითელია”
146. ა-ბლგ	аблы	“თიქარი”
147. ა-ბრუ//მგბრუ	абру//мыбру	“საქონლის დაავადება”
148. ა-გაანგგლარა	агаангылара	“გულისცემის შეჩერება; არითმია”.

149. ა-ბღლრს	абылра	“დამწვრობა”
150. ა-გოანტმწღწრა	агәахеитыцра	“გულის გაფართოება (დაავ.)”
151. ა-გოაწიგბწ, ბზიფ. ა-გოაწიკრა	агәацәыхь, бз.агәацәкра	“ფილტვების ანთება”
152. ა-გოეძსრა	агәеисра	“გულისცემა”
153. ა-გოხსშმთრა	агәхаштра	“ამნეზია”
154. ა-გოტქიბღლრა	агәыкәбылра	“კუჭის წვა”
155. ა-გოტჩმაზარა	агәычмазара	“გულის დაავადება”
156. ა-გოტწალარა	агәыцалара	“1. გულის მანკი; 2. რისამე მძიმედ განცდა, წუხილი”
157. ა-ღაგოა	алагәа	“ყრუ”
158. ა-ღარუ ბზიფ.	адоу	“ჯილეხი”
159. ა-ღოანწმცარა	адәахьзымцара	“შეკრულობა”
160. ა-თაღარუ	атәлоу	“ქოლერა”
161. ა-თაფთა	атафта	“ჩიყვი; ცხიმგროვა”
162. ა-ღარაკრა	аиҥракра	“შეკრულობა”
163. ამმჰია	аимхәа	“ხველა”
164. ამმჰიარა	аимхәара	“დახველება”
165. ამმჰიან ბანტს	аимхәа бааҥс	“ჭლექი”
166. ამმჰიან ბზრა	аимхәа бзиа	“ყივანახველა”
167. ა-კანწღწრა	акантыцра	“მეჭეჭი”

168. ა-კატიჯარ აბუ.	აკатицъар	“ღურბელი, კისრის ჯირკვლების, ლიმფური კვანძის ანთება”
169. ა-კ~ატეი ჩგმაზარა ბააფსგ ჭბკგ	акъатеи чымазаара баапысы ფკы	“დიზენტერია”
170. ა-კ~გბა, ა-თაგო ბზიფ.	акъыба, ბზ. атаგә	“კიბო”
171. ა-ლარქიგქი აბუ., ა-კიგრწკ ბზ.	аларкәықә, ბზ. акәыртыкь	“ჯიბლიბო”
172. ა-ლაფშმ აკრა // ა-ლაფშმკრა	алапыш акра, алапышкра	“გათვალვა, თვალი”
173. ა-ლაში	ალაშә	“ბრმა”
174. ა-ლაფშმ ცგგ~ს	алапыш цәгъа	“ავი თვალი, გათვალვა”
175. ა-მაასრლ	ამაасил	“ბუასილი”
176. ა-მაჩარბა	ამачараба	“ცხენის დაავადება”
177. ა-მგაახსრა	амгәахасра	“დიზენტერია”
178. ა-მშიააძა აბუ., ა-მშიააძე ბზ.	амшәааза, ბზ. амшәаазы	“ოსტეომიელიტი”
179. ა-ნთაფსრს	антапысра	“ცუდად გახდომა”
180. ა-ჟამრს	ажьамра	“დაავადება, რომლის სიმპტომებია ტემპერატურის მომატება, უმიზეზო ტირილი, რაც ჩაბუირებაში გადადის და ნევროზულობა”
181. ა-ჟიზა	ажәзәа	“ჯილეხი”
182. ა-რგხ~თშირა აბუ., ა-ხ~თეშირა ბზ.	арыхтшьра, ბზ. ахьтышьра	“ციება, ციებ-ციხელება”
183. ა-საფრან	асапыран	“წვრილფეხა რქოსანი პირუტყვის ჭირი”
184. ა-საფგ რლათ	асапырпәат	“ფადარათი”

185. საწარქლ, ა-ნაცხეკოგრშა ბზ.	сатцарел, бз. анацэхыкэырша	“პანარიციუმი, ღუდკო,
186. ა-ფსმჭრა	აფსмацра	“გულის წასვლა”
187. ა-ფსხგხრა	აფсхыхра	“აგონია”
188. ა-ფსჰიგსთრა	აფсхэыстра	“სირსველი”
189. ა-ფსგლშიშიარა	აფсылашэшәара	“გულის წასვლა”
190. ა-ფსგჩბ	აფсые	“სუსტი”
191. ა-ფხთრა	აფхтра	“მუნი”
192. ა-ფშრა	აფшра	“წითელი ქარი”
193. ა-ფშაკრა	აფшакра	“რეგმატიზმი, ქარი”
194. ა-ფგნწაშარა	აფынцашьара	“სისხლდენა ცხვირიდან”
195. ა-ფგნწაშიარა	აфынцашәара	“ჰაიმორიტი”
196. ა-ქამსარჯა	ақьамсарға	“საქონლის კუჭის დაავადება”
197. ა-ყაბ	ақаб	“კამეჩის დაავადება”
198. ა-შბ	аш	“ლიბრი”
199. ა-შბგძ	ашыз	“მალარია”
200. ა-შადაძგარა	ашьадаицьара	“ანგიოსპაზმი”
201. ა-შაკტახ აბჟ, ა-შაბტახ ბზ.	ашьякьтахь, бз. ашьаптахь	“შაკიკი”
202. ა-შამხლარში	ашьямхларшә	“ბურსიტი”
203. ა-შანა აბჟ, ა-ნშან ბზ.	ашана, бз. аншан	“ხალი”
204. ა-ცოარკჭ	ацәаркчы	“ჩუტყვავილა”
205. ა-ცოარნგესია	ацәарныкәа	“მთვარეული”

206. აწყკრა	атцакра	“დატილიანება, პედიკულოზი”
207. აჭალარა	ачалара	“ანთება”
208. აჭაბანკაშოარა	ачапанкашәара	“ჭიპის ამოვარდნა”
209. აჭმაშადაგია	აჭაჰადაგა	“ერუ-მუნჯი”
210. აჭმაშაჭმას	აჭაჰაჭას	“ენაბლუ”
211. ა-ხ~თალალარა // ა-ხ~თა ალალარა	ахьталалара, ахьта алалара	“გაციება”
212. ა-ხ~სა	ахьаа	“ტკივილი”
213. ა-ხ~გუხ~გურა	ахьыхьыура	“ძლიერი ტკივილის შეგრძნება”
214. ა-ხიდარჩე	ахәдарчы	“ებაყურა”
215. ა-ხირა	ахәра	“იარა”
216. ა-შიარახ~	ахәарахь	“ღორის ჭირი”
217. ა-შცია, ა-ცოარფშმძა ბზიფ.	ахцәა, бз.ацәарфшца	“ყვავილი”
218. ა-შიგშირკ	ахәыхәик	“დამბლა”
219. ა-შიგშირკრა	ахәахәикра	“დამბლის დაცემა, პარალიზება”

სამკურნალო საშუალებები

220. ა-ბამბა	абамба	“ბამბა”
221. ა-ბარბაც ახიში	абарбац ахәшә	“ღვედკეცი”

222. ა-ბაჯბაქიწა	абаџбақџа	“მდოგვის სალბუნი”
223. ა-ბლარკვგა	абларкыга	“ყაყახო”
224. ა-ბლტ ანოში	аблы ахәшә	“რძიანა”
225. გგდ იჰასკუნ	Гыд ихаскын	“გიდის ბალახი”
226. ა-დასგა	адасга	“სისხლის გამოსაშვები დანა”
227. ა-დაფა	адаџа	“დაფნა” – მეგრ. დაფი;
228. ა-დარუ ანოში	адоу ахәшә	“გულსისანა”
229. ა-დოკამა	адәкама	“გვირილა”
230. ა-დოგორუნ	адәыкрын	“ია”
231. ა-დოგბერბელ	адәыпырпыл	“წალიკა”
232. ა-ვანგზანოში	аванызахәшә	“ისლი”
233. ა-ზთკუნ	азтккыл	“ძირმწარა”
234. ა-თაფთა ანოში	атаџта ахәшә	“თეთრძირა”
235. აფარფნა	аитарџхьа	“ნაყენი”
236. ა-კაზტქ ანოში	аказық ахәшә	“ღოღო, მქაუნა”
237. ა-კანწგწრანოში	акантыџрахәшә	“მეჭეჭა”
238. ა-კასტშ	აკасыш	“ღოღბანდი”
239. ა-კატოჯარ ანოში	აკатиџар ахәшә	“დათვიმსხალა”
240. ა-კაწანტრ	აკаџахәыр	“კოწახური”
241. ა-კუნბა ანოში	аккыба ахәшә	“საპონელა”

242.	ა-ლაფშაშაშა	алафшцашәара	“პალუცინაცია”
243.	ა-მათაბზ	аматабз	“მატიტელა”
244.	ა-მათჰასკჳენ	аматҳаскьын	“მეჭეჭა”
245.	ა-მალჰამ	амалҳам	“მალამო”
246.	ა-მაშენა/ა-ძენწაგა	амашьына, азынцага	“ოენა”
247.	ა-მეოახ ახომი	амгәахь ахәшә	“ველური პიტნა”
248.	ა-მშელაჰა	амшәлаҳа	“თამელი”
249.	ა-ნაცხეკოერშა ახომი	анацәхыкәырша ахәшә	“გობისცხვირა”
250.	ა-პაპ იჰასკჳენ	апап ихаскьын	“მღვდლის ბაღასი”
251.	ა-პინცეტ	апинцет	“პინცეტი”
252.	ა-ჟეზა ახომი	ажәзәа ахәшә	“შავწამალა”
253.	ა-რდესგა	ардысга	“საანესთეზიო საშუალება”
254.	ა-რფხაგა	арфхага	“სათბური”
255.	ა-რუაშეგა	аруашьыга	“ნარკოზი”
256.	ა-სფრთ	аспирт	“სპირიტი”
257.	ა-საკასა	асакаса	“საკაცე”
258.	ა-საკატ/ა-ვწრა ლაბაქა	асакьат, адытра лабақәа	“ყავარჯენი”
259.	ა-სამყორ // ა-ცამყორ	асамкәыр, ацамкәыр	“სამყურა”

260. ა-ფსად	აფსაჲ	“ორმო, რომელშიც ავადმყოფს კურნავდნენ”. ძველების დაავადებების მქონე ადამიანების განსაკურნებლად ადამიანის სიმაღლის ორმოს თხრიდნენ. ნაძვის (ავხაზურად ნაძვი - აფსად) ტოტებისგან ცეცხლს ანთებდნენ და ორმოს ახურებდნენ. შემდეგ ავადმყოფს ამ ორმოში ათავსებდნენ.
261. ა-ფშრახიშო	აფშრაჲშე	“ოშოშა”, “თავშავა”
262. ფინწაჭა რუხიშო	ფინტაჲა რუჲშე	“ფინწაჭების (ფინწაჭა გვარია) წამალი”
263. ა-ქიეც	აკჲყ	“კუნელი”
264. ღება იხიშო	ფიბა იჲშე	“ღიბას წამალი”
265. ა-ყგა	აკყა	“ჩირქგროვის გასაჭრელი დანა”
266. ა-ყიღლითა//ა-ყიღლითა//ა-ყიღლინთა	აკჲყლმიტა, აკჲღლმიტა,აკჲღლმინტა	“პიტნა”
267. ა-შაპტახ ახიშო	აჲშაპტაჲჲ აჲშე	“პირწმინდა”
268. ა-შარბატ	აჲშარბატ	“გაციების წამალი”
269. შმაფ იხიშო	შმაფ იჲშე	“შმაფის წამალი”
270. ა-შხარაჲ	აჲშხარაჲ	“თეთრძირა”
271. ა-შოურაშაგა	აშოურაშაგა	“თერმომეტრი”
272. ა-შიგდ ახიშო	აჲშიგდ აჲშე	“ასისთავა”
273. ა-ჭმარუხიშო	აჲჭმარუჲშე	“ხარისჩლიქა”
274. ა-ძაძარბაგა	აჲძაძარბაგა	“კრაზანა”

275. აძვა	აჟაა	“ხსნარი”
276. წყკო იხიში	Цыкә ихәшә	“წიკვის წამალი”
277. აჭაჭახიში	აჩაჩახәшә	“ხბოსშუბლა, ხარისშუბლა”
278. აჭმაჭიანა	აჭაჭაага	“გადასახვევი მასალა”
279. ახრაჯმეშ	ахраҗыш	“ანგელოზა”
280. ახირაბლ~გც // ახირბლ~გც	ахыраблҥыц, ахырблҥыц	“მრავალბარღვა”
281. ახიგჭკღლიარა ახიში	ахыҥкыдшәара ахәшә	“მჭაღა”
282. ახ~არაჯ	ахьараҗ	“ჯაგრცხილა”
283. ახიშიწიღ	ахәшәцәы	“დრენაუი”
284. ახ~აახეგა	ахьаахыга	“ტკივილგამაყუჩებელი”
285. ახ~რფშიააგა	ахырҥшаага	“სხეულიდან ტყვის ამოსაღები იარაღი”
286. აჯამფაზ	аҗамҥаз	“ჭიაფერა”
287. აფჟგა	афҗыга	“ომოშა”

ფიზიოლოგიასთან დაკავშირებული ლექსიკა

288. აბზხეკეცაჟაარა	абзхыкәцәажәара	“ჩლიფინი”
289. აბლაამ	аблаам	“ბალღამი”

290. ა-ბლაამძ	аблаамз	“ნალველით პირღებინება”
291. ა-ბღაჟო	абџажџ	“ფუფხი იარაზე”
292. ა-გ~სმა	агъама	“გემო; მადა”
293. ა-გიაბზღარა	агџабзиара	“ჯანმრთელობა”
294. ა-გიაფხაჩარა	агџаџхачара	“მადა”
295. ა-გინქ~ბჟუ	агџанкъбџы	“კენესა”
296. ა-გინქ~ბჟუ	агџеисбџы	“გულისცემა, გულისძეგრა”
297. ა-გინქ~ბრა	агџеисра	“გულისცემა”
298. ა-გინქ~ტყ~არა	агџыткъара	“შიში; ფორიაქი”
299. ა-გინქ~ხნჭირა	агџыхынхџара	“გულისრევა”
300. ა-დსგა	адагџа	“ყრუ”
301. ა-დღქღქრა	адыкдыкџра	“ხშირი გულისცემა, ბაგაბუგი”
302. ა-დიახ~ცარს	адџахџцара	“დეფეკაცია”
303. ა-დინქ~ცარა	адџыцара	“ფეკალია”
304. ა-ზ	аз	“ნალველი”
305. ა-თაბ	атџа	“ჩირქი”
306. ა-მცოკ~გსრა	аиџцџкъысра	“სლოკინი”
307. ა-მმაკჭრა	аимакчыра	”ლაჭკნობა (კანისა)”
308. ა-მმსარა	аимсара	“დაცემინება”
309. ა-მმშა	аимхџа	“ხველა”
310. ა-მმშაარა	аимсара	“ხველა”

311. ახსრა	аисра	“ცემა, ძგერა (გულისა)”, “ძლიერი სუნთქვა”
312. ა-კრჭჳარა	акрыфара	“ჭამა”
313. ა-ლაფშჳაშჳარა	алафшцашара	“ჰალუცინაცია”
314. ა-ლაშჳარა	алашара	“ჩასახვა”
315. ა-ლაღრჳ	алағырз	“ცრემლი”
316. ა-ლაცოყიგსრა	алацəкəысра	“უნებლიე დახამხამება”
317. ა-ლაცოკიბა, ა-ცოკომჳერ//ა-ჩკომჳერ	ბზ. алацəкəаб, ბვ. ацəкəымжьыр, ачкəымжьыр	“თვალის ჩირქოვანი დაავადება”
318. ა-ლბაადარა	албаадара	“ყლაპვა, ჩაყლაპვა”
319. ა-მლა	амла	“შიმშილი”
320. ა-მლაშრა	амлашьра	“შიმშილი”
321. ა-მცაადარა	амцəадара	“უძილობა”
322. ა-ჟმაჰიარა, ა-ჟმაჰიარს ბზ.	ажəахəара	“ცოხნა”
323. ა-ჟამკრა	ажьамкра	“ჭკნობა, გახდომა”
324. ა-ჟკრა	ажькра	“გასუქება, მომატება”
325. ა-ჟიარა	ажəра	“დაღევა”
326. ა-რსარს	арсара	“მონელება”
327. ა-რგმძ	арымз	“შარდი”
328. ა-ფსტანზაარა	афстазаара	“ცხოვრება; სიცოცხლე”
329. ა-ფსტფ	афсыф	“ამოუნთ. და ჩასუნთ. ჰაერი”

330. ა-ფხბძ	აფხыз	“სიზმარი”
331. ა-ფხძღ	აფхзг	“ოფლი”
332. ა-ფგნწაყ~	афынцакъ	“წვინტლი”
333. ა-ფარა	აფара	“ჭამა”
334. ა-ფატორსაგა ციეიჟხთაქია რწაკრა	афатѳрсага ацѳеиѳххѳтақѳа рцакыра	“საჭმლის მონელების სისტემა”
335. ა-ფგზრა	აფыѳра	“ენოსვა”
336. ა-ფგზსრა	афѳысра	“ენოსვა”
337. ა-ქიგფსგჩჰარა	ақѳыпѳсычхара	“ხენეშა, ოხერა”
338. ა-ყიგსრა	ақѳысра	“დახამხამება”
339. ა-ჩხორს	ачхѳра	“შარდი”
340. ა-ცია	აцѳა	“ძილი”
341. ა-ციანგრა	ацѳанырра	“გრძნობა; შეგრძნება”
342. ა-ციარა	ацѳара	“დაძინება”
343. ა-ციარს	ацѳара	“წოვა”
344. ა-ციარსგრა	ацѳарсыра	“თვლემა”
345. ა-ციგშ	აფсыш	“ფერმკრთალი”
346. ა-ძბს	აჰბა	“წყურვილი”
347. ა-ძკათიარა	აჰკათѳара	“შარდვა”
348. ა-ძკათიარატო-ფხაშარატო ციეიჟხთაქია რწაკრა	аჰკათѳаратѳ пѳхашѳаратѳ цѳеиѳххѳтақѳа рцакыра	“შარდ-სასქესო ორგანოების სისტემა”

349. ა-ძეშება	азышәа	“წყურვილი”
350. ა-ძიარს	აჟәара	“პირღებინება”
351. ა-წი	аџи	“მარდი”
352. ა-წიგუარა	აџәыуара	“ტირილი”
353. ა-ჭამყიარს	აჭамкәара	“ღეჭვა”
354. ა-ჭმარჰანსრა	აჭархасра	“დამთქნარება”
355. ა-ჭებნარა	აчыхара	“გაღვიძება”
356. ა-ხი	ахә	“დაჭრილი”
357. ა-ხიანჩირა	ахәаера	“ხრჩობა, დახრჩობა”
358. ა-ხილახარა	ахәлахара	“გადაცდენა, გადაცდომა”
359. ა-ხილაშიარა	ахәлашәара	“გადაცდენა, გადაცდომა”
360. ა-ჭაქჟჟსგჟჟრა	ахакъџсыкъра	“ქოშინი, მძიმედ სუნთქვა”
361. ა-ჭისა ირბხუა, ა-ჭისა ირბო, ამზატო	ахәса ирыхьуа, ахәса ирбо, амзатә	„მენსტრუალური ციკლი”

დანართი II

საილუსტრაციო მასალა

(ანდაზები, მხატვრული ტექსტებიდან ამოწერილი წინადადებები)

თავი I

ადამიანის სხეულის ნაწილებთან დაკავშირებული საილუსტრაციო მასალა

ააჭვც “სიბრძნის კბილი”

აა-ხაფვცქია რწგხაჭმ იგლოუ ახაფვც იანძუბ ააჭვც “საღეჭი კბილების ბოლოში მდგარ კბილს სიბრძნის კბილი ჰქვია”. (კვიწინია, 1997: 105)

აა-ხაფვც “საღეჭი კბილი”

აა-ხაფვც ხოგქქია “პატარა საღეჭი კბილიები” (კვიწინია, 1997: 106)

აბავ, ბზიფ. აბვა “ძვალი”

ჰაფტ, აკამერშშმა ეიფშმ უაჰა ბავ ულაძამი “ჰაიტ, ლოკოკინასავით მეტი ძვალი არ გაქვს” (ნართები , 2000: 27)

აბავ ანწფწოუ ეიფგზშუა “ძალიან ჭკვიანი ადამიანი; ყველასთვის ცნობილი, პატივსაცემი ადამიანი; ხელმარჯვე ადამიანი“ (ზედმიწევნით: “ვინც ერთმანეთს არგებს გადატეხილ ძვლებს” (კასლანძია, 1995: 18)

უი აბავ ალამ “ამის გაკეთება მარტივია, იოლია” (კასლანძია, 1995: 18), ზედმიწევნით: “ამას ძვალი არა აქვს, ძვალი არ ურევია”.

იბავ იცოღლასუბ “ის (კაცი) ძალიან სწრაფია, ხელმარჯვეა” (კასლანძია, 1995: 18), ზედმიწევნით: “მისთვის თავისი ძვალი მსუბუქია, მას ძვალი ემსუბუქება”

ლბავ ლტომ “ის (ქალი) ფეხმძიმედ არის” (კასლანძია, 1995: 18), ზედმიწევნით: “მას (ქალს) თავისი ძვალი არ ეკუთვნის”.

იბავ იცოა თავსოფტ “თავს ძალიან უხერხულად გრძნობს” (კასლანძია, 1995: 18), ზედმიწევნით: “მისი ძვლები მის კანში იყრება, მის კანში ცვივა”.

აბლა, ბზიფ. აბლ “ზურგი”

იბლა ფწოოუბ. ზარმაცია, მუშაობა არ უყვარს (კასლანძია, 1995: 19)

იბლა ფწიანუ დეყოუბ. ჩადენილის გამო ძალიან რცხვენია. (კასლანძია, 1995: 19)

იბლა ღოლოუბ. ზარმაცია, მუშაობა არ უყვარს. (კასლანძია, 1995: 19)

აბლა იაუიტ. დაეხმარნენ, დახმარება მიიღო. (კასლანძია, 1995: 20)

იბლა აკ კდგლოუბ. რაღაც უსოამოვნება ელის, წინათგრძნობა აქვს. (კასლანძია, 1995: 20)

ა-ბზ // ა-ბგზ “ენა”

იბზ დუუბ “ყბედია” (კასლანძია, 1995: 21), ზედმიწევნით: “დიდი ენა აქვს”.

უბზ თაკ “ზედმეტს ნუ ლაპარაკობ” (კასლანძია, 1995: 21), ზედმიწევნით: “შენი ენა შიგ [პირში] ჩაკეტე”.

უბზ სგლოუმწან “ნუ მიშლი, ჭკუას ნუ მასწავლი” (კასლანძია, 1995: 21), ზედმიწევნით: “შენს ენას ნუ მირეგ, ჩემში ნუ ურეგ”.

იბზ ათრა თეწიტ “ბილწსიტყვაობს; ბევრს ლაპარაკობს” (კასლანძია, 1995: 21), ზედმიწევნით: “მისი ენა ბუდიდან გამოვიდა”.

აბჯარხაფგც “ემვი”

აბჯარხაფგცქია ჳ-ცგრაკ “ორი ცალი ემვი(-ები)” (კვიწინია, 1997: 105)

ა-გაწიას აბჟ, ა-გოგწიგ ბზიფ. “ღვიძლი”

იგაწია ჟობოუბ “ჭკუნაკლულია, ბრიყვია” (კასლანძია, 1995: 27), ზედმიწევნით: “სქელი ღვიძლი აქვს”.

სგაწია თიხიტ “შემადონა, ბევრი უსიამოვნება მომაყენა” (კასლანძია, 1995: 27), ზედმიწევნით: “ღვიძლი ამომიღო”.

ა-გოგ “გული”

სათანეი გაშა ლგოგ რთენჩნუ დნახუნწიიტ აუნგუა “სათანეი გუაშა დაწყნარდა (გული დაიწყნარა) და სახლში დაბრუნდა” (ნართები..., 2000: 23)

იგოგ ხტრტ “მადა მოუვიდა”, ზედმიწევნით: “გული მოეხადა”.

იგოგ კაჰაჰტ “იმედი დაკარგა”, ზედმიწევნით: “გული წაექცა”.

იგზ იხაშმთიტ “თავისი უბედურება ცოტადენ დაავიწყდა, ტკივილი/საწუხარი დაიამა”, ზედმიწ.: “თავისი გული დაივიწყა”.

სგზ ყაწწმტ “დამაწყნარა, გამამხნევა”, ზედმიწ.: “გული გამიკეთა”.

იგზ ეყარამ “თავს კარგად არ გრძნობს, სისუსტეს გრძნობს”, ზედმიწ.: “მისი გული მისი ტოლი არ არის”.

იგზ ვბახმტ “ეჭვი შეეპარა, შეყოყმანდა”, ზედმიწ.: “მისი გული გაორდა”.

სგზ აწომლ ალოუბ “რადაც არ მასვენებს, ცუდი გრძნობა მაქვს”, ზედმიწ.: “გულში ლურსმანი მაქვს”.

იგზ ცემტ “შეეშინდა”, ზედმიწ.: “გული წაუვიდა”.

იგზ ბელუემტ “კეთილი, შემბრალებელია”, ზედმიწ.: “მისი გული იწვის”.

უი აგზ სემამ “მისი თავი არა მაქვს, მისთვის არ მცალია”, ზედმიწ.: “მისი გული არა მაქვს”.

იგზ იალოუბ “ფეთქებადი, მძიმე ხასიათი აქვს”, ზედმიწ.: “მისი გული მტერია”.

იგზ იჩმანუბ “ფრთხილია”.

იგზ მაჭხემტ “ავად გახდა; გული წაუვიდა” (კასლანძია, 1995: 29-41), ზედმიწ.: “მისი გული დაცოტავდა”.

ა-გზბჟუნაცია “შუათითი”

აგზბჟუნაცია იახაზ ამაციაზ “ბეჭედი, რომელიც შუათითზე ეკეთა” (ნართები, 2000: 81)

ა-გზფჰიგ აბჟ., ა-გზაჰიფგ ბზიფ. “ქალის ძუძუ”

ფჰიგსკ აფშმქა ლგზფჰიგ ნეიჭმალკრტ, ახა ილზემჩჰამტ “ერთ-ერთმა ქალმა ბავშვს ძუძუ პირში ჩაუდო, მაგრამ ვერ მოითმინა” (ნართები, 2000: 24)

აჰგ – ლაამ ირათიოუ, ჰიგზბა მგრკგ, ემშაქიგმწა (აფჰიგს ლგზჰიფგ) “ბატონსაც სჭირდება და მონასაც, მაგრამ არც დანით იჭრება და არც სუფრაზე იდება” (გამოცანის პასუხია: ქალის მკერდი) (გულია, 1985: 189)

ა-გზშმფლგმჰა აბჟ., ა-გზფშმფლგმჰა ბზიფ. “მახვილისებრი მორჩი”

აგზფშმფლგმჰა აგზშმფგბაჰ ახითაქია ზეგგ ირეფლოუბ “მახვილისებრი მორჩი გულმკერდის ძვლის ყველაზე პატარა ნაწილია” (კვიწინია, 1997: 27).

ა-გოშმფტ “მკერდი”

ფჰიესკ ლგოშმფტ ნეიჭმალკატ, ახა ილზემგჩჰატ “ერთმა ქალმა თავისი მკერდი ჩაუდო პირში, მაგრამ ვერ მოითმინა” (ნართები., 2000: 24).

ა-ღა “ძარღვი”

აშა იცაშმა ადა იალაგლომ “გამოსაშვები სისხლი ძარღვებში არ ჩერდება” (გულია, 1985: 145).

ა-ღაშმ “მყესი”

აშხა აღაშმ “ქუსლის (აქილევსის) მყესი” (კვიწინია, 1997: 95).

ა-ვანგზა “ელენთა”

ლაგოი-ლაციე რებჟარა ავანგზა ცჰარაჟიშარა აუან “გუგასა და ქუთუთოს შორის ელენთა შუამავლობდა” (აგრბა ოლდა – ზ.ეშერა).

ა-ვარა “გვერდი”

სგვარა სგხუეატ “გვერდი მტკივა”.

ა-ვაწგს აბჟ., ა-ვაკჯც ბზიფ. “ნეკნი”

ივარაქია იდგრფხაქეატ “ნეკნები დაუთვალეს, სცემეს” (კასლანძია, 1995: 25).

ა-ზთრა “ნაღვლის ბუშტი”

აზთრა აზ ზთემწუა აყალარა იშართოჟ ჩმაზაროჟ “ნაღვლის ბუშტში ნაღვლის შეკავება საშიში დაავადებაა” (კვიწინია, 1997: 119).

ა-ზქია ”ზურგი”

ჩმაღაშმ ზქიეშმ “თეთრი ვირი თეთრი ზურგით” (გულია, 1985: 190).

იზქია იკდღრჩჩალოატ “მის ზურგს უკან დასცინიან” (კასლანძია, 1995: 48).

ა-თაჭკიემ “მუშტი”

იანაკემ თაჭკიემ “როდესაც არ არის საჭირო, მუშტია”.

ა-მაჰია “სწორი ნაწლავი”

მაშია იჭმინიტი “რაც ჭამა, არაფერი შეერგო (აღებინა)”, ზედმიწ.: “სწორი ნაწლავი გამოიღო” (კასლანძია, 1995: 83).

აფკააგა “ძგიდე”

აფენწა აგაუარა ეფუშოუბ აბაუტი აფკააგა “ცხვირის დრუ გაყოფილია ძელოვანი ძგიდით” (კვიწინია, 1997: 43)

ა-კან “ჭორფლი”

ახოჭე იხაჭებ ზეგგ აკან იაგანე იყან “ბავშვის სახე მთლიანად ჭორფლით იყო დაფარული” (შაყრილი, 1986: 296).

ა-კკა “ძუძუ”

ასაბი დანწიუალაკ აუბ იან აკკა ანიჭმალკუა “როდესაც ჩვილი ტირის, დედა მაშინ აძლევს ძუძუს”.

ფშუკ-ეიშცია ჭარაკ ეიცთახესუეძე (აჟო აკკა) “ოთხი ძმა ერთ ადგილას ისვრის” (გამოცანის პასუხი: ძროხის ჯიქანი, ძუძუ) (გულია, 1985: 189).

ა-კკმაცო “დვრილი”

აცოა ძალოუ აკკმაცოაქია რჭებ “კანში არსებულ დვრილებში...” (კვიწინია, 1997: 169).

ა-კლწუწ “გადმოკარკლული თვალი”

აბლა კლწუწ “გადმოკარკლული თვალები” (შაყრილი, 1986: 327).

ა-კატეა “ნაწლავი”

იკატეა ბელხეძე “მძიმე დანაკარგი, უბედურება განიცადა” (იტყვიან შვილის დაკარგვის დროს) (კასლანძია, 1995: 51), ზედმიწ.: “მისი ნაწლავი უკვე დაიწვა”.

ა-კატეძა “წვრილი ნაწლავი”

აკატეძა ძამოუბ უ-ხოთაკ... ”წვრილი ნაწლავი ორი ნაწილისგან შედგება.” (კვიწინია, 1997: 112).

ა-კატეშობა “მსხვილი ნაწლავი”

აკატემიება ხე-ხითაკ რგლა იმაქიგლოუბ ”მსხვილი ნაწლავი სამი ნაწილისგან შედგება” (კვიწინია, 1997: 114).

ა-ლაგოტ “თვალის კაკალი”

ალაგოტ ცქა აკომბელ ატორმა ამოუბ “თვალის კაკალს მრგვალი ფორმა აქვს” (კვიწინია, 1997: 155).

ა-ლაკთა აბუ., **ა-ლაქთა** ბზიფ. “თვალის ბუდე”

პატეხი [ლეთუარსა] ილაკთა დანენტაფუმ, დანგლაზ დნელუუა დცეფტ ”პატუხმა ლევარსას შიგ თვალეში რომ ჩახედა, იქვე ჩაიკეცა” (შაყრილი, 1986: 403).

ა-ლაკწა “თვალის უპე, თვალის არე”

სგლა იაკიგრშმანგ სლაკწა სგხუეფტ “თვალეების გარშემო არე მტკივა” (შაყრილი, 1986: 404).

ა-ლახ “შუბლი”

ილახ უაფშმნე იკიაცხიგ შმა “მის შუბლს შეხედე და მისი წილი ხორცი გაყავი”.

ა-ლაცია//ა-ბლაცია “ქუთუთო”

რაფხა ილაცია ახნიტუზ “დაბადების ადგილი, ადგილი, სადაც გაჩნდა”, ზედმიწ.: “სადაც პირველად ქუთუთო გაახილა” (კასლანძია, 1995: 58).

აბლაგოფ აბლაციფ რუბჟარა ავანუზა ცჰარაჟიშიაუნ “თვალის გუგასა და ქუთუთოს შორის ელენთა შუამავლობდა” (გულია, 1985: 165).

ა-ლტიჟოვა “ლავიწი, ლავიწის ძვალი”

ალტიჟოვა ზეფწიარა მაროთუ აბაჟქია ირეფოუბ ”ლავიწი ადვილად მტვრევალი ძვალთაგანია” (კვიწინია, 1997: 48).

ა-ლმშა “ყური”

ილმშა ითასიტ “ყური მოჰკრა, შემთხვევით გაიგო”.

სლემჭა წიხიტ “თავი მომაბეზრა თავისი ხმამაღალი საუბრებით” (ყურები წაიღო).

ილემჭა აცოა თარტოოუბ “ყრუა, არაფერი ესმის” (კასლანძია, 1995: 59-60).

ა-ლემჭაბაგოა “ყურის აპკი”

აღლემჭაბაგოა ფჟოარ უღაგოახოფტ “თუ ყურის აპკი გაგეხა – დაყრუვდები” (შაყრილი, 1986: 422).

ა-მაყჭმაჭიარა “წელი”

ამაყჭმაჭიარა ახოთა “წელის ნაწილი” (კვიწინია, 1997: 23).

ა-მანა აბჟ., ა-მანა ბზიფ. “ხელი”, “ბარკალი”

კოებრეკ ამანა აა-ლაკ ირზერტომ “ერთი კოლოს ბარკალი რვა ძაღლმა ვერ შეჭამა” (აფხაზური ზღაპრები, 1997: 177)

ა-მანაშანა აბჟ., ა-მანა აშანა ბზიფ. “კიდურები” (შდრ. აშხარ. მაჯო-შაჯიქია “ხელ-ფეხი, კიდურები”)

უჲ იმანაშანა იხოომ, დღჩმაზაჟუბ “ხელ-ფეხს ვერ ხმარობს, ავად არის” (შაყრილი, 1986: 434), ზედმიწ.: “კიდურები ვერ შეველის”.

ა-მანარ აბჟ., ა-მანარ ბზიფ. “მკლავი, ხელი მტენის გარეშე”

უი დააიუან ლგლასანა ლმანარ იაკოგრშმანგ “მოდიოდა მკლავზე მატყლშემოხვეული” (ნართები, 2000: 171).

ა-მგოა “მუცელი

ღას იუმოუ უმგოოუბ “შენი მტერი შენი მუცელია”.

მგოა მგცოაკიან ხგ ზგცომ “თუ მუცელს არ სძინავს, თავი ვერ დაიძინებს”.

ა-მგშხიგლწ აბჟ., ა-მგშხიგლწ ბზიფ. “იდაყვი; გზის მოსახვევი”

ამგშხიგლწ ახოამც ხ-წკარაკ ამოუბ ”იდაყვს [იდაყვის სხეულს] სამი კიდე აქვს” (კვიწინია, 1997: 49).

ა-ნაბე აბუ., ა-მაბე ბზიფ. “ხელი”

უი იარღა ნაბე ჟაჰიას იმოუბ, იარმა ნაბე რეთიას იმოუბ “თავისი მარჯვენა ხელი უროდ აქვს, მარცხენა ხელი - მაშად” (ნართები, 2000: 18).

ლნაბე გრგეჟუა დნგრფღლან “ხელების ტრიალით შეეგება” (ნართები., 2000: 10).

ინაბე ანე აფსლოტ “თავისი საქმის ოსტატია”, ზედმიწ.: “ხელებიდან ოქრო სცვივა”.

სნაბე საჟოტ “ვინმეს ცემა მინდა”, ზედმიწ.: “ხელები მეფხანება”.

ლნაბე დანფშბლოუბ “ფინანსურად მასზე (ქალზე) არის დამოკიდებული”, ზედმიწ.: “ხელებზე დაჰყურებს”.

ა-ნაბსგრგოღწა აბუ., ა-ნარგოღწა ბზიფ. “ხელისგული”

უა ინაბსგრგოღწა ამსაქია გწოუბ “მის ხელისგულზე კორძებია” (შაყრილი, 1986: 471).

ა-ნაფხეც აბუ., ა-ნაფხეს' ბზიფ. “ხელის ფრჩხილი”

ნაფხეცკ იაყარამ “პაწაწინაა, ფრჩხილის ოდენა არ არის”.

ჟი ნაფხეცი ეყუზხადა? “ხორცი და ფრჩხილი ვინ დააშორა ერთმანეთს?” (გულია, 1985: 172).

ა-ნაცია // ა-მაცია აბუ., ა-მაცია ბზიფ. “თითი”

უნაცია ძაუკლარ იხნაწოოტ “წყალი ძალიან ცივია, თითებს თუ წყალში ჩაყოფ, მოგწყვეტს” (კასლანძია, 1995: 67).

ა-ნაცოკეს “ხელის ნეკათითი”

უნაცოკეა ადუჟალოტ “ძალიან გემრიელია”, ზედმიწ.: “ხელის ნეკათითებს მიაჭმევ” (კასლანძია, 1995: 68).

ა-ნაცოხეც ცერათითი (ხელისა)”

ანაცოხეც არაშმაგა აჟშია კაჟბ “ცერათითის გამსწორებელი მოკლე კუნთი” (კვიწინია, 1997: 85).

რა-ჟღ “ხორცი”

აჟ იკიტ “გასუქდა”, ზედმიწ.: “ხორცი დაიჭირა”.

სჟ იტეიტ “გამაწამა, გამაწავალა, დამტანჯა”, ზედმიწ.: “ჩემი ხორცი შეჭამა”.

იმაღა იჟ იზემტო დეჟოუბ “ჩადენილის გამო ძალიან განიცდის, ნანობს”, ზედმიწ.: “მარტო თავის ხორცს ვერ ჭამს” (კასლანძია, 1995: 45).

ა-ჟიტო აბჟ., ა-წტო ბზიფ. “თეძო; ბარძაყი”

ზეგ რეიშა იაუუ იშობოუ აბაჟ გოაჟა იანძუბ აჟიტო “ყველაზე გრძელ მსხვილ ლულისებრ ძვალს ბარძაყი ჰქვია” (კვიწინია, 1997: 57).

ა-ჟოჟანბერ აბჟ., ა-წანბერ // ა-წანბერ // ა-წანბერ ბზიფ. “მხარი”

რჟოჟანბერ ებბერთეიტ “ერთმანეთს დაეხმარნენ, გვერდში ამოუდგნენ”, ზედმიწ.: “ერთმანეთს მხარი მისცეს”.

ა-ჟოჟაშიაყა // ა-ჟოჟაშიაყა აბჟ., ა-წოჟსაყა ბზიფ. “ბეჭი”

იროზ აბგანბეჭე აჟოჟაშიაყა “მოკლული მეღას ბეჭი” (ნართები, 2000: 171).

აჟოჟაშიაყაბაჟ იაკოზ ლამბეწაშიან ილეანგ ილა იხშიალტ. “ბეჭის ძვალი, რომელიც ეკავა გაუვარდა დამ ას თვალში ჩაუვარდა: (აფხაზური ზღაპრები, 1997: 174)

ა-რგოწესთა “საფეთქელი”

არგოწესთა ადოანტი იგან აჭბე ამოუბ ადოანტი ალემშათოჟრა “საფეთქელის გარე ნაწილში მოთავსებულია გარეთა სასმენი ხვრელი” (კვიწინია, 1997: 35).

ა-რფშა “ფილტვი”

არფშა იანუბ ავაწარაქია “ფილტვები ნეკნებშია მოთავსებული” (კვიწინია, 1997: 126).

ა-უატაღლა “ჯირკვალი”

უატალა – სატალა,
არნა – სერნა,
ფფქა, ცცქა,
სარსალე უატალა (გულია, 1939: 174).

ჯირკვალი – სატალა,
არნა სარნა,
ფფქა, ცცქა,
სარსალეი ჯირკვალი.

ა-ფხაშარა ციეფხითაქია “სასქესო ორგანოები”

აფხაშარა ციეფხითაქია რგლა ახაციე აჰსე რეჰმარტიოშია ეიფშემ
“მამაკაცი და ქალი სასქესო ორგანოებით განსხვავდებიან” (კვიწინია, 1997:
130).

ა-ფხძე “ოფლი”

აფხძე აცია იანალწუა. . . “როდესაც ოფლი გამოიყოფა. . .” (კვიწინია, 1997:
170).

ა-ფგნწა “ცხვირი”

იფგნწა უკერ, იფსე ხშოლტ “მის ცხვირს თუ მოკიდებ, მისი სული
მოწყდება” (ძალიან სუსტია, დასუსტებულია) (კასლანძია, 1995:79).

ა-ფგნწაგაჰრა “ცხვირის ღრუ”

აფგნწაგაჰრა აგოთა ჯგარა იშოლტ აჰკააგა ალა “ცხვირის ღრუ ძვიდით
ორ ნაწილად იყოფა” (კვიწინია, 1997: 121).

ა-ქგში // ა-ფგში “ბაგე, ტუჩი; ნისკარტი”

იქგში დექიწიწე “აგდებულად მოექცა, არ იკადრა”, ზედმიწ.: “თავის
ტუჩზე დაისვა”.

ა-ღრბ “მუცლის ღრუ”

აღრემა აჭაჭემა ეადღესლოაძე “ძალიან გამხდარია”, ზედმიწ.: “მუცლის ღრუ და თირკმელი ერთმანეთს ეხლება”.

ა-ყერყე “ყელი”

აფშეჟა იყერყე “ჩვილის ხორხი” (ნართები., 2000: 24).

იყერყე დკღლახეაძე “ის არ უყვარს”, ზედმიწ.: “ხორხში გაეჩხირა”.

აა-ყიანყა ბჟ., ა-ყიანყი ბზიფ. “ზურგი”

აშიარახ ყიანყა ირემანე “ნანადირევი ზურგზე ჰქონდათ მოკიდებული” (ნართები., 2000: 70).

იყიანყა აცია ახერხიტ “მაგრად დაბეგვეს, ძლიერ სცემეს”, ზედმიწ.: “მის გვერდებს კანი ააძვრეს”.

ა-ყიერყიოღელ “მალა”

აყიერყიოღელია რხეფხ~აძარა ნაძოაძე 33-34 ცღრა რყენძა “მალების რაოდენობა 33-34 ერთეულს აღწევს” (კვიწინია, 1997: 23).

ა-შა “სისხლი”

იშა შბჟეაძე, იდა შბჟეაძე “სისხლი უღუღს”.

აჩმა აუაჟე იშა ალოუბ “ცხენს ადამიანის სისხლი აქვს”.

ა-შანა, ა-ნშან “ხალი”

უა ლფენწაჭბ ანშან (შანაკ) ამოუბ “მას ცხვირზე ხალი აქვს” (შაყრილი, კონჯარია, 1986: 485).

ა-შამხე აბჟ., ა-შამხე ბზიფ. “მუხლი”

იშამხე წაროუბ “მუხლი უჭრის, კარგად დარბის, მკვირცხლია”, ზედმიწ.: “მისი მუხლი მჭრელია”.

იშამხე იწფრააუეაძე “ძალიან კარგ განწყობაზეა”, ზედმიწ.: “მუხლი ქვემოდან უფრინავს”.

ა-შაბტ “ფეხი”

მარმა შაბტ ფსუნგერის იმთუბ “მარჯვენა ფეხი გრდემლად აქვს” (ნართები..., 2000: 18).

იშაბქია დაარქემგლო დააყალმეტ “ისე გახდა, ფეხზე ვერ დგებოდა” (ნართები..., 2000: 73).

იშაბტ ალიხიტ “რაც საქმე წამოიწყო”, ზედმიწ.: “თავისი ფეხი აირჩია”.

იყიფი იშაბტ იწალმეტ “ძალიან დათვრა, გამოიბრუა, სიმთვრალისაგან ფეხზე ვერ დგას”, ზედმიწ.: “რაც დალია, ფეხში ჩაუდგა”.

იშაბტ დქინღლმეტ “გამოჯანმრთელდა; მისი საქმეები კარგად მიდის; ფული იშოვა”, ზედმიწ.: “ფეხზე დადგა”.

ა-შარგოცო, ა-შაბგოცო “წვივი”

ზაფხა ზგზქია გყო, ზგშთახ ზგშხუა გყო (აშარგოცო) “რასაც წინ ზურგი აქვს, უკან – მუცელი” (გამოცანის პასუხია: წვივი) (გულია, 1985: 189).

ა-შაცოკღს “ფეხის თითი”

აშაცოკღარაქია ნაცოკღარაქია ირეფუმებუბ “ფეხის თითები ხელის თითებს ჰგავს” (კვიწინია, 1997: 63).

ა-შხია აბჟ., ა-შხი ბზიფ. “ქუსლი; ტერფი”

ლგშხიალა დნაგოთასგნ... “მან (ქალმა) თავისი ქუსლი ჰკრა... ” (ნართები..., 2000: 8).

იშხია ცმეტ “ქუსლები გაეყინა”, ზედმიწ.: “მისი ქუსლი წავიდა” (კასლანძია, 1995: 123)

ა-ცა “კუჭი”

ზნგ-ზნგლა აცა მაზკნგ ირჰომეტ ამგოა ჰია “ხანდახან კუჭს ამგვა-ს (მუცელს) უწოდებენ” (კვიწინია, 1997: 109).

ა-ცლემჰიან აბჟ., ა-ცლამჰიან ბზიფ. “ნიკაპი; ყბა; ლოყა”

იუცოგმღუ აუაჲ იცლამჰო აშოტჲ დღდბჲწას იუაჰაუეღტ “იმ ადამიანის ყბების ხმა, რომელიც გეზიზდება, ჭექა-ქუხილივით გესმის” (გულია, 1985: 148).

ა-ცაბ “კანი, ტყავი; ქერქი; ნაჭუჭი”

უი აუაჲ იცაა, აუაჲ იჲ დაღმწოტ “ის ადამიანის კანიდან, ადამიანის ხორციდან არ დაბადებულა” (ნართები., 2000: 37).

იცაა აღაშეღტ “ეჭვი გაუჩნდა”, ზედმიწ.: “მას კანში ჩაუვარდა”.

ლცაა დაღწოტ “მან (ქალმა) ის შვა”, ზედმიწ.: “მისი კანიდან გამოვიდა”.

ლცაა ფიჩბიტ “ნამუსი ახადა, გააუპატიურა”, ზედმიწ.: “მან (მამაკ.) მისი (ქალის) კანი გატეხა”.

ა-ცაეჲ “სხეული, ორგანიზმი”

აფღრღ ეიფჲმ იცაა-იჲჲ ყაფჲუბ, ამცა აწკჲს იცაეჲ-იჲი ცოუბ! “მისი სხეული გავარვარებული ნახშირივით წითელია, მისი სხეული ცეცხლზე უფრო ცხელია” (ნართები., 2000: 24).

ლცაა-ლჲჲ აშააჲ ეიფჲმ იმბკააკან “მისი სხეული (კანი და ხორცი) ჭყინტი ყველივით თეთრი იყო” (ნართები., 2000: 13).

ა-ცაეჲჲ რუჲნჲ აშორაჲა რაღწრა “სხეულზე შეშუპებების, ჩირქგროვების ამოსვლა”. (საბინეცკი, 1910: 31)

ა-ცაეჲჲბითაჲა “სხეულის ნაწილები”

აუაჲ იცაეჲჲბითაჲა “ადამიანის სხეულის ნაწილები” (კვიწინია, 1997: 11).

ა-ძამჲა “ლოყა”

აძამჲა თეფხო აგარა დგარან “ბავშვი ლოყაჩამთბარი აკვანში იწვა” (ნართები, 2000: 31).

ა-ჭაჭა “თირკმელი”

არმარახ იკვლევ აჭაჭა ემა ემაუბ “მარცხენა თირკმელი უფრო დიდია” (კვიწინია, 1997: 127).

ა-ჭაძე “ნერწყვი”

აჭაძე ზერმუა აუატალაქია ირუხძუბ აჟიძე უატალაქია “ნერწყვის გამომყოფ ჯირკვლებს სანერწყვე ჯირკვლები ეწოდება” (კვიწინია, 1997: 104).

ა-ჭბე “პირი”

აჭბეზბა ლჭბე ანელუძიძია “ქალიშვილმა პირი რომ დაიბანა...” (ნართები..., 2000: 54).

იჭბე ხტემ “დაღვრემილია”, ზედმიწ.: “მისი პირი ახდელი არ არის”.

იჭბე აკიტ “დამუნჯდა”, ზედმიწ.: “მისმა პირმა დაიკავა”.

იჭბე ფგრჩბუამ “უარს არ ეტყვიან”, ზედმიწ.: “მის პირს ისინი არ გატყვენ”.

ა-ჭბეწა აბუ., ა-ჭბანწა ბზიფ. “სასა”

აჭბეწა ხეხტიი ათუან “სასის ზედა თალი” (კვიწინია, 1997: 99).

ა-ხაფეც აბუ., ა-ხაბეც ბზიფ. “კბილი”

ძელა ყარაშბ (ახაფეცქია) “უწყლო რიყე” (გამოცანის პასუხი: კბილები) (გულია, 1985: 189).

ნართაა ზუნეაუაზ აუაა რხაფეცქია მეცხოე იშბკაკიანგ, დარა უაა ექიწიწაზაბ “იმ ხალხს, რომლებთანაც ნართები მიდიოდნენ, კბილები ძალიან თეთრი ჰქონიათ, ხოლო თავად შავები ყოფილან” (ნართები..., 2000: 45).

ზხაფეც კაფსაზ არასა იცემლუბ “უკბილოს თხილი ეზიზდება”.

ა-ცჰაგა ხაფეც “საჭრელი კბილი”

ახაფეცქია რფორმულა აუაუე იენგ იშბეყოუ აბასოუბ: აცჰაგაქია – ფბ-ცგრაკ. . . “ადამიანის კბილების ფორმულა შემდეგნაირია: საჭრელი – ოთხი ცალი”. (კვიწინია, 1997: 105)

ა-ხაფცჳ აბჟ., ა-ხაფცჳ ბზიფ. “ღრძილი”

აქჳში ავწუწუატი აცია ძზღუხუ ახაფცჳ “პირის შიდა კანისაგან შედგება ღრძილი” (კვიწინია, 1997: 99).

ა-ხაშთახ აბჟ., ა-ხაშთახ ბზიფ. “კეფა”

რთული სიტყვაა. შედგება ა-ხგ // ა-ხგ “თავი” + ა-შთახ “უკან” ფუძეებისაგან.

ა-ხშმგჳ აბჟ., ა-ხშმგჳ ბზიფ. “ტვინი”

ამჩი ახშმგჳი ძარა იგმ “ძალა და გონი, ჳკუა მას არ აკლია” (ნართები..., 2000: 18).

იხშმგჳ ფგრუეფტ “არასერიოზულია, ჳკუამხიარულია”, ზედმიწ.: “მისი ჳკუა დაფრინავს”.

იხშმგჳ თაშიეფტ “დაჳკვიანდა, ჳკუა მოემატა”, ზედმიწ.: “მისი ჳკუა შიგ ჩავარდა, ჳკუა ჩაუვარდა”.

ა-ხშმგბავ // ა-ხგბავ აბჟ., ა-ხშმლგბავ // ა-ხშმგბავ ბზიფ. “თავის ტვინი; თავის ქალა”

აწია ზთავგლოუ აშმთა ზლაკიგრშმოუ ამასარქია უავ ხგბავლა ითოუბ “ვაშლი რომ დგას, იმ ეზოს გარშემო ღობე (სარები) ადამიანის თავის ქალებით არის სავსე” (ნართები, 2000: 95).

უბრი ახშმგბავ აუბ უაბხია იხგხ ხოშიგ “ის თავის ტვინი არის შენი მამამთილის (სიმამრის) თავის ტკივილის წამალი”

ა-ხგ აბჟ., ა-ხგ ბზიფ. “თავი”

იხგ აქიწიწეფტ “თავი განწირა”, ზედმიწ.: “თავი ზედ დადო”.

სხგ ხგშიწია “პასუხს ვაგებ, რომ...”, ზედმიწ.: “ჩემი თავი მომაჳერით”

ხგლა დნეჳოფტ “ჳკვიანია, ყველა ნაბიჯი გათვლილი აქვს”, ზედმიწ.: “თავით დადის”.

ახგ ათანგ “ორგანიზებულად, გათვლით, გონიერულად”, ზედმიწ.: “თავის მიცემით”.

ა-ხაამც “სხეულის ნაწილი წელს ზემოთ, ტორსი”

ახიამც აბაჯქია “სხეულის ძვლები” (კვიწინია, 1997: 23).

ა-ხიდა აბჟ., ა-ხიდა ბზიფ. “კისერი; ყელი”

იხიდა აძახია ახარწეფტ “მოკლეს”, ზედმიწ.: “ყელზე ვაზი შემოახვიეს, მოაბეს”.

იხიდა აა-ლაკ ირზეფომ “ძალიან მსუქანია”, ზედმიწ.: “მის კისერს რვა ძაღლი ვერ შეჭამს”.

ა-ხიდაჯალ აბჟ., ა-ხიდაჯალ ბზიფ. “კეფა”

ახეზავ აბაჯქია შია ირეფნაძომტ: ახიდაჯალ.. . “თავის ქალის ძვლებია: კეფა...” (კვიწინია, 1997: 31).

ა-ხიდეტრა “ხრტილი”

აყორატიორა ახიდეტრა “სახსრის ხრტილი” (კვიწინია, 1997: 63).

ა-ხილამშიგ // ა-ხილამშია “ხახა”

აჭატი აჭმე აგიაჯარა აყუნტიი ნაყ იახთალო აცეიეფხითა იახძუბ ახილამშიგ. “ორგანოს, სადაც პირიდან საჭმელი გადადის, ხახა ჰქვია” (კვიწინია, 1997: 108).

ა-ჯემუ “წარბი”

აჯემუეიფუმ დეფლაჰიოუბ “კოხტად, კარგად აცვია”, ზედმიწ.: “წარბივით არის გახევეული, შემოსილი”.

ატე აბლაქია ანაუ, აჯემუ იაჰიონ “როდესაც ბუმ თვალები მიიღო, წარბს ითხოვდა”.

ა-ჯწრა “იღლია”

ბჯწრა იწაკ “შენს იღლიაში დამალე” (ნართები., 2000: 19).

თავი II

დაავადებებთან და მკურნალობასთან დაკავშირებული ლექსიკა დაავადებათა სახელწოდებანი

აბკრა, ტაპ. ზაბკრა “ცოფი”

დააბკრ ღზღჭჳაჰალო “ყველაზე ახლობელი ადამიანი”, ზედმიწევნით
“თუ გაგიჟდა, ვისაც მიაბამენ; ის, ვისზეც გაცოფებულს მიაბამენ”

ალა ააბკრ – ღადაყა იცოფტ. “ძალი რომ გაცოფდება, ღვადაში გარბის”
(გულია, 1985: 170)

ა-ბზია “წითელა”

აცოგრფშშძა უაჳ იანბლაკგ “აბზია” ჰია დაშთან, აბძ რჰომგზტ, ნასგზ
იკაშშონ “როდესაც ადამიანი ჭითელათი ან ყვავილით ავადდებოდა, მის
(დაავადების) სახელს არ იძახდნენ, თან ცეკვავენ” (გუბლია, 1965: 96)

ა-ბლგ “თიაქარი”

აჰაშმ კნაჰანგ აცა აბზხხადა?

აჰმაფშ ამცა დაქჳნგ იზბლხადა?

მათაფშ წაკნგ “ხი” ზჰაახადა?

სემშთ ბზიოუბ,

ახა რტაგა აფსგფ ალა სუთჰჰომტ,

ჩჰჰუ, ჩჰჰუ, ჩჰჰუ! (აგრბა ოლდა, ზ. ეშერა)

პანტა მსხალი ვინ ჩამოკიდა და კანი ვინ გააცალა?

ყავისფერი შეფერილობის თხა ვინ დაადლო ცეცხლზე და ვინ დაწვა?

კავკასიური გველგესლა ვინ დამალა და “ხი” ვინ თქვა?

ჩემი ფეხი კარგია (კარგი ფეხი მაქვს),

ტკივილს შებერვით შეგილოცავ,

ჩფუ, ჩფუ, ჩფუ (შებერვის ბგერათა მიბაძვა).

ა-ბღლრას “დამწვრობა”

ცოი-ჟოი ეივაკნუ ინხახადა,
აცგოუ ალა ეიმშუანუ იზბახადა?!
აჯემშცოა ლაწანუ იააზრუხხადა,
აჯმა წაკნუ იცოალიახადა?!
აბღლრა ხააუბ ჰია ზაჰახადა?!
უმ – ალაფშმ! (გულია, 1939: 170)
ხარი და ძროხა ერთად შებმული ვის დაუტოვებია,
კატა რომ ძაღლს უყეფდეს ვის უნახავს?!
ხახხვის ჩენჩო დათესვით ვის მოუყვანია,
თხა ჩემბმით ვის უხვანია?!
დამწვრობა ტკივილიაო ვის გაუგია?!
უს – გათვალვა!

ა-დაგოა “ყრუ”

ადაგოა იზუ ვენტო ადაულ იასუამ “ყრუსთვის დოღზე ორჯერ არ უკრავენ”.
(შაყრილი, კონჯარია, 1986:193)

ა-დრუ ბზიფ. “ჯილეხი”

ეინცოეშმი ძერლაშიი
ეეფშმ ეეცეზბახადა?
გა იკელგა გაძე დზერჟახადა?
ამშმენ აცჰა აქიწანუ ილუქის ვექისხადა?
ჟოჰან კებ კედერგელანუ,
ილეივეიხადა?
გა-ფსლემძ ჟოლასუ იკაზგფსახადა?
აფშმრა სათიჰიან,
აფშმრა ხესცეფტ.
ახაა სათიჰიან,
ახაა ხესცეფტ. (გულია, 1939: 156)
ხვლიკი და ზღარბი

ერთმანეთის მსგავსი ერთ დ ვის უნახავს?
ნაპირთან ვინ მიიყვანა და ზღვის წყალი ვინ დააღვეინა?
ზღვას ხიდი ვინ დაადო და იქეთ აქეთ ვინ დადიოდა?
ჩას კიბე ვინ მიადგა და
ზემოთ-ქვემოთ ვინ ადი-ჩამოდიოდა?
ზღვის ქვიშას თესლის მაგივრად ვინ თესდა?
ქარს შევულოცე,
ქარი გავღვენე.
თკივილს შევულოცე,
თკივილი გავღვენე.

იზღვრდებოდა იზღვრებოდა
ატოლა ზღრსსაზ.
ბუესემწახაკ ეფტახკზ
ბუესემწახაკ ალა აზღვრფსზ
ჩქქუ, ჩქქუ, ჩქქუ!

ვინც იტყუა და იტუხილა, იელვა,
ვინც დედამიწა დააქუცმაცა (დაანაწევრა),
ვინც შვიდ შემას ცეცხლი წაუკიდა
ვინც შვიდი წვეთით ჩააქრო
ჩფუ, ჩფუ, ჩფუ! (ინფორმატორი ავიძა ნიუსია კუბარის ასული, სოხუმის
რაიონი, ზემო ეშერა)

აღრაკრა “შეკრულობა”

აღრაკრა ზღვქო აღრაკრა უადაუბ... “შმათი გამოცნობა, ვისაც
შეკრულობა აქვს, ძნელია...” (საბინეცი, 1910: 22)

ამშიან “ხველა”, ამშიან-რა “დახველება”

ამშიანრე აწას ბაფსი უზღწიანუამ “ხველას და ცუდ ზნეს ვერ დამალავ”
(გულია, 1985: 159)

ა-კანწწწრა “მეჭეჭი”

აკანწღწკრა ცაა “მეჭეჭიანი კანი” (საბინეცკი, 1910: 12)

აღარქიეჟი აბუ, ა-კოგრწკ ბზიფ. “ჯიბლიბო“

ალა აშთახ სენკლავშმენ,

კოგრწკ ზბეფტ.

კოგრწკ თიჰიალა სუთიჰიეფტ

ჩჲუ, ჩჲუ, ჩჲუ (ინფორმატორი - ოლლა აგრბა, ზემო ეშერა)

თვალის უკან შევიჭყიტე და

ჯიბლიბო ვნახე.

ჯიბლიბო შელოცვით სეგიოცე

ჩფუ, ჩფუ, ჩფუ

ა-ლაფშმ ა-კრა // ა-ლაფშმკრა “გათვალვა, თვალი”

ლახია-წიეხია თასტ

ლაფშ-წიეფშ თასტ

ლაშმ-წიეშმ თასტ

ლაღორა-წიეღორა თასტ

ლეჟიაწია-წიეჟიაწია თასტ

აუბააჟ ძხე ზტეზ

ალაფშმეცეგე აჭმაფშმეცეგე

აბუ-შხან ინარხესტ

ულაფშმე უჯამ იანუბ

ულაფშმე უთააცა ირემოუბ.

ჩჲჲუ, ჩჲჲუ, ჩჲჲუ!

რუხ თვალში რუხი შამფური მოხვდა,

წითელ თვალში - წითელი შამფური,

თეთრ თვალში – თეთრი შამფური,

ჭრელ თვალში – ჭრელი შამფური,

შავ თვალში – შავი შამფური.

ჭაობი სუფთ წყაროდ ვინ გადააქცია,

ცუდი თვალიც, თვალიც, რომელიც ცუდად მზერს
შვიდი მთის იქეთ გავდევნე,
შენი თვალი შენს ჯამში იყოს,
შენი თვალი – შენს ოჯახს.
ჩფუ, ჩფუ, ჩფუ! (ინფორმატორი ავიძბა ჭიმჭა, კუბარის ას სოსუმის
რაიონი, სოფ. ძემო ეშერა)

ა-ლაში “ბრმა”

ალაში აბლაქია რუდა დენხოფტ, ახა აფსადგელდა დღფსუფტ. “ბრმა
თვალეების გარეშე ცხოვრობს, მაგრამ სამშობლოს გარეშე მოკვდება”
ალაში მათახუ - ივბლაკ “რაც ბრმას უნდა – ორი თვალია” (გულია, 1985:
173)

ა-ჟამრას “დაავადება, რომლის სიმპტომებია ტემპერატურის მომატება, უმიზეზო
ტირილი, რაც ჩაბუირებაში გადადის და ნევროზულობა”.

ახიგჭ დანჟამუა ათიჰია

ამჩმე შმა დჟამზარ,
აშიახა დჟამზარ,
აჯაშმა დჟამზარ,
ახაშმა დჟამზარ,
აფშაშმა დჟამზარ,
ახიაშმა დჟამზარ,
ასაბშმა დჟამზარ,
აჟამრა ზეგჷ ხესცეფტ,
ლღფსუ ლსუთიჰიეფტ,
ლღცია სურთენჩეფტ.

ჩჰუ-ჩჰუ-ჩჰუ. (ინფორმატორი - აგრბა ოლდა, სოსუმის რაიონი სოფ. ზემო
ეშერა)

კვირას თუ “მოჟამულია”,
ორშაბათს თუ “მოჟამულია”,
სამშაბათს თუ “მოჟამულია”,
ოთხშაბათს თუ “მოჟამულია”,
ხუთშაბათს თუ “მოჟამულია”,

პარასკევს თუ “მოუამულია”,
შაბათს თუ “მოუამულია”,
მთელი “მოუამულობა” გავაგდე,
მისს (ქალის) სულ შევულოცე,
მისი (ქალის) კანი (სხეული) დავაწყნარე,
ჩფუ, ჩფუ, ჩფუ!

საწრტლ (საწარლისა) აბჟ., ა-ნაცობტკოგრშმა ბზიფ. “პანარიციუმი, დუდკო, საწერელი”

- საწარლისა, საწარლისა, უაბაცოა?
- ბაჟმეხჟიარა.
- ჩშოუ! სფსგ ცეფტ.
უაჟოგწოყა ახიში უსემთეა?! (ინფორმატორჟ – ოლდა აგრბა, ზემო ეშერა)

-საწარლისა, საწარლისა სად მიდიხარ შენ (მამაკაცი)?
- ძვლის დასამტვრევად.
ჩშოუ! ჩემი სული წავიდა,
ახლახან წამალი არ მოგეცი?!

ა-ფსმტტრა “გულის წასვლა”

აჟკოენ იფსგ მაჟხან მარა უააწოყა დკაჟამტ “ბიჟს გული წაუვიდა და იქვე წაიქცა” (აფხაზური ზღაპრები, 1997: 115)

ა-ფსხტტრა “აგონია”

შარა სანნეა, უა დეშმბსრა დეჟოენ, დეფსხგხუან. “მე როდესაც მივედი, ის კვდებოდა, აფონია ჰქონდა”. (შაყრილი, კონჯარია, 1987 – II: 41)

ა-ფსჰიგტორა “სირსველი”

აკან ფშმრა ზმოუ აფსჰიგტორა “სირსველი, რომელიც ჭორფლის ჰგავს”. (შაყრილი, კონჯარია, 1987- II:41)

ა-ფსტტრ “სუსტი”

აუა ფსტრჲ “სუსტი ადამიანი”.

ა-ფხთრა “მუნი”

აძლბ აფხთრა ლგხტ “გოგოს მუნი დამართა”

ა-ფშრა “წითელი ქარი”

ენცოე შბი ძერლაშიი ეფშმნე ეცეზბახადა?

გა იკლგა გაძდძერჟიხადა?

ამშმენ აცჰა აქიწანე ილგქისუქისხადა?

ჟიჟან კგბ კდღრგლანე იკაზფსახადა?

აფშრა სათიჰიან,

აფშრა ახსცეფტ,

ახა სათიჰიან,

ახა ხსცეფტ (გულია, 1985: 224)

ხელიკი და ზღარბი

ერთმანეთის მსგავსი ერთ დ ვის უნახავს?

ნაპირთან ვინ მიიყვანა და ზღვის წყალი ვინ დააღვეინა?

ზღვას ხიდი ვინ დაადო და იქეთ აქეთ ვინ დადიოდა?

ჩას კიბე ვინ მიადგა და

ზემთ-ქვემთ ვინ აღი-ჩამოდიოდა?

ზღვის ქვიშას თესლის მაგიერად ვინ თესდა?

ქარს შვეულოცე,

ქარი გავდევნე.

თკივილს შვეულოცე,

თკივილი გავდევნე.

ა-ფგწწეახარა “სურდო”

უა აფგწწეახარა ამოუბ დაადღრიჟთეა “რაც ვიცნობთ, სულ სურდო აქვს”

(მაყრილი, კონჯარია, 1987 – II: 56)

ა-შბგძ “მალარია”

აკიტ შბგძ “ქათმების მალარია” (საბინეცკი, 1910: 28)

ა-შაკტახ აბჟ, ა-შაბტახ ბზიფ. “შაკიკი”

შაკიკი შალამარჩია
შაბულა საფული საჭანდასა,
ქიჩასა, წუნა, გერ გერბულა,
გელასა, ცგჳჳუ! უაგოშ! (გულია, 1985: 225)

ა-ჭმაჰადაგია “ყრუ-მუნჯი”

აჭმაჰა ადაგია დიხზჩჩონ “მუნჯი ყრუს დასცინოდა”.

ა-ჭმაჰაჭმას “ენაბლუ”

ა-ჭმაჰაჭმას უიზგძერჯუაზარ აჰა აძლაგარა უახატაზარ ეჰა ეღუბ. “ენაბლეს მოსმენას მეწისქვილედ მუშაობა ჯობია” (შაყრილი, კონჯარია, 1987 – II: 473)

ა-ხთალალარა // ა-ხთა ალალარა “გაციება”

შდრ. ა-ხთა “სიცივე”, ა-ლალარა “რადაცის შიგნით შესვლა”. საყურადღებოა, რომ ტერმინი ხან ერთსიტყვიანი ფორმით იხმარება, ხანაც - ორ სიტყვად

ა-ხა “ტკივილი”

აბლახ ახეხ უხანარშბთუეჳტ “თვალის ტკივილი თავის ტკივილს დაგავიწყებს” (გულია, 1985: 157)

ა-ხირა “იარა”

ა-ხირაშია

უა რაჲდა-რაჲდა, უჲ დხაწამ,
ზხაა ჩჰანგ იზგმწიახუა,
უა რაჲდა-რაჲდა, ზხაა ზზგმჩჰაუა –
ზხაა ქრალა-ღზრალა იზხზგაუა.
უა რაჲდა-რაჲდა, ზხაა ზზგმჩჰაუა –
უჲ დხაწამ, აფჰიგს დღეჲფშბუბ.
ა-ხირა - ხაწარა ფჳ შიგოუბ,
აჩჰარა ზმოუ იზმამ ეღნარგოჳტ.
უა რაჲდა-რაჲდა, უჲ დხაწამ,
ზხაა ჩჰანგ იზგმწიახუა. (ინფორმატორი ოღლა არგბა, ზემო ეშერა)

ჭრილობის სიმღერა
უა რაიდა, ის მამაკაცი არ არის,
თავის ტკივილს ვინც ვერ ითმენს და ვერ მაღავეს,
უა რაიდა, თავის ტკივილს ვინც ვერ ითმენს –
თავის ტკივილს კენესით და ოხვრით ვინც იტანს.
უა რაიდა, თავის ტკივილს ვინც ვერ ითმენს -
ის მამაკაცი არ არის, ქალს ჰგავს.
ჭრილობა – სიმამაცის (კაცობის) გამოსაცდელია,
არჩევს ვის აქვს და ვის არა აქვს მოთმინება,
უა რაიდა-რაიდა, ის მამაკაცი არ არის
თავის ტკივილს ვინც ვერ მაღავეს.

ა-ჭცია აბუ., ა-ცოარფშმძა ბზიფ. “ყვავილი”

უი იხ~უან აჭცია... მარა დგრჟმტ აჭცია ზგხ~ხ~აზ აუა. “მას შავი ჭირი ჰქონდა...
იგი დაასაფლავეს იმ ადამიანებმა, ვისაც გადატანილი ჰქონდა ჭირი” (გულია,
1964 : 97)

სამკურნალო საშუალებები

ა-ხორაბლ~გც // ა-ხორბლ~გც “მრავალძარღვა”

იხგ ხომკია ახორბლ~გც აქიფიწოტ “დაჭრილი არ არის, მაგრამ მრავალძარღვას
ადებს” (გულია, 1985: 153).

ა-ბამბა “ბამბა”

...შაქარ ძღლა იჭმზბააატ, ბამბალა იჭმსგრყიფიოტ...” (შაქრიანი წყლით
გავასწორე, ბამბით შებფუთე...) (გულია, 1985: 218)

აბამბაჭმე ამცა უზგწიახუამ “ბამბაში ცეცხლს ვერ დამაღავ” (გულია, 1985: 180)

თავი III

ფიზიოლოგიასთან დაკავშირებული ლექსიკა

ამაკჭრა ”დაჭკნობა (კანისა)”

ათაკაჟო ლძამჯა ემაკჭეტ “მოსუცებულიქალის ლოყა დაჭკნა (დანაოჭდა)”
(შაყრილი, კონჯარია, 1986 – I :59)

ამსარა “დაცემინება”

აჯმა ემსედეტ, აბგა “ჰაჲარ” აჰიედეტ “თხას დააცემინა, მეღამ “ხეირი” თქვა”
(გულია, 1985: 181)

ამჰია “ხველა” (არს. სახ.)

ამჰია ჭმკუბ “ხველა ავადმყოფობაა” (შაყრილი, კონჯარია, 1986 - I: 62)

ამჰიარა “ხველა”

მეცხო აჩჩარა ამჰიარა აშთოუბ “ბევრ სიცილს ხველა მოსდეკს” (შაყრილი,
კონჯარია, 1986 – I: 62)

ამსრა “ცემა, ძგერა (გულისა)”, “ძლიერი სუნთქვა”

ადა აღდფ-ღდფჰია ჲეჲსუედეტ “ძარღვის აღდფ-ღდფ (ბგერთი მიბაძვა) ფეთქავს”
(შაყრილი, კონჯარია, 1986 – I: 66)

ამცოკჯსრა “სლოკინი”

საათკ აყარა წუედეტ დამცოკჯსუედჲთჲ “უკვე ერთი საათია რაც ასლოკინებს”
(შაყრილი, კონჯარია, 1986 – I: 284)

აბლჲუ “ფუფხი იარაზე”

ახორა აბლჲუ აქილედეტ “იარაზე ფუფხი გაჩნდა” (შაყრილი, კონჯარია, 1986 - I:
98)

აგჲმა, აშხარ., ტაპ. გჲმა “გემო; მადა”

ჯაბაადა კრგჲჲო, აჲატო იაგჲამოუ იზღერამ “უშრომლად მჭამელი ვერ იგებს,
საჭმელს რა გემო აქვს” (გულია, 1985: 187)

ა-გაბზიარა “ჯანმრთელობა”

უს გაბზიარა უაუააატ “შენი არ მჯერა“ (ზედმიწევნით: “ისე მოგეცეს ჯანმრთელობა”). გაცვეთილი ფრაზაა: უნდა ყოფილიყო “ისე ჯანმრთელობა მოგცეს, როგორც მართალს ამბობდეს/როგორც მართალიც იყო”.

ჩმაზარა ზემბაც, გაბზიარა ჰატერ იზაქემ “ვისაც ავადმყოფობა არ უნახავს, ჯანმრთელობას არ აფასებს” (გულია, 1985: 160)

ა-გომესბუე “გულისცემა, გულისძგერა”

ახოჭე იგომესბუე არანტი მსაჰაუნ “ბავშვის გულისცემა აქედან მესმოდა” (შაყრილი, კონჯარია, 1986 – I: 160)

ა-გომესრა “გულისცემა”

მეტა იგომესრა იაჰა-იაჰა ილოლიახონ “მიტას გულისცემა უფრო და უფრო ძლიერდებოდა” (შაყრილი, კონჯარია – I:160)

ა-გომხენშირა “გულისრევა”

აჩმაზავ ლასსგ-ლასსგ აგომხენშირა წიგემტ “ავადმყოფს ხშირად გული ერეოდა” (შაყრილი, კონჯარია, 1986 –I: 180)

ა-დაგია “ყრუ”

ადაგია იზგ ჯენტო ადაულ მასემტ “ურისთვის დოღზე ორჯერ უკრავენ” (შაყრილი, კონჯარია: 1986 – I:193)

ა-დგქდგქრა “ხშირი გულისცემა, ბაგაბუგი, დაგადუგი”

გახაზ დნემუნ ამჰა დგქინგ, იგომ დგქდგქიან “მახაზი გზად მიდიოდა, მის გულს ბაგაბუგი გაჰქონდა” (შაყრილი, კონჯარია, 1986 – I: 214)

ა-ჟმაჰიარა აბჟ., ა-ჟმაჰიარა ბზიფ. ტაპ. ჟმაჰიარა “ცოხნა”

აქო აშასკუნ აქმაჰიორდტ “ძროხა ბალახს ცოხნის” (შაყრილი, კონჯარია, 1986 – I:226)

ა-ჟკრა “გასუქება, მომატება”

უდ აჟკრა ილზემარიოუბ “ის ადვილად სუქდება” (შაყრილი, კონჯარია, 1986 – I:230)

ა-ჟორა “დაღევა”.

აჩარაჭბე ავღ მაჭნე იააჟოდტ “ქორწილში ღვინო ცოტა დავლიეთ” (შაყრილი, კონჯარია, 1986 –I: 238)

ა-ზ “ნაღველი” (ნაღველის ბუშტის მიერ გამოყოფილი ნივთიერება)

აზთრა ამაკიან ედფშე აგიაწია იადჰიალოუბ, ავზუწუა აზ თოუბ “ნაღველის ბუშტი ტომარას გავს, ღვიძლთან არის დაკავშირებული, შიგნით ნაღველია მოთავსებული” (კვიწინია 1997: 119)

ა-ძბა “წყურვილი”

ეიცნე იშბნეიუაზ ღვრბედტ აძიე აძვრუაშე დაწაგვლანე აჟორა დაჭმნე, ღვრუვე ~ – აძბა! აძბა! ჰია აჰიჰიარა დშმაჭბეზ “ერთად რომ მიდიოდნენ, დაინახეს ერთი ადამიანი წყლის ნაკადის (ჩანჩქერის) ქვეშ იდგა, სვამდა და მაინც – წყურვილი! წყურვილი! (მწყურიას) გაიძახოდა. (აფხაზური ზღაპრები, 1997:115)

ა-ძკათიარა “შარღვა”

აძკათიარა აცვიეჟხიტაქია “საშარღე ორგანოები” (კვიწინია, 1997: 127)

ითაკააჟი დიცემკია... ძკათიარაგ~ღ დვცომეზტ “თავის დედაბერის გარეშე ..მოსაშარღადაც კი ვერ მიდიოდა” (აფხაზური ზღაპრები, 1997: 168)

ა-ძკათიარატო-ფხაშარატო ცვიეჟხიტაქია რწაკრა “შარღ-სასქესო ორგანოების სისტემა”

ა-ძკათიარატო-ფხაშარატო ცვიეჟხიტაქია შბოდტ ვ-ხიტაკნე “შარღ-სასქესო სისტემის ორგანოები ორ ჯდუფად იყოფა” (კვიწინია, 1997: 127)

ა-ბეშა “წყურვილი”

აშ იფშა აბეშა დაკით “მეფის ასულს წყურვილმა შეაწუხა” (შაყრილი, კასლანძია, 1986 –I:278)

ა-ძიარს “პირღებინება”

ახიგჷ მფაზ ზეგჷ მძიეატ “ბავშვმა რაც ჭამა, ყველაფერი ამოაღებინა” (შაყრილი, კასლანძია, 1986 –I:278)

ა-კრჭარა “ჭამა”

აკრჭარაჭმე ჯამხიხი ივზცოეე მარეე აწახოზმა? “ჭამაში ჯამხუხუ და მისი მეგობრები განა წააგებდნენ?” (აფხაზური ზღაპრები, 1997:117)

ა-ლაშიარა “ჩასახვა”

ლცოა დალაშიეატ დოუშალა ახშარა ზედმიწევნით “მის კანში ჩავადრა (ჩაისახა) ზეციური ძალების მეშვეობით ბავშვი”, “ზეციური ძალების ჩარევით ის დაორსულდა” (ინფორმატორი ჭანბა მერაბ, კალდახვარა, 2003)

ა-ლაღრძ, ტაპ. ლაძე “ცრემლი”

ლაღრძი ჭმი ეიქიხუმ “გაუჩერებლივ ტირის”, ზედმიწევნით “ცრემლსა და პირს ერთიმეორეს არ აშორებს”. (კასლანძია, 1995: 57)

ა-ლაცოყიგსრა “უნებლიე დახამხამება”

უი უაჟი-უაჟი დლაცოყიგსრან “ის ხშირად ახამხამებდა” (შაყრილი, კონჯარია, 1986 – I:411)

ა-ლბაადარა “ყლაპვა, ჩაყლაპვა”

უს, ამათაქია შმელეძიძიოზ, ილზზგამთაძაკია, ახაჰი ილბაადდეიტ. ასე, ტანსაცმელს რომ რეცხავდა, ვერ შეამჩნია და ქვა გადაყლაპა. (აფხაზური ზღაპრები, 1977:378)

ა-მლა “შიმშილი”

ჯამხიხი აძიე აჰაჰიჰია ანგშეგაალქია შმიძოზ, ნასგჷ, დერვეგჷს ამლა ჰია შმიჰიოზ იბეატ “ჯამხუხმა დაინახა, რომ ერთი ადამიანი მიწას ჭამდა და მაინც “მშიას” იძახდა (აფხაზური ზღაპრები, 1977:115)

ა-მლაშრა “შიმშილი”

მლაშრა ცუჟა აზდერამ, აცია – ახრე “შიმშილი მისაჭმელს (დასაყოლებელს) არ ექებს, ძილი – ბალიშს” (გულია, 1985: 172)

ა-ფსთაზაარა “ცხოვრება; სიცოცხლე”

აუაუე იფსთაზაარა კაჭებუბ “ადამიანის სიცოცხლე მოკლეა” (შაყრილი, კონჯარია, 1986 – II:41)

ა-ფსტე “ამოსუნთქული და ჩასუნთქული ჰაერი”

აფსტე ლაგა-ვაგაგა აცეიფხიტაქია “სუნთქვის ორგანოები” (კვიწინია, 1997:121)

ა-ფხტძ “სიზმარი”

დმეციაკია ფხტძ იბეფტ “უძილოდ სიზმარი ნახა” (გულია, 1985: 133)

აფხტძ აბარა “სიზმრის ნახვა” (ამიჭბა, 2008: 127)

ა-ფხტძ “ოფლი”

დხეწჷფტ, აფხტძ იხშე დკაჰაუა-ბლალაუა “დაბრუნდა ოფლიანი (ოფლ წასმული) ვარდნით და გორვით (ფეხზე ძლივს იდგა)” (ნართები , 2000: 27)

ა-რსარა “მონელება”

აჟატო არსარა “საჭმლის მონელება” (კვიწინია, 1997: 99)

ა-რტმძ “შარდი”

აცეიფუ იალგატოუ არტმძ ეფზოფტ აჭაჭა ასაარაჭმე “ორგანიზმიდან დამოსაყოფი შარდი გროვდება თირკმლის ფიალებში” (კვიწინია, 1997: 128)

ა-თაა “ჩირქი”

აშიორა ათაა თერხფტ “ჩირქგროვიდან ჩირქი ამოიღეს” (შაყრილი, კასლანძია, 1986 – II: 179)

ა-ფარა “ჭამა”

ანგ შიგაღ... აფარა უაჭბუბ. “მიწის ბელტებს ჭამ” (აფხაზური ზღაპრები, 1997: 115)

ა-ფატორსაგა ციეიჟხითაქია რწაკტრა “საჭმლის მონელების სისტემა”

ა-ფატორსაგა ციეიჟხითაქია რწაკტრა “საჭმლის მონელების სისტემა” (კვიწინია, 1997: 99)

ა-ცია “ძილი” (არს. სახ.)

აცია აციაართა ეფლნახუამ “ძილი საწოლს არ არჩევს” (გულია, 1985: 126)

ა-ციანტტრა “გრძნობა; შეგრძნება”

უი ლებლაქია ციანტტრაკ რხელან. . . “მის (ქალის) თვალეში გრძნობა ჩანდა” (შაყრილი, კონჯარია, 1987 - II: 330)

ა-ციარსტტრა “თვლემა”

აჯგაგე დაწტაზ აციარსტტრუან “ორივე იჯდა და თვლემდა” (შაყრილი, კონჯარია, 1987:331)

ა-ჩხირა “შარდი”

წაჩხირე წარბარა იდგრუეფტ. “ვისაც საწოლში მოშარდვა შეუძლია, იცის როგორ გააშროს იგი” (გულია, 1985: 148)

ა-წიგუარა “ტირილი”

აჩარა ფშმძოუბ შიაჭიარალა, აფსრა წიგუარალა “ქორწილი ლამაზია სიმღერით, სიკვდილი – ტირილით. (გულია, 1985: 131)

გენა ხოჭუე შეჟახხეს დწიუეფტ,იზბან? “რატომ ტირის პატარა გინდა დილიდან მოყოლებული?” (აჟიბა, 2004:8)

აჩარა ფშმძოუბ შიაჭიარალა, აფსრა წიგუარალა “ქორწილი ლამაზია სიმღერით, სიკვდილი – ტირილით” (გულია, 1985: 131)

ა-ჭბარჭანსრა “დამთქნარება”

ჭმურჭასასრა ჭმკუბ “დამთქნარება გადამღებია” (გულია, 1985: 171)

ა-ჭმგხარა “გაღვიძება”

ამრა ჭმგხეღტ, ამშმგ~ღ ჭმგხეღტ... “მზემ გაიღვიძა, დღემაც გაიძვიძა”. (აჟიბა, 2004: 11)